

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Katedra Blízkého východu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Kamila Hokrová

Nakladatelství a knihkupectví Jakoba B. Brandeise

The Publisher and Bookseller Jakob B. Brandeis

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Pavlu Sládkovi, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce, trpělivý přístup, ochotu a cenné rady. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a kolegům za podporu při psaní této práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 26. 7. 2023

.....

Bc. Kamila Hokrová

Klíčová slova:

dějiny Židů v českých zemích, knižní kultura, nakladatel, Jakob B. Brandeis, Praha

Keywords:

history of the Jews in the Czech lands, book culture, publisher, Jakob B. Brandeis, Prague

Abstrakt:

Diplomová práce si klade za cíl představit pražského židovského knihkupce a nakladatele Jakoba B. Brandeise (1835–1912) a popsat jeho vydavatelské strategie. Brandeis založil své nakladatelství v roce 1880 a roku 1899 otevřel pobočku v Breslau (dnešní Vratislavi). Stěžejní částí diplomové práce je katalog publikací, prostřednictvím kterého je čtenář seznámen s tím, jaký typ knih nakladatelství vydávalo a na jaké čtenáře cílilo. Významnou část našeho katalogu tvoří knižní edice *Jüdische Universal-Bibliothek*, která byla pro zákazníky cenově dostupná a obsahovala jak významnější židovské autory, tak i ty méně známé. Dále Brandeis vydával kalendář *Brandeis' illustrirter israelitischer Volkskalender* (Brandeisův ilustrovaný izraelitský lidový kalendář), do něhož i sám přispíval. Pokračoval tak v tradici kalendáře, s jehož vydáváním začal již jeho tchán a také židovský knihkupec a nakladatel, Wolf Pascheles.

Abstract:

The diploma thesis aims to introduce the Prague Jewish bookseller and publisher Jakob B. Brandeis (1835–1912) and describe his publishing strategies. Brandeis founded his publishing house in 1880, subsequently establishing a branch in Breslau (present-day Wrocław) in 1899. The key part of the diploma thesis is the catalogue of publications, which provides insights into the types of books published by the publishing house, as well as their intended readers. A significant portion of our catalogue comprises the book edition of the *Jüdische Universal-Bibliothek*, which was both affordable and diverse, featuring publications from both prominent and lesser-known Jewish authors. In addition, Brandeis published the *Brandeis' illustrirter israelitischer Volkskalender*, to which he also contributed. He thus continued the tradition of publishing calendars, a practice initially established by his father-in-law Wolf Pascheles, who was also a Jewish bookseller and publisher.

Obsah

Poznámka k transkripci a použitým překladům	7
Úvod	8
1. Stručné shrnutí existujícího výzkumu	11
2. Dobový kontext	16
2.1 Formování čtenářské a knižní kultury v Evropě v 18. a 19. století	16
2.2 Formování čtenářské a knižní kultury evropských Židů v 18. a 19. století	19
2.3 Hlavní centra židovského knižního trhu v Evropě	21
2.4 Židovský knihtisk a knižní kultura na Moravě a v Čechách v 18. a 19. století	26
3. Nakladatelství a knihkupectví Jakoba B. Brandeise	34
3.1 Životopis Jakoba B. Brandeise	34
3.2 Založení firmy	36
4. Brandeisova knižní produkce	38
4.1 Knižní edice Jüdische Universal-Bibliothek	41
4.2 Proslovy	46
4.3 Hebrejská Bible a náboženská literatura	48
4.4 Liturgie	49
4.5 Beletrie	55
4.6 Poezie	61
4.7 Kázání	62
4.8 Vzdělávací literatura	62
4.9 Populárně-naučná literatura	63
4.10 Ostatní	65
4.11 Židovský kalendář	67
Kvantitativní pohled a závěry	70
Seznam použité literatury a pramenů	75
Obrazová příloha	96

Poznámka k transkripci a použitým překladům

Pro transkripci hebrejštiny je použita norma E (zjednodušená fonetická transkripce).¹ Všechny překlady jsou mými vlastními, pokud není uvedeno jinak.

¹ Čech, Sládek. „Transliterace a transkripce hebrejštiny“, s. 332–335.

Úvod

Tématem diplomové práce je židovský knihkupec a nakladatel Jakob B. Brandeis, který působil v Praze od roku 1880 do roku 1912. Cílem práce je představit osobu Brandeise a popsat jeho nakladatelské strategie. Výchozím bodem pro naši analýzu bude katalog publikací, prostřednictvím kterého popíšeme, jaké tituly si Brandeis zvolil do svého vydavatelského programu, v jakém jazyce byly psány a na jaký druh publika cílil. Dále se zaměříme na doprovodné aspekty knihy, které nejsou součástí textu jako takového a které literární teoretik Gérard Genette nazývá paratexty. Máme na mysli například vnější prvky knihy jako je knižní formát či předmluvy Brandeisova nakladatelství, které nám pomohou dokreslit podobu nakladatelské strategie jeho firmy. Jsme si vědomi, že Brandeisovy předmluvy nemusí nutně zachycovat objektivní skutečnosti ve vztahu k jednotlivým knižním titulům. Například svým subjektivním hodnocením dané publikace mohl záměrně podpořit její úspěšný prodej na tehdejším knižním trhu.

Mezi Brandeisovy předchůdce patří Moše Israel Landau a Wolf Pascheles, kteří v první polovině 19. století působili také v Praze. Landau vydával tituly v hebrejštině (jednalo se zejména o liturgii a náboženskou literaturu) a v němčině (například díla ovlivněná haskalou, jazykovědná díla, životopisná díla). V průběhu 18. a 19. století dochází na území Čech k jazykové změně, kdy je hebrejšтина stále více upozadována ve prospěch němčiny. Hebrejsky mluvily a psaly vzdělanější vrstvy společnosti (učenci, rabíni, inteligence), ale běžní lidé používali pro komunikaci němčinu (či judendeutsch, jidiš). Němčina se v 19. století stala jazykem sekulárně vzdělaných Židů. Pascheles byl nejprve zaměstnán v nakladatelství M. I. Landaua, poté si v roce 1836 založil vlastní firmu. Podobně jako Landau i on vydával tituly v hebrejštině a němčině, snažil se však více cílit na běžnou populaci. Sestavil sbírku příběhů a legend z pražského židovského ghetta *Sippurim* a vydával vlastní kalendář *Illustrirter israelitischer Volkskalender*. Jednou ze stěžejních otázek této práce bude, zda se Brandeisova nakladatelská strategie odlišovala od strategií zmíněných nakladatelů a případně jak.

Než přistoupíme k hlavní části práce, již tvoří Jakob B. Brandeis a jeho knižní produkce, zaměříme se na existující výzkum, který se zabývá dějinami knihy v evropském nežidovském i židovském prostředí a stručně představíme důležité autory, publikace a přístupy tohoto oboru.

Druhá kapitola této práce popisuje historický kontext 18. a 19. století v souvislosti s knižní kulturou. Představíme v ní hlavní centra židovského knižního trhu v Evropě. Poté se přesuneme do českého prostředí a uvedeme čtenáře do kontextu židovského knižního trhu v Praze a na Moravě. Navzdory tomu, že dějiny knihy v nežidovském prostředí jsou již desítky

let předmětem rozsáhlého bádání, v židovském kontextu je tento výzkum stále ještě na počátku. V diplomové práci jsme pracovali se studií *The Book in the Jewish World: 1700–1900* od Zeeva Griese. Dále s příspěvky obsaženými ve sborníku *Handbuch der deutsch-jüdischen Literatur* od Gabriele von Glasenapp, Rachel Heuberger, Hanse Otto Horcha a Matthiase Hambrocka, zabývající se specifickými žánry židovské literatury, židovskými periodiky a procesem vydávání knižních titulů v německy mluvícím prostoru. Pro popsání židovského knihtisku a knižní kultury v Čechách a na Moravě jsme využili článek Louise Hecht s názvem „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization? Hebrew Printing Houses in Prague, Brno and Vienna, 1780–1850“ obsažený v časopise *Judaica Olomucensia*. Dále studii „The Publishing Practice and Reading Culture of Moravian Jews in the Second Half of the Eighteenth Century“ od Andrey Jelínkové. Autorka se v ní zabývá tiskem a vydáváním hebrejsky tištěných děl na Moravě v druhé polovině 18. století. Zaměřuje se zejména na žánrové spektrum, jež jednotliví nakladatelé nabízeli a porovnává je s literaturou vydávanou tiskárnami, které byly zaměřeny na většinovou společnost. Tato studie nám byla při psaní diplomové práce částečně inspirací. Podobně jako Jelínková i my předkládáme čtenáři popis nakladatelských strategií a přibližujeme knižní produkci v rámci jednoho území, ačkoli na rozdíl od Jelínkové pouze prostřednictvím jednoho nakladatele.

Ve třetí kapitole již přistoupíme k osobnosti Jakoba B. Brandeise. Nejprve představíme jeho životopis, popíšeme okolnosti vzniku nakladatelství a obchodu s rituálními předměty. Brandeis nebyl jediným pražským židovským nakladatelem v daném období, v židovské komunitě byl však významnou osobou. Přesto literatura o jeho působení dosud chybí. Přímo osobě Brandeise a jeho podnikání se věnuje pouze Gabriele von Glasenapp ve své studii „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen. Brandeis' Jüdische Universal-Bibliothek. Geschichte, Programm und Profil einer Prager Verlagsreihe“. Dále pak existuje již jen několik encyklopedických hesel. Důležitým zdrojem nám proto byl fond archivu ŽMP a Státního oblastního archivu v Praze. V práci jsme také využili on-line databázi Compact Memory, kterou provozuje Univerzita Johanna Wolfganga Goetheho ve Frankfurtu a která nabízí přístup k německojazyčným periodikům jako je *Dr. Bloch's oesterreichische Wochenschrift*; *Der Israelit* a *Allgemeine Zeitung des Judenthums*. Zejména tato a další dobová periodika jsme využili jakožto prameny ilustrující dobovou sebe prezentaci Brandeisova nakladatelství a pro dokreslení celkové atmosféry a kontextu.

Ve čtvrté kapitole analyzujeme žánry či typy knih, jež Brandeis zařadil do svého nakladatelského programu. Seznam těchto titulů, jež tvoří předběžný katalog Brandeisovy knižní produkce vychází z katalogů následujících knihoven: Národní knihovna Izraele,

Knihovna Židovského muzea v Praze a Národní knihovna České republiky. Je nutno čtenáře upozornit, že tento předběžný katalog neaspíruje na to být kompletním souhrnem Brandeisovy produkce. Pro budoucí badatele však může sloužit jako výchozí bod pro další výzkum. U každého titulu jsme zaznamenávali několik parametrů: jméno autora, název titulu, rok a číslo vydání, informaci, zda titul patří do edice *Jüdische Universal-Bibliothek*, jméno a místo tiskárny, formát titulu a žánr či typ titulu. V katalogu pracujeme pouze s tituly vydanými do roku 1912, tedy do roku úmrtí Jakoba B. Brandeise. Katalog je uložen v elektronickém repozitáři závěrečných prací jako příloha této diplomové práce.²

Domníváme se, že Brandeisovo nakladatelství je zajímavým a obohacujícím tématem. Přínos předkládané práce shledáváme v tom, že může nabídnout vhled do (nejen) pražské židovské společnosti z ne příliš běžného úhlu pohledu. Židovské knihkupectví a nakladatelství lze totiž chápat jako kulturního zprostředkovatele, který propojuje nabídku s poptávkou a současně jako mikrosvět, který odráží trendy a kulturní procesy v židovské společnosti.

² Viz Příloha 2: Tabulka Brandeisovy knižní produkce (katalog).

1. Stručné shrnutí existujícího výzkumu

Cílem této kapitoly je sumarizovat existující výzkum zabývající se dějinami knihy v evropském nežidovském prostředí a poukázat na některé jeho důležité studie a prameny. V druhé části kapitoly se budeme věnovat výzkumu dějin knihy v židovském prostředí s důrazem na 18. a 19. století. V tomto předkládaném shrnutí se zaměříme pouze na ty autory a přístupy, které nám byly inspirací při psaní této diplomové práce a jejichž některá metodologická východiska využijeme. Cílem není předložit podrobný chronologický přehled dosavadní literatury k tématu, jako spíše podat stručný souhrn autorů, děl a myšlenek, se kterými se zájemce o dějiny knihy může setkat.

V polovině 20. století se postupně začala rozvíjet nová oblast historického bádání, která se zaměřila na studium materiálních a sociokulturních dějin knihy a na výzkum dějin čtení a čtenáře. První průkopníci, kteří formulovali cíle a metody studia dějin knihy a knihtisku, byli členové francouzské školy *Annales* Lucien Febvre (1878–1956) a jeho student Henri-Jean Martin (1924–2007).³ V roce 1958 publikovali knižní studii *L'apparition du livre*, v níž popisují a analyzují vznik a vývoj tištěné knihy od objevu technologie knihtisku v polovině 15. století. Dále se zabývají tiskařskými procesy, knižním trhem, ale také materiálními aspekty knihy a v neposlední řadě vlivy, které tištěná kniha měla na tehdejší společnost.⁴ Febvre v předmluvě knihy konstatuje: „Tištěná kniha se podílela na celé řadě zásadních změn, které v té době probíhaly. [...] Jak ale můžeme porozumět, co to pro společnost konce 15. a počátku 16. století znamenalo, pokud si neuvědomíme celou řadu inovací, jichž byl knihtisk součástí?“⁵ Ve snaze porozumět vzájemnému vztahu mezi knihou a společností, v době, kdy hrál knihtisk stále větší roli v šíření myšlenek, si začali historici pokládat otázky, které dříve stály na okraji historické diskuse. Na jakou cílovou skupinu je kniha zaměřena? O jaký typ čtenářů se jedná? Jak se knihy dostaly na trh? Co nám mohou knihy říci o mentalitě společnosti, která je vydávala, tiskla, kupovala a četla?⁶ Mohli bychom ale ještě poodstoupit dále a ptát se: Jak je možné dějiny čtení zkoumat? Na jakých pramenech lze toto zkoumání založit? Tyto a další podobné otázky jsme si kladli i my při psaní této práce.

Rozmach dějin knihy jakožto specifického a rozvíjejícího se výzkumného pole se většinou datuje do osmdesátých až devadesátých let 20. století. Výzkum v německém prostředí se ve svých počátcích spíše zaměřoval na dějiny nakladatelství a knižní distribuci, zatímco

³ Cohen. *Be-chanuto šel mocher ha-sfarim*, s. 2.

⁴ Febvre, Martin. *L'apparition du livre*.

⁵ Febvre, Martin. *The coming of the book*, s. 10.

⁶ Cohen. *Be-chanuto šel mocher ha-sfarim*, s. 2–3.

frankofonní dějiny knihy si všímaly spíše oběhu knižních titulů a jejich vlivu na historické události.⁷ Němečtí historici například využili mimořádně bohatý zdroj, jakým jsou katalogy knižních veletrhů ve Frankfurtu a v Lipsku, jež pokrývají období od poloviny 16. století do poloviny 19. století.⁸ Průkopníkem výzkumu historického čtenáře byl německý historik Rolf Engelsing (1930–1986), který je autorem knihy *Der Bürger als Leser* (1974). V ní se zaměřuje na výzkum čtení a čtenářů v Německu mezi lety 1500 až 1800. Koncepti svého bádání vytvořil na základě materiálů ze severoněmeckého obchodního města Brémy. Využil prameny jako jsou městské archivy, korespondence, soupisy pozůstalostí či inventáře knižních sbírek.⁹ Francouzský literární vědec Daniel Mornet (1878–1954) ve své eseji *Les enseignements des bibliothèques privées* (1910) popisuje, jak je možné na základě studia katalogu soukromé knihovny popsat jejího tehdejšího čtenáře. Na tento způsob uvažování pak navázal rozsáhlý výzkum, díky kterému nyní disponujeme soupisy a statistikami knihoven šlechticů, soudců, kněžích, měšťanů či umělců.¹⁰ Na inventáře knihtiskáren a knihkupců se zaměřil francouzský historik Roger Chartier, který se ve své eseji „The Bibliothèque bleue and Popular Reading“ (1984) zabývá levnými knihami, jež byly ve velkém množství tisknuty a prodávány podomními prodejci. Jednalo se o knihy s modrou obálkou, s jejichž tiskem začala na počátku 17. století rodina Oudotů a Garnierů v Troyes.¹¹ Chartier se také podílel na vytvoření pravděpodobně zatím nejdůkladnějšího uceleného obrazu dějin čtení. V roce 1995 spolu s italským badatelem Guglielmem Cavallem vydali přelomovou kolektivní publikaci *Storia della lettura nel mondo occidentale* (1995), která byla následně přeložena také do francouzštiny a angličtiny.¹² Vedle německého a francouzského prostředí nelze opomenout výzkum amerického literárního vědce Richarda Alticka (1915–2008), autora monografie *The English Common Reader* (1957). V té se zaměřil na anglické čtenářstvo a knižní trh v Anglii v 19. století. Sledoval například vývoj cen knih, časopisů a papíru, na to, jak stoupala místní gramotnost a vzdělanost, zajímal se o strategie nakladatelů, o seznamy bestsellerů a o události, které ovlivnily formování

⁷ Pořízková, Šmejkalová (eds.). *Co jsou dějiny knihy?*, s. 14. Autorky dále uvádějí, že obor dějiny knihy „propojuje velkou škálu stávajících badatelských okruhů a činností, které do té doby působily víceméně samostatně v disciplinárních rámcích historie, literatury, dějin vědy a umění nebo se ocitaly na okraji těchto disciplín jako např. hospodářské dějiny a dějiny vydavatelství, historie písma a typografie“. Tamtéž, s. 14–15.

⁸ Darnton. „History of Reading“, s. 160. Americký kulturní historik Robert Darnton poznamenává, že tyto katalogy mohou mít své nedostatky, ale přesto poskytují alespoň hrubý přehled o německé četbě od doby renesance. Tamtéž, s. 160.

⁹ Engelsing. *Der Bürger als Leser*.

¹⁰ Darnton. „History of Reading“, s. 162–163.

¹¹ Chartier. *The Cultural Uses of Print*, s. 240–241. *Bibliothèque bleue* se ještě budeme podrobněji věnovat v kapitolách níže.

¹² Cavallo, Chartier (eds.). *A history of reading in the West*.

čtenářstva.¹³ Poněkud odlišný přístup zvolil Stanislaw Siekierski (1929–2008), který sledoval čtenářské návyky Poláků podle jednotlivých společenských vrstev. Zkoumal, co četla šlechta, inteligence, rolníci a dělníci, a nasbíraná data porovnával mezi jednotlivými vrstvami.¹⁴ V roce 1997 byla publikována kniha *A History of Reading* od Alberta Manguela. Tato esejisticky pojatá kniha čtenáři zpřístupňuje dějiny čtení skrze osobní vyznání, vzpomínky a monografie spisovatelů a historickou a bibliologickou literaturu.¹⁵

Jak poznamenává izraelský historik Zeev Gries, studium knihy v židovském světě se stále nachází ještě na začátku. Podle jeho názoru bylo toto studium považováno za „poněkud nezáživnou oblast židovských dějin“¹⁶ a historici se raději soustředili na „významnější“ témata.¹⁷ Již Chartier a Cavallo do své výše zmiňované knihy o dějinách čtení zařadili kapitolu zabývající se čtenářskou kulturou v židovském prostředí ve středověku od významného historika Roberta Bonfila¹⁸, avšak zejména židovská knižní kultura 18. a 19. století si jen obtížně získávala vědeckou pozornost a teprve v poslední době začíná docházet k obratu.¹⁹ Vznikají studie zabývající se širokou škálou témat, jako jsou profese, které se podílely na výrobě knih (sazeči, tiskaři, ilustrátoři) či osoby, které se zabývaly jejich vydáváním, financováním a distribucí (nakladatelé, knihkupci, podomní prodejci, knihovny).²⁰

Relativně pozdní obrat výzkumu židovské kultury k dějinám čtení a knižní kultuře je poměrně překvapivý, uvážíme-li význam a doslova epochální výsledky bibliografie zejména hebrejské tištěné i rukopisné knihy. Za otce moderní židovské bibliografie je považován Moritz Steinschneider (1816–1907), který jako první sepsal systematický přehled židovské literatury do konce 18. století v článku „Jüdische Literatur“, jenž vyšel v německy psané encyklopedii *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1850). O rok později tento rozsáhlý článek doplnil, spolu s německým historikem a pedagogem Davidem Casselem, o nástin dějin židovského knihtisku. Steinschneider dále pracoval jako katalogizátor knih pro berlínské knihkupectví *A. Asher & Co.* a byl pověřen vytvořením prvního katalogu sbírky hebrejských tisků v Bodleian Library v Oxfordu. Založil bibliografický časopis *Ha-Mazkir: Hebräische Bibliographie* (1858–1882) a přispíval do časopisu *Zeitschrift für Hebräische Bibliographie* (1896–1921), který založil jeho bývalý žák Chajim Brody a který od roku 1900 redigoval Aron

¹³ Manguel. *Dějiny čtení*, s. 433.

¹⁴ Manguel. *Dějiny čtení*, s. 433.

¹⁵ Manguel. *A History of Reading*.

¹⁶ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 1.

¹⁷ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 1–2.

¹⁸ Bonfil. „Reading in the Jewish Communities“.

¹⁹ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 20.

²⁰ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 1–2.

Freimann, jenž je považován za Steinschneiderova nástupce v oblasti hebrejské bibliografie.²¹ Autorem katalogu rukopisů, jež jsou uloženy ve sbírce Bodleian Library je Adolf Neubauer (1831–1907), který v knihovně pracoval a byl lektorem hebrejštiny na univerzitě v Oxfordu.²² Dějinám židovské knihy a knihtisku se věnovali izraelští knihovnědci a bibliografové, jako byl například Avraham Meir Haberman (1901–1980) a Avraham Ya'ari (1899–1966), který se mimo jiné zabýval také knihtiskem ve východní Evropě v 18. a v 19. století.²³ Ya'ari patřil mezi hlavní přispěvatele časopisu *Kirjat sefer* (1925–2003), bibliografického čtvrtletníku vydávaného izraelskou národní knihovnou v Jeruzalémě. Cílem tohoto periodika bylo vytvořit národní bibliografii za pomoci systematické katalogizace všech publikací vytištěných na území Státu Izrael i v židovské diaspoře.²⁴ Dalším důležitým časopisem zabývajícím se bibliografií a studiem tištěných i elektronických knih je časopis *Alej sefer*, který byl založen roku 1975 na Bar-Ilan University.²⁵ Bibliografickým soupisům a historii hebrejského knihtisku se věnoval také Ješaja Sonne (1887–1960), který je mimo jiné autorem článku „Expurgation of Hebrew books – the work of Jewish scholars“ (1942) pojednávající o dějinách cenzury hebrejských knih v Itálii v 16. století.²⁶ Zmíňme ještě Chajima Dova (Bernarda) Friedberga (1876–1961) narozeného v Krakově. V roce 1900 se přesunul do Frankfurtu, kde pracoval v nakladatelství a knihkupectví Isaaca Kaufmanna, a v roce 1906 založil se společníkem J. Saengerem vlastní nakladatelství *Saenger & Friedberg*. Jeho prvním bibliografickým dílem byla historie hebrejského tisku v Krakově (1900) a v Lublinu (1901). Od roku 1932 začal vydávat sérii knih zabývajících se dějinami hebrejského knihtisku (*Toldot ha-dfus ha-ivri*), členěné geograficky (Itálie, Španělsko, střední Evropa, západní Evropa či Osmanská říše).²⁷ Meir Benayahu (1926–2009), který byl průkopníkem bádání o sefardských a blízkovýchodních židovských komunitách v raném novověku, se současně věnoval bibliografickým kompilacím a je autorem řady publikací o významných historických postavách. Jmenujme například studii *Haskama u-rešut bi-dfusej Venecia* (1971), která pojednává o historii a procesu výroby v benátských hebrejských tiskárnách nebo knihu *Ha-dfus ha-ivri be-Cremona* (1971). Benayahu také přispíval do zmíněného časopisu *Kirjat Sefer*.²⁸ Badatelů zabývajících se bibliografií a dějinami hebrejského knihtisku je samozřejmě více, pro potřeby našeho přehledu ještě uved'eme například

²¹ Schaeper. „Steinschneider, Moritz“.

²² „Neubauer, Adolf“, s. 1003.

²³ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 2–9.

²⁴ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 155–157.

²⁵ „Odot ktav ha-et Alej Sefer“. Jednotlivá čísla časopisu jsou dostupná například zde: <https://www.jstor.org/journal/aleisefer>.

²⁶ „Sonne Isaiah“, s. 154.

²⁷ „Friedberg, Bernard“, s. 174.

²⁸ Goldish. „Meir Benayahu (1924–2009) In Memoriam“.

Alexandera Marxe (1878–1953), Mosese Marxe (1885–1973), Joshuu Blocha (1890–1957) nebo Shloma Bergera (1953–2015). Ze současných badatelů můžeme zmínit Marvina J. Hellera, Krzysztofa Pilarczyka, Brada Sabin Hilla, Emila Schrijvera či Adama Sheara.²⁹

Od 20. století se postupně setkáváme s integrací moderních badatelských trendů do oboru židovských studií a vznikají specializované interdisciplinární studie jako například publikace *The Censor, the Editor and the Text: Catholic Censorship and Hebrew Literature in the Sixteenth Century* (2007) od izraelského historika Amnona Raz-Krakotzkina. Jiní historici se zaměřili například na roli literatury *haskaly*³⁰ v oblasti východní Evropy. Mordechaj Zalkin studoval recepci osvícenecké literatury v první polovině 19. století mezi ruskými Židy. Zajímal se o geografickou distribuci literatury *haskaly* v této době a využíval seznamu předplatitelů knih. Na přelomu 20. a 21. století vzniklo několik hebrejsko-jazyčných závěrečných prací zabývajících se činností židovských knižních nakladatelství ve východní Evropě.³¹ Na tyto práce tematicky navázala i Chagit Cohen, která se ve své knize zaměřila na skupinu knihkupců působících ve druhé polovině 19. století převážně na území tehdejšího Ruského impéria a Haliče (v jednotlivých kapitolách se věnuje podniku Avrahama Zuckermanna ve Varšavě, Eliezera Jicchaka Šapiry ve Varšavě či Arona Fausta v Krakově). Ve své práci nejprve rekonstruovala činnost knihkupců a poté analyzovala soupisy knih, které prodávali.³² Anglický překlad knihy *The Book in the Jewish World: 1700–1900* (2010) od Zeeva Griesa je pravděpodobně nejaktuálnější studií, která se zabývá dějinami knihy v židovském prostředí v 18. a 19. století. Jejím základem jsou Griesovy kratší studie původně publikované v hebrejštině. Autor v knize analyzuje, jaké knihy se ve zmíněné době vydávaly, kde se vydávaly a kdo byl jejich recipientem. Věnuje se například halachické literatuře, etické literatuře, mystické literatuře či literatuře pro děti. Zamýšlí se nad rolí knih jako zprostředkovatelů kultury a zkoumá, zda fungovaly spíše jako „strážci“ posvátna nebo jako předzvěst sekularizace.³³ Gries se cíleně věnuje období 18. a 19. století, jelikož „během 18. a 19. století byla kniha v židovském světě důležitým kulturním činitelem, který pomohl povzbudit rodící se inteligenci, která se nakonec integrovala do moderní společnosti ve střední

²⁹ Publikace zmíněných badatelů lze dohledat v katalogu NLI.

³⁰ *Haskala* nebo také židovské osvícenství je ideologický směr, jehož cílem bylo přizpůsobit židovský kulturní a náboženský život v duchu moderních idejí. To bylo například spojeno s výukou sekulárních věd, integrací do většinové společnosti a výukou jazyků. Představitelé hnutí se nazývají *maskilim*. Viz Etkes. „Haskalah“.

³¹ Například Bernard Jakobowitz obhájil v roce 1997 na Tel Aviv University závěrečnou práci o nakladatelském sdružení „Central“ ve Varšavě, které zahrnovalo několik samostatných nakladatelství. Mezi nimi například nakladatelství Tushiya, jež založil Avraham Lejb Šalkovič. Práci lze dohledat v katalogu NLI. K závěrečným pracím, jež se zabývají činností židovských knižních nakladatelství ve východní Evropě, viz Cohen. *Be-chanuto šel mocher ha-sfarim*, s. 4.

³² Cohen. *Be-chanuto šel mocher ha-sfarim*.

³³ Gries. *The Book in the Jewish World*.

a západní Evropě“.³⁴ Dále se zabývá literaturou *haskaly* a také tím, jak oživení hebrejštiny jakožto sekulárního literárního jazyka přispělo k probuzení židovského nacionalismu.³⁵ Tomu, jak se vyvíjelo v posledních dvou stoletích povědomí o hlavních a praktických významech knihoven, se věnuje izraelský badatel Avriel Bar-Levav ve své eseji „Library Awareness and Textual Intimacy in Contemporary Jewish Culture“ (2020).³⁶

2. Dobový kontext

V následující kapitole nastíníme dobový kontext a představíme atmosféru období, ve kterém Jakob B. Brandeis podnikal. Nejprve stručně popíšeme trendy a změny, které v knižním světě 18. a 19. století proběhly a které ovlivnily nežidovskou i židovskou společnost. Podrobněji se zaměříme na hlavní centra židovského knižního trhu v Evropě a seznámíme čtenáře se situací židovského knižního trhu v Čechách. Uvedeme faktory, které působily na rozvoj českého knihkupeckého a nakladatelského řemesla, představíme Brandeisovy předchůdce i současníky, a pokusíme se popsat podmínky, ve kterých se tehdejší nakladatelé a knihkupci, včetně Brandeise, nacházeli.

2.1 Formování čtenářské a knižní kultury v Evropě v 18. a 19. století

Druhá polovina 18. století a zejména 19. století představují důležité transformační období na poli knižního trhu a knižní kultury obecně. Jak uvádí Rolf Engelsing, na konci 18. století došlo v Evropě k tzv. „čtenářské revoluci“ (*Leserevolution*), která podnítila šíření nových čtenářských návyků mezi širšími vrstvami společnosti. Podle jeho názoru do roku 1750 lidé četli „intenzivně“. To znamená, že čtenáři měli přístup k omezenému a uzavřenému kánonu knih, z nichž většina byla náboženského charakteru. Četli je opakovaně, memorovali a předčítali nahlas ve větší skupině. Po roce 1800 začínají lidé konzumovat literaturu „extenzivně“, to znamená, že čtou a vyhledávají rozmanitější nabídku knih, včetně například naučné a beletristické osvícenecké literatury či periodik, a tyto tiskoviny přečtou pouze jednou, aby se obratem věnovali dalším titulům.³⁷ Chartier a Cavallo „extenzivního“ čtenáře popisují takto:

Čtenář zasažený „čtenářskou horečkou“ (*Lesewut*), která zachvátila Německo v Goethově době, hltal velké množství a širokou škálu efemérních tiskovin. Tito noví

³⁴ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 137.

³⁵ Gries. *The Book in the Jewish World*.

³⁶ Bar-Levav. „Library Awareness and Textual Intimacy in Contemporary Jewish Culture“.

³⁷ Engelsing. *Der Bürger als Leser*, s. 182–183. Darnton. „History of Reading“, s. 164–165. Cavallo, Chartier (eds.). *A history of reading in the West*, s. 24–25.

čtenáři četli rychle a dychtivě, přičemž to, co četli, podrobovali kritickému pohledu [...] Komunitní a uctivý vztah k psanému materiálu, vztah zakládající se na úctě a poslušnosti, nahradil svobodný, odtažitější a neuctivý druh čtení.³⁸

Pro dokreslení tohoto fenoménu uveďme postřehy, které si poznamenal švýcarský knihkupec Johann Georg Heinzmann, když na konci 18. století navštívil porevoluční Paříž: „Všichni, zejména však ženy, mají knihu v kapse. Lidé čtou během cesty v drožce nebo během procházky, čtou během přestávky v divadle, v kavárně, dokonce i když se koupají“.³⁹ S touto „čtenářskou revolucí“ také souvisí nárůst počtu nově publikovaných knih. Na základě statistických údajů, které lze vyčíst z veletržních katalogů v Lipsku bylo zjištěno, že v roce 1764 přibylo na knižní trh 1200 nových titulů, v roce 1780 již mluvíme o 2600 titulech a v roce 1800 počet vystoupal na celkem 5000 titulů.⁴⁰ Podobně i německý historik Erich Schön definuje rok 1800 jako zlom ve vztahu ke čtení, kdy západní civilizace odsunula smyslové vnímání ve prospěch vnímání zprostředkovaného skrze texty. Tyto výše popsané změny byly doprovázeny posílením měšťanstva, demografickými přesuny z vesnic do měst a odstraňováním negramotnosti.⁴¹

Chartier a Cavallo ve své již výše zmíněné publikaci označují za vývojové mezníky dějin knihy druhou polovinu 15. století, kdy byl vynalezen knihtisk, a také 18. století v souvislosti s industrializací tisku.⁴² Ostatně konec 18. století vnímá jako přelomový i britský bibliograf Philip Gaskell (1926–2001). Rostoucí poptávka po levném tisku, která byla spojena s nárůstem populace a gramotností, byla postupně uspokojována i díky zavedení mechanických tiskařských strojů, jako byl rychlolis či rotační tiskový stroj.⁴³ Jak uvádí Petr Voit,

Inovace rychlolisu zásadním způsobem omezila manuální práci a zvýšila rychlost vlastního knihtisku, vítanou především při výrobě novin. Zpočátku jen desetinásobný, a přesto zcela revoluční nárůst produktivity se sice oproti ruční výrobě projevil určitým poklesem typografických kvalit knižního zboží, nicméně dovolil snížit cenu. Knih tisk se tak ocitl na přechodu od živnostenské malovýroby k tovární velkovýrobě, kterou po polovině 19. století dovršilo zavádění strojů rotačních.⁴⁴

³⁸ Cavallo, Chartier (eds.). *A history of reading in the West*, s. 25.

³⁹ Trávníček. *Kulturní vetřelec*, s. 118.

⁴⁰ Darnton. „History of Reading“, s. 161.

⁴¹ Manguel. *Dějiny čtení*, s. 434.

⁴² Cavallo, Chartier (eds.). *A history of reading in the West*, s. 22.

⁴³ Gaskell. *A New Introduction to Bibliography*, s. 189.

⁴⁴ Voit. „Rychlolis“.

Mezi další trendy 18. a 19. století patří postupný úpadek latiny ve prospěch literatury psané ve vernakulárních jazycích, pokles produkce náboženské literatury, a naopak vzestup nových žánrů jako je tzv. zábavná četba (zejména beletrie), cestopisná literatura či vědecká literatura.⁴⁵ Tuto změnu knižní nabídky můžeme opět ilustrovat na údajích z katalogů knižního veletrhu v Lipsku. Podíl teologie klesá z 39 % (1740) na 15 % (1800), zatímco podíl beletrie naopak stoupá z 6 % na 22 %.⁴⁶ Zejména v druhé polovině 18. století dochází na knižním trhu k prosazení románu, který se až do poloviny 19. století stává hlavním literárním žánrem. Vzniká krásná literatura (beletrie), jejíž publikum tvoří dominantně ženy z řad měšťanstva, a to díky nárůstu volného času. V druhé polovině 18. století se také setkáváme s velkou vlnou nových časopisů, jejichž hlavním adresátem mělo být rychle se rozvíjející měšťanstvo. Jen mezi lety 1740–1760 vzniklo v německých zemích celkem 391 nových časopisů. Současně se rozšiřuje publikum a povstává nový fenomén, kterým je literatura pro děti.⁴⁷ Na přelomu 18. a 19. století se zvyšuje, zejména ve středoevropském prostoru včetně českých zemí, obliba tzv. kalendářů. Ty byly jakýmsi manuálem pro život, obsahovaly souhrnné informace o příslušném roce a přehledný kalendář, dále praktické rady (například pro oblast zdraví nebo hospodářství), zprávy o událostech z minulého roku, historiky či modlitby. Jejich úspěch byl založen i na poměrně nízké ceně.⁴⁸ Vedle kalendářů roste v druhé polovině 19. století v mnoha evropských zemích zájem o periodický tisk.⁴⁹

Změny popsané výše měly přirozeně dopad i na knižní obchod, který modernizoval své formy komunikace i produkty. Od druhé poloviny 18. století byla kniha důsledně považována za kulturní komoditu a trh se postupně přizpůsoboval kapitalistickým principům. Ve městech se začal zvyšovat počet knihkupců a nakladatelů a rozšiřovat tzv. komisionní obchod, což znamenalo, že výtisky, které se knihkupci nepodařilo prodat, bylo možné vydavateli vrátit.⁵⁰ U publikací určených užšímu okruhu recipientů se naopak prosazuje systém předplatného (subsripce).⁵¹ Ve stejném období se zprofesionalizovala postava autora. Například v Německu vzniká role spisovatele na volné noze (*freier Schriftsteller*), který trvá na autonomii své kreativity, současně se ale musí podřídít zákonům o vznikajícím anonymním obchodu se zbožím.⁵² Od poloviny 19. století roste při prodeji knih role reklamy například prostřednictvím

⁴⁵ Darnton. „History of Reading“, s. 161. Trávníček. *Kulturní vetřelec*, s. 98.

⁴⁶ Trávníček. *Kulturní vetřelec*, s. 98.

⁴⁷ Tamtéž, s. 98–101.

⁴⁸ Tamtéž, s. 116.

⁴⁹ Tamtéž, s. 129.

⁵⁰ Chartier, Cavallo (eds.). *A History of Reading in the West*, s. 301. Trávníček. *Kulturní vetřelec*, s. 95.

⁵¹ Trávníček. *Kulturní vetřelec*, s. 95.

⁵² Chartier, Cavallo (eds.). *A History of Reading in the West*, s. 301.

nabídkových seznamů či novinových inzerátů. Prodej se také v daleko větší míře přesouval do kamenných knihkupectví a na významu tak postupně začal ztrácet podomní prodej i knižní trhy.⁵³

2.2 Formování čtenářské a knižní kultury evropských Židů v 18. a 19. století

Všeobecný vývoj v knihtisku a s ním související změny v knižní kultuře popsané výše se specifickými způsoby odrážely v židovském světě. Podobně jako v křesťanské společnosti, i v židovské společnosti podnítilo zakládání tiskáren a šíření knih dalekosáhlé změny ve všech oblastech židovského intelektuálního života.⁵⁴ Ačkoli s tiskem prvních hebrejských knih začali židovští tiskaři Ovadia, Menaše a Binjamin z Říma již v 70. letech 15. století,⁵⁵ na konci 16. století počet vytištěných edic nepřesáhl číslo 2 000. Koncem 18. století mluvíme již o celkem 9000 vydaných titulech a jejich počet se postupně zvyšoval.⁵⁶ Rozšíření knihtisku bylo přelomové nejen proto, že se z knihy stávala čím dál více široce dostupná komodita, která nebyla omezená pouze pro vzdělanou elitu, ale také proto, že se postupně začaly prosazovat rozličné literární žánry, které oslovovaly širší vrstvy lidí (například midraše či etická literatura a samozřejmě liturgie). Na konci 18. století začala být populární homiletická literatura a od poloviny 19. století pak vědecká literatura, beletrie či poezie.⁵⁷ Jak ale Gries podotýká, bylo by chybou předpokládat, že jakmile se objevila nová sekulární literatura, lidé přestali mít zájem o tradiční náboženskou literaturu.⁵⁸ Naopak klasické texty z dřívějších epoch, jako byly například modlitební knihy, Hebrejská bible a komentáře k ní, pesachové Hagady a halachické kodexy, zůstaly důležitým zdrojem příjmů knihtiskařů a vydavatelů.⁵⁹

S diverzifikací literárních žánrů se setkáváme zejména po roce 1800 v důsledku modernizačních procesů popsaných výše a společenských změn souvisejících s emancipací židovstva a židovským osvícenstvím, *haskalou*.⁶⁰ Mezi hlavní cíle *haskaly* patřilo oživení hebrejštiny jako literárního jazyka pro světské účely. *Maskilim* standardizovali gramatiku, vytvářeli nová slova a tvořili literární díla různých žánrů v hebrejštině. Mezi hlavní autory

⁵³ Trávníček. *Kulturní vetřelec*, s. 127.

⁵⁴ Hecht. „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization?“, s. 30–31.

⁵⁵ Offenberg, Moed-Van Walraven. *Hebrew incunabula in public collections*, s. 190.

⁵⁶ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. viii.

⁵⁷ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 6–7, s. 47. Moss. „Printing and Publishing after 1800“.

⁵⁸ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 41.

⁵⁹ Moss. „Printing and Publishing after 1800“. Pesachová Hagada je kniha zaznamenávající řád domácích bohoslužeb při sederu během svátku Pesach. Hagada je převyprávěním příběhu o vyvedení Židů z Egypta, které je doplněno o události související s Pesachem. Kromě předepsaných rituálů obsahuje různé modlitby, požehnání a písně. Viz „Haggadah, Passover“, s. 1079–1104.

⁶⁰ Moss. „Printing and Publishing after 1800“.

a současně i zakladatele *haskaly* patřili Moses Mendelssohn, Isaak Satanow, Naphtali Herz Wessely či Isaak Euchel.⁶¹ Podobně jako všichni osvícenci i *maskilim* prosazovali reformu tradiční židovské společnosti, kterou se snažili uskutečnit prostřednictvím rozsáhlé vzdělávací kampaně. Ta zahrnovala restrukturalizaci tradičních židovských vzdělávacích institucí (*cheder*, *ješiva*) začleněním sekulárního studia a nových vyučovacích metod. V židovských knihovnách se začaly objevovat učebnice, gramatiky a čítanky pro tradiční i sekulární předměty, pedagogická literatura a periodika, díky nimž mohli *maskilim* šířit své myšlenky.⁶² Kromě vydávání osvěcenských spisů vznikaly také zvláštní spolky, které podporovaly vydávání těchto nových děl. Jedním z nich byl například spolek *Verein für jüdische Geschichte und Literatur* (Spolek pro židovské dějiny a literaturu), který v roce 1892 založil v Berlíně židovský literární historik a spisovatel Gustav Karpeles. Spolek se zaměřoval na zvyšování povědomí o židovské historii a literatuře, zejména prostřednictvím přednášek a diskusí pro své členy. Od roku 1898 spolek vydával ročenku *Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur* (1898–1938), která dosáhla až 5000 předplatitelů.⁶³ Druhým projektem byl *Institut zur Förderung der israelitischen Literatur* (Institut pro podporu izraelské literatury), který v roce 1855 založil německý rabín a spisovatel Ludwig Philippson (1811–1889).⁶⁴ Zaměřením institutu byla propagace židovské beletrie a všeobecné společenské uznání kulturních aktivit Židů.⁶⁵

Souběžně s osvěcenstvím také došlo v nežidovském prostředí k jazykovému posunu, kdy latina jakožto jazyk vzdělavců byla postupně nahrazena francouzštinou a posléze němčinou. Židovské osvěcenské hnutí naopak zůstávalo spíše exkluzivní a podporovalo používání „čisté biblické hebrejštiny“, jejíž funkci chtěli změnit z posvátného jazyka na jazyk vědecký a literární. V případě střeoevropského židovstva byla jidiš nahrazena „vysokou němčinou“, přičemž mezistupeň představovala němčina psaná hebrejským písmem (*judendeutsch*). Tato změna byla z pohledu *maskilim* vítaná, jelikož dokonalé zvládnutí německého jazyka bylo považováno za předpoklad pro úspěšnou integraci Židů do většinové společnosti.⁶⁶ Navíc jidiš byla ze strany *maskilim* považována za žargon, nevhodný pro používání moderními evropskými Židy. Naopak ve východní Evropě se jidiš stala silnější než kdy předtím. Napomohli tomu místní *maskilim*, kteří zformovali jidiš do podoby silného

⁶¹ Etkes. „Haskalah“. „Haskalah“, s. 1434–1451.

⁶² Hecht. „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization?“, s. 32.

⁶³ Hambrock. „Das jüdische Buch und seine Verlage im deutschsprachigen Raum“, s. 543. Deutsch. „Verein für jüdische Geschichte und Literatur“.

⁶⁴ Hambrock. „Das jüdische Buch und seine Verlage im deutschsprachigen Raum“, s. 543. Institutu pro podporu izraelské literatury se budeme ještě věnovat v kapitole níže.

⁶⁵ Moss. „Printing and Publishing after 1800“. Hambrock. „Das jüdische Buch und seine Verlage im deutschsprachigen Raum“, s. 541–544.

⁶⁶ Hecht. „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization?“, s. 31–32.

moderního komunikačního prostředku. Současně byla jidiš používána v tisku socialistických židovských hnutí jako byl zejména Bund.⁶⁷

Ještě v 18. století byly židovské komunity zásobovány knihami převážně díky podomním prodejcům. Tento okruh potulných prodavačů nových i starých knih vznikl v důsledku rostoucí poptávky. Často se museli stěhovat z místa na místo, jelikož se snažili této poptávce vyhovět. V některých případech byli prodejci zároveň chudí spisovatelé, kteří prodávali své vlastní knihy.⁶⁸ Podle Griesse „hrály tyto osoby klíčovou roli v distribuci populární literatury a pokračovaly v tom až do 19. století“.⁶⁹ Například spisovatel Šmuel Josef Agnon narozený v Haliči (1888–1970) popisuje ve svých vzpomínkách na dětství podomního obchodníka s jidiš knihami, kterého klade do kontrastu s váženými knihkupci, kteří obchodovali s respektovanými židovskými institucemi.⁷⁰ Po několik staletí plnili nakladatelské funkce plnili především tiskaři, kteří knihy nejen vyráběli ale i prodávali. Mnohdy však byli závislí na externím financování.⁷¹ Nicméně v 19. století se vytvořil jasný rozdíl mezi tiskaři na jedné straně a nakladateli a knihkupci na straně druhé, přestože zejména ve východní Evropě byli tiskaři mnohdy zároveň vydavateli i na počátku 20. století.⁷² Výrobu často podporovali i sami autoři a jejich nakladatelská spoluúčast zesílila na přelomu 18. a 19. století.⁷³ Specializovanější nebo dražší hebrejské knihy často přinášeli do tiskárny sami autoři či „vedoucí redaktoři“ a tiskli je na své náklady. Mnohdy byla taková díla financována předem prostřednictvím předplatitelů, přičemž autor přebíral odpovědnost za distribuci.⁷⁴ V druhé polovině 19. století začal být zájem o sekulární i náboženské knihy tak významný, že se z prodeje knih stalo výdělečné podnikání a začala vznikat profesionální knihkupectví.⁷⁵ V kapitolách níže uvidíme, že toto platilo i pro Čechy. V 19. století v Praze vznikly desítky nových knihkupectví i nakladatelství a knihtiskáren. Někdy podniky působily zvlášť, někdy dohromady, což, jak uvidíme dále, byl případ i Brandeisovy firmy.

2.3 Hlavní centra židovského knižního trhu v Evropě

Produkce knih pro židovský trh byla soustředěna v několika důležitých evropských centrech a hebrejský knihtisk provozovali jak tiskaři židovští, tak i tiskaři křesťanští. V 17. a 18. století

⁶⁷ Katz. „Yiddish“.

⁶⁸ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 6–7, 21.

⁶⁹ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 21.

⁷⁰ Tamtéž, s. 21

⁷¹ Voit. „Nakladatel“.

⁷² Eliot, Rose. *A companion to the history of the book*, s. 311.

⁷³ Voit. „Nakladatel“.

⁷⁴ Moss. „Printing and Publishing after 1800“.

⁷⁵ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 22.

se mezi hlavní centra hebrejského knihtisku řadil Amsterdam a střední Evropa.⁷⁶ V roce 1626 založil Menaše Ben Israel první amsterdamskou hebrejskou tiskárnu. Tento učenec portugalského původu se rozhodl nevyužívat v té době rozšířený benátský model hebrejské typografie a zavedl vlastní amsterdamský model, který se stal postupně dominantním po celé Evropě včetně Benátek. Dostal se například až do východoevropského města Žovkva (dnešní Ukrajina), když zde v roce 1692 nizozemský tiskař Uri Feibusch ha-Levi založil knihtiskárnu. Jak Gries uvádí, většina amsterdamské produkce byla určena na vývoz do zahraničí, a to zejména do východní Evropy, kde byla po knihách velká poptávka.⁷⁷ Dominantní postavou amsterdamského tisku byl Solomon Proops, který tiskl zejména modlitební knihy, dále halachické a kabalistické spisy. Byl také prvním, kdo vydal svůj prodejní katalog hebrejských knih pod názvem *Apirion Šlomo* (1730). Podnikání rodiny Proopsů pokračovalo až do roku 1849.⁷⁸

V 18. století dochází k rozšíření hebrejského knihtisku také v německých zemích. V tomto období bylo pro Židy ve střední a východní Evropě obtížné získat potřebné tiskařské povolení od místních úřadů, proto bylo často mnoho hebrejských tiskáren provozováno křesťanskými tiskaři. Typograficky byly nové tiskárny nejprve závislé na Praze, odkud také pocházela většina dělníků. Německé tiskárny se skládaly ze dvou skupin: z tiskáren, které měly vazbu na Prahu, jako byly například Sulzbach, Wilhermsdorf a Fürth, a z tiskáren, které založili aškenázští tiskaři z Amsterdamu, jako byly například Dyhernfurth, Dessau nebo Halle. Další významné tiskárny se nacházely mimo jiné v Hamburku, Lipsku, Královci, Gdaňsku či Vratislavi.⁷⁹ Ve Frankfurtu nad Odrou začali v roce 1695 hebrejsky tisknout univerzitní profesor Johann Christoph Beckmann a knihkupec Michael Gottschalk,⁸⁰ jejichž nástupci F. Grillo a J. T. Elsner pokračovali v provozování tiskárny až do roku 1818. Gottschalk připravil vůbec první kompletní vydání Talmudu v německých zemích (1697–1699), které financoval německý bankéř Behrend Lehmann z Halberstadtu. Druhé vydání Talmudu pak bylo

⁷⁶ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 7. Kromě evropského prostředí se hebrejský knihtisk rozšířil i do Severní Ameriky, kde začali poprvé hebrejsky tisknout křesťanští tiskaři. První kniha obsahující hebrejská slova byla kniha s žalmy z roku 1640. V následujících dvou stoletích se hebrejský knihtisk pomalu rozšiřoval i do dalších komunit, jako byly Cambridge, Boston, New Haven, New York či Philadelphia. Tiskl se zejména Tanach, gramatiky a přehledy hebrejských slov. Od poloviny 18. století se začaly tisknout i kompletní modlitební knihy a v 19. století se hlavními centry, kromě výše zmíněných, staly tiskárny v Baltimoru či San Franciscu. V roce 1825 byla založena první židovská tiskárna v New Yorku Solomonem H. Jacksonem, který také založil první židovské noviny *The Jew* (1823–1825). Do roku 1926 vznikly další tiskárny například v Chicagu, Detroitu, Los Angeles či Torontu. „Printing, Hebrew“, s. 1112–1113. Viz „Jackson, Solomon Henry“, s. 1189–1190.

⁷⁷ „Printing, Hebrew“, s. 1096–1115. Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 34.

⁷⁸ „Printing, Hebrew“, s. 1096–1115. „About Zolkiew“.

⁷⁹ „Printing, Hebrew“, s. 1096–1115.

⁸⁰ Freudenthal. „Zum Jubiläum des ersten Talmuddrucks in Deutschland“, s. 81.

vytištěno znovu ve Frankfurtu nad Odrou a v Berlíně (1715–1722). Gottschalk zaměstnával sazeče z Prahy a Benátek, písmo a viněty byly amsterodamského původu.⁸¹ V Berlíně byla z iniciativy příznivců haskaly v roce 1784 založena hebrejská tiskárna a knihkupectví *Orientalische Buchdruckerei*. Sortiment této tiskárny sestával z vydávání hebrejských spisů či německých překladů psaných hebrejským písmem.⁸²

V německých městech začala v 19. století vznikat významná nakladatelství a knihkupectví, které vlastnili nebo v nich byli zaměstnáni Židé. Můžeme zmínit například nakladatelství *Rueten und Loening* (Frankfurt, zal. 1844), které se zaměřovalo na vydávání sociologických a filozofických knih, a později zde byl zaměstnán jako editor filozof Martin Buber, dále nakladatelství *S. Fischer Verlag* (Berlín, zal. 1886), které vydávalo avantgardní literaturu a po konci druhé světové války bylo přestěhováno do Frankfurtu. Bruno Cassirer (Berlín, zal. 1898) provozoval galerii a obchod s knihami. Jeho produkce byla na vysoké intelektuální úrovni, zahrnovala umění, filozofii a literaturu. Autory jím vydávaných knih o umění byli přední historici a kritici výtvarného umění, a jím vydávaný časopis *Kunst und Kuenstler* (1902–1933) se stal na počátku 20. století předním německým časopisem zabývajícím se uměním.⁸³

Do nakladatelské činnosti začaly postupně vstupovat podniky, kteří dříve fungovaly především jako knihkupectví, antikvariáty nebo tiskárny.⁸⁴ Například Isaac Kauffmann nejprve v roce 1832 založil ve Frankfurtu knihkupectví a poté v roce 1850 nakladatelství pod názvem *J. Kauffmann*. Vedení firmy po něm převzal jeho syn Ignatz Kauffmann, pod jehož záštitou firma vydávala díla stoupenců hnutí *Wissenschaft des Judentums*, včetně Moritze Steinschneidera, Leopolda Zunze či Abrahama Geigera.⁸⁵ V roce 1828 založil Moses Wolf Kaufmann nakladatelství v Hamburku a později v Lipsku, dále v roce 1830 vzniklo nakladatelství Adolfa Ashera v Berlíně. V Berlíně pak ještě v druhé polovině 19. století vstoupily na knižní trh podniky, jako byly *Calvary & Co.*, *H. Itzkowski* a o několik desetiletí později, v roce 1931, nakladatelství Salmana Schockena.⁸⁶ To se specializovalo například na vydávání autorů, jako byli spisovatel Franz Kafka, filozof Martin Buber či básník Alfred Mombert.⁸⁷

⁸¹ „Printing, Hebrew“, s. 1096–1115.

⁸² Lohmann. „Bücher für billige Preise zu haben“.

⁸³ „Publishing“, s. 1366. Hambrook. „Das jüdische Buch und seine Verlage im deutschsprachigen Raum“, s. 544.

⁸⁴ Hambrook. „Das jüdische Buch und seine Verlage im deutschsprachigen Raum“, s. 542

⁸⁵ „Kauffmann, Isaac“, s. 840–841.

⁸⁶ Hambrook. „Das jüdische Buch und seine Verlage im deutschsprachigen Raum“, s. 542. „Printing, Hebrew“, s. 1111–1112. „Publisher“.

⁸⁷ „Publishing“, s. 1367.

Jak jsme již výše naznačili, knižní produkce na počátku 18. století v Habsburské monarchii silně zaostávala ve srovnání s jinými místy, jako byla Itálie, Francie či německé země. Jak uvádí historička Louise Hecht, „politická roztržičnost německých zemí měla pozitivní vliv na zakládání tiskáren a nakladatelství i v mnoha malých městech, a tím výrazně podporovala knižní trh, zatímco poměrně vysoká míra centralizace podobnému vývoji v Habsburské monarchii bránila.“⁸⁸ Kvůli nedostatku konkurence zůstal počet tiskáren v Habsburské monarchii i kvalita jejich produkce nízká, a čtenáři byli donuceni uspokojit svou poptávku importovanými knihami, většinou z německých zemí.⁸⁹ To však způsobovalo nežádoucí tok peněz do zahraničí, čemuž chtěla Habsburská monarchie zabránit. Současně usilovala o určitou kontrolou nad obsahem židovských knih, a proto začala podporovat zřizování místních hebrejských tiskáren.⁹⁰ V roce 1767 byli tiskaři vyňati z pravomoci univerzit (tj. jezuitů) a začleněni do řemeslnické a obchodní komory. V důsledku toho se za vlády Marie Terezie podstatně zlepšila materiální situace tiskařů a z knihtisku se stalo podnikání, do kterého se začalo více investovat.⁹¹

Počátky hebrejského knihtisku ve Vídni klademe až na konec 18. století. Historička Andrea Jelínková to zdůvodňuje tím, že po vyhnání Židů z Vídně v letech 1669–1670 nastal úbytek židovské populace a židovský život se obnovoval velmi pomalu. V roce 1785 však byla ve Vídni založena první hebrejská tiskárna Josephem Hraschankym. Hebrejsky tiskl také Joseph Lorenz von Kürzböck a od roku 1793 Anton Schmid, jehož podnik na začátku 19. století výrazně dominoval v celé Habsburské monarchii.⁹² Jak zmiňuje Iveta Cermanová, Schmidovi se podařilo využít situace, když nejprve studoval hebrejštinu na vídeňské orientální akademii a po smrti Kürzböcka převzal hebrejskou část jeho podniku.⁹³ Během prvních let svého podnikání Schmid dokonce navštěvoval knižní veletrhy v několika městech (Brno, Pešť, Debrecín) a prodával své knihy přímo.⁹⁴ Navíc se těšil výrazné podpoře od státu, a dokonce se dlouhodobě, třebaže nakonec neúspěšně, snažil zřídit kamenný obchod v Praze.⁹⁵ Kürzböck nechal tisknout náboženské knihy, konkrétně *Mišnu* a modlitební knihy. Vytiskl také několik listů *Babylonského talmudu* jako prospektus, avšak přestože vydané stránky měly velký ohlas díky prvotřídnímu písmu a jemnému papíru, nikdy publikaci nedokončil. Stejně tak vydání

⁸⁸ Hecht. „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization?“, s. 33–34.

⁸⁹ Tamtéž, s. 34.

⁹⁰ „Printing, Hebrew“, s. 1105–1106.

⁹¹ Hecht. „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization?“, s. 34–35. „Printing, Hebrew“, s. 1105–1106.

⁹² Jelínková. „The Publishing Practice and Reading Culture of Moravian Jews“, s. 35–36.

⁹³ Cermanová. „Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách“, s. 225–230.

⁹⁴ Hecht. „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization?“, s. 45.

⁹⁵ Cermanová. „Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách“, s. 225–230.

Mišny dokončil až zmíněný Schmid v roce 1793 krátce po Kurzböckově smrti. Schmidův podnik dále publikoval kompletní edici Talmudu, Hebrejskou bibli, řadu halachických kompendií a modlitebních knih. Vydal také značné množství literatury haskaly, mimo jiné Mendelssohnův překlad bible. Kromě toho vydával hebrejské gramatiky, školní učebnice a od 20. let 19. století také časopisy v hebrejštině.⁹⁶ Jak uvádí Hecht: „Schmidovy knihy vynikaly nejen kvalitou tisku a papíru, ale také pečlivou korekturou. Díky svým odborným znalostem a štědrému odměňování mohl najímat jako korektory vynikající židovské osvícence.“⁹⁷ Kromě toho, že zvyšovali kvalitu Schmidových tisků, byli sami i autory knih, které Schmid prodával. Když v roce 1853 Israel Knöpfelmacher zakoupil Schmidovo nakladatelství spolu s knihkupectvím, ukázalo se, že z knih v jeho skladu knih patřilo přibližně 50 % titulů do oblasti haskaly.⁹⁸ Na konci 18. století se hebrejské tiskárny nacházely i v Prešpurku (dnešní Bratislavě), kde Anton Schmid založil v roce 1838 svou další tiskárnu. V 60. letech 19. století zde tiskl také Joseph Schlesinger, který vydával modlitební knihy.⁹⁹

V průběhu 18. a 19. století se hlavní geografické centrum hebrejského tisku přesouvalo směrem do východní Evropy. Jak jsme zmínili výše, od poloviny 17. století hebrejský knihtisk v Polsku spíše stagnoval, nicméně na konci 18. století došlo k jeho rozvoji. Důvodem byly snahy státních autorit podpořit místní produkci knih a doprovodný pokles počtu importovaných knih ze zahraničí.¹⁰⁰ Z ekonomického pohledu byly základním stavebním kamenem knihtisku ve východní Evropě texty pro rituální a domácí použití, jako byly modlitební knihy, Pentateuchy, Pesachové hagady a kalendáře.¹⁰¹ Došlo také k nárůstu produkce literatury v jidiš. Mezi nejčastěji vydávaná díla patřila kniha Tsene-rene,¹⁰² jidiš adaptace hebrejských etických děl a modlitební knihy v jidiš pro ženy (známé jako tchines). Díky tomu, že byly tyto knihy publikovány v jidiš, tedy hovorovém jazyce, ve kterém byly schopny číst i nižší méně vzdělané vrstvy společnosti, dostaly se ve srovnání s produkcí v hebrejštině k mnohem širšímu okruhu čtenářů včetně žen.¹⁰³

K nejvýznamnějším tiskařům té doby patřila rodina Šapirů ze Slavuty, která se v letech 1791–1835 proslavila třemi kvalitně provedenými vydáními *Babylonského talmudu* a četnými vydáními *Zoharu*. Dalšími významnými tiskaři byli Berové z Ostrogu, Berdičeva a Sudilkova

⁹⁶ Hecht. „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization?“, s. 42–45.

⁹⁷ Tamtéž, s. 47.

⁹⁸ Tamtéž, s. 47.

⁹⁹ „Printing, Hebrew“, s. 1110.

¹⁰⁰ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 84.

¹⁰¹ Moss. „Printing and Publishing after 1800“.

¹⁰² Rabínské a homiletické převyprávění Pentateuchu z počátku 17. století, často označované jako „Bible pro ženy“.

¹⁰³ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 92.

a Jisrael Bak z Berdičeva. V 80. letech 18. století došlo na základě nařízení Habsburské monarchie k přesunu významné žovkvské tiskárny do Lvova (Lemberg), díky čemuž se město začalo rozvíjet v jedno z klíčových center hebrejského tisku 19. století.¹⁰⁴ Lvovská produkce se zaměřovala zejména na pietistickou literaturu, kabalou a chasidské texty určené pro oblast Haliče a Ruského impéria. V polovině 19. století byla dokonce část Lvovské produkce exportována na Balkán.¹⁰⁵ V polském městě Nowy Dwór nedaleko Varšavy vybudoval křesťanský tiskař Johann Anton Krieger regionální firmu, která zahrnovala čtyři tiskárny, zaměstnávala okolo 40 pracovníků a v letech 1781–1795 vydala okolo 120 titulů v celkovém nákladu 62 až 100 tisíc kusů.¹⁰⁶ Největší tiskárnu ve východní Evropě založila v roce 1799 rodina Rommových ve Vilně, která v té době spadala pod Ruské impérium.¹⁰⁷ Za dobu své více než stodvacetileté existence tiskárna vyprodukovala přes 1400 titulů jak v hebrejštině, tak i v jidiš. Tento rodinný podnik vydával halachická díla, rabínskou literaturu, modlitební knihy, ale i překlady světové literatury a literaturu *haskaly*, gramatické příručky či populárně-naučnou literaturu.¹⁰⁸ Naopak některé, jako například tiskárna ve Šklově (založená v roce 1783), se zaměřovaly téměř výhradně na žánry určené pro širší publikum, jako jsou etické spisy či poučné příběhy.¹⁰⁹

2.4 Židovský knihtisk a knižní kultura na Moravě a v Čechách v 18. a 19. století

Hebrejský knihtisk na Moravě byl na rozdíl od Čech nesoustavný. Mezi lety 1602–1605 se hebrejsky tisklo v prostějovské dílně Jicchaka ben Aharona Prostitze. Poté nastala dlouhá odmlka a znovu se na Moravě začalo tisknout až v roce 1754, když židovský konvertita František Josef Neumann založil tiskárnu v Brně. Není jisté, proč k této odmlce došlo, Andrea Jelínková je toho názoru, že „svou roli jistě sehrály politické i ekonomické a sociální podmínky a okolnosti: decentralizace, třicetiletá válka, nedostatek zkušeností i kapitálu pro nákladné

¹⁰⁴ Moss. „Printing and Publishing after 1800“. „About Zolkiew“.

¹⁰⁵ Gries. *The Book in the Jewish World*, s. 115. Moss. „Printing and Publishing after 1800“.

¹⁰⁶ Moss. „Printing and Publishing after 1800“.

¹⁰⁷ Gries. „Romm Family“.

¹⁰⁸ Gries. „Romm Family“. Moss. „Printing and Publishing after 1800“.

¹⁰⁹ Moss. „Printing and Publishing after 1800“. Tiskařskou praxi ve východní Evropě výrazně ovlivňovala ideologie *haskaly*. Ačkoli berlínská *haskala* na konci 18. století začala upadat, na přelomu 18. a 19. století se osvícenské hnutí přesunulo do východní Evropy do oblasti Haliče, která se stala od roku 1772 do roku 1918 součástí Habsburské monarchie. Hlavními centry východoevropské *haskaly* se stala města Lvov, Brody a Tarnopol, jelikož právě zde se soustředila židovská hospodářská a společenská elita, která hnutí podporovala (intelektuálové, spisovatelé, lékaři, obchodnické či bankovní rodiny). Proti *haskale* však brojily konzervativní vrstvy společnosti, které nesouhlasily s její reformou a jejím důsledky, což se podepsalo i na místním knižním trhu. Rostoucí opozice vůči *haskale* v židovské komunitě vedla mnoho tiskařů k tomu, že odmítli vydávat některé (někdy všechny) knihy od autorů podporujících židovské osvícenství. Někteří *maskilim* proto byli nuceni publikovat svá díla na západě, například v Praze, v německých zemích či ve Vídni u zmíněného tiskaře Antona Schmidta. Viz Moss. „Printing and Publishing after 1800“. Etkes. „Haskalah“. Assaf. „Hasidism: Historical Overview“.

podnikání nebo prostě náhoda.¹¹⁰ Pro moravské Židy to znamenalo, že do poloviny 18. století byli odkázáni na knihy importované z Čech, Polska, Nizozemí či Itálie a později pak i z německých zemí. František Josef Neumann vedl tiskárnu až do své smrti roku 1760. Podnik pak převzala jeho vdova Anna Františka, která tiskárnu z důvodu lepšího odbytu přenesla na několik let do Mikulova, přičemž v Brně stále fungovala pobočka pod vedením jejího syna Leopolda.¹¹¹ V tomto období také tiskárna začala produkovat i knihy v němčině, latině a češtině.¹¹² Největší slávy podnik dosáhl v 80. a 90. letech 18. století za vedení druhého syna Josefa Karla Neumanna, nicméně v roce 1797 se podnik dostal do finančních potíží kvůli konkurenci vídeňských tiskařů, a byl odkoupen Josefem Rossmannem. Ten tiskárnu vedl už jen následujících pět let do roku 1802.¹¹³ Po Rossmannově smrti v roce 1806 byl podnik prodán Antonu Schmidovi z Vídně a podnikatelům Trasslerovi a Gastlovi do Brna. Neumannova i Rossmannova tiskárna zásobovala především místní moravský trh. V souladu s tradiční orientací moravských Židů byla produkce literatury haskaly poměrně nízká.¹¹⁴ Naopak se podnik specializoval na tradiční literaturu, liturgická a halachická díla (rabínské komentáře, responza), etickou či filozofickou literaturu.¹¹⁵

V Čechách se hebrejský knihtisk soustředil v Praze. Nejstarší dochovanou vytištěnou knihou je modlitební kniha vydaná v roce 1512.¹¹⁶ V 16. století byly v Praze založeny dvě významné hebrejské tiskárny, tzv. Katzovská (potomci Geršoma ben Šloma Kohena, kteří sami sebe označovali přízviskem Kohen nebo Katz) a Bakovská tiskárna (potomci Jaakova ben Geršona Baka).¹¹⁷ Během první poloviny 18. století došlo v souvislosti s protižidovskou politikou císařovny Marie Terezie k útlumu hebrejského knihtisku a obě tiskárny se postupně dostávaly do finančních potíží. Tiskárně rodiny Baků ani původně konkurenční tiskárně rodiny Katzů nepomohlo jejich sloučení, a nakonec byla dílna spolu s tiskařskými lisy odkoupena roku 1787 Barborou Elsenwangerovou, bohatou vdovou po knihkupci Antonínu Elsenwangerovi. Hebrejský knihtisk provozovaný v pražském židovském ghettu se tak poprvé od roku 1512 dostal do křesťanských rukou.¹¹⁸ Historička Iveta Cermanová označuje toto období poslední třetiny 18. století za stagnaci pražského židovského knihtisku, jelikož se hebrejské knihy tiskly

¹¹⁰ Jelínková. „Hebrejský knihtisk na Moravě na počátku 17. století“, s. 153.

¹¹¹ Tamtéž, s. 153. V Mikulově se v Neumannově tiskárně vyučil výše zmíněný Joseph Hraschanzky.

¹¹² Jelínková. „The Publishing Practice and Reading Culture of Moravian Jews“, s. 34.

¹¹³ Jelínková. „Hebrejský knihtisk na Moravě na počátku 17. století“, s. 153. *Judaica Olomucensia*, s. 41

¹¹⁴ Hecht. „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization?“, s. 41.

¹¹⁵ Jelínková. „The Publishing Practice and Reading Culture of Moravian Jews“, s. 38.

¹¹⁶ Sixtová. „Židovské tiskárny a tiskaři v Praze“, s. 33.

¹¹⁷ Sixtová. „Židovské tiskárny a tiskaři v Praze, s. 39. Voit. „Geršom ben Šelomo Kohen“. Sixtová. „Židovské tiskárny a tiskaři v Praze, s. 60.

¹¹⁸ Voit. „Jaakov ben Geršom Bak“. Voit. „Antonín Elsenwanger“. Cermanová. „Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách“, s. 223.

pouze příležitostně a v nežidovských tiskárnách.¹¹⁹ Tradici židovského knihtisku v Praze obnovil až o zhruba čtyřicet let později Moše Israel Landau, kterému se budeme věnovat níže. Elsenwangerovská tiskárna vydávala talmudické a biblické komentáře, modlitební knihy i domácí produkci. Jedná se například o překlad Maimonidova díla *Sefer ha-micvot* do judendeutsch, jehož autorem byl Israel Landau, pražský tiskař, *maskil* a otec výše zmíněného M. I. Landaua. Landauův překlad byl vydán roku 1789 pod názvem *Chok le-Jisrael* a Landau k němu připojil i osvícenecký výklad. Tiskárna B. Elsenwangerové dále publikovala časopis *Jüdisch-deutsche Monatschrift* (roku 1802), do kterého přispívali hlavní pražští *maskilim*.¹²⁰ Souběžně s Elsenwangerovskou tiskárnou tiskly v Praze hebrejsky i Diesbachovská tiskárna, tiskárna Antonína Hladkého, Františka Jeřábka a posléze i firma Franze Sommera.¹²¹ Mezi lety 1750 a 1826 vytiskla pražská nakladatelství přibližně 300 titulů v hebrejštině, jidiš a judendeutsch. Asi 50 titulů představuje literaturu haskaly, přičemž k výraznému nárůstu této produkce došlo po roce 1800.¹²²

Roku 1806 bylo na základě ustanovení knihkupeckého patentu, který měl za cíl chránit knihkupecký stav, svoláno a ustaveno pražským magistrátem Grémium pražských knihkupců.¹²³ Tato korporace byla prostředníkem mezi státní mocí a jednotlivými knihkupci. Podmínkou pro provozování knihkupectví bylo získání povolení zemského úřadu. Každý žadatel se musel prokázat určitým jměním, literárními vědomostmi a být v oboru řádně vyučen. Kompletní knihkupecké povolení opravňovalo k prodeji knih nových i antikvárních, tuzemských i zahraničních. Existovalo však i povolení omezené, jehož majitel mohl například prodávat pouze antikvární knihy nebo umělecké předměty. Podomní obchod byl zcela zakázán. Do první poloviny 19. století byl hlavní náplní Grémia boj s cenzurou, protesty proti udělování nových povolení a boj proti pražským židovským antikvářům.¹²⁴ Podle Zdeňka Šimečky se s

¹¹⁹ Cermanová. „Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách“, s. 215.

¹²⁰ Cermanová. „Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách“, s. 225. Flatto. „Landau, Yisra'el“.

¹²¹ Kuděla. „Pražský židovský knihtisk, židovská knihkupectví a antikvariáty 18. – 19. století“, s. 410.

¹²² Hecht. „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization?“, s. 40.

¹²³ Po vzoru pražského Grémia vznikaly během 19. a na počátku 20. století v monarchii další regionální spolky (např. Gremium der bürgerlichen Buchhändler in Wien, zal. 1807, Grémium brněnských knihkupců, zal. 1821). Celonárodní ráz měl však až Spolek českých knihkupců a nakladatelů (1879). Voit. „Grémium pražských knihkupců“.

¹²⁴ Koháček. „Pražští knihkupci v 19. a 20. století“, s. 318–319. V roce 1859 byl vydán císařský patent, který obsahoval nový živnostenský řád, jenž zařazoval knihkupectví, nakladatelství, půjčovny knih, antikvariáty i obchody s uměleckými předměty mezi koncesní obchody (druh prodeje, k němuž jeho provozovatel musel získat úřední souhlas). To také podpořilo rostoucí vznik knihkupectví. Zatímco v roce 1859 v Praze fungovalo 38 knihkupectví, v roce 1870 již celkem 69. Viz Koháček. „Pražští knihkupci v 19. a 20. století“, s. 322–323.

postupujícím zrovnoprávněním židovského obyvatelstva ve druhé polovině 18. století židé uplatňovali v obchodě s knihou obecně. Jde o jev, který v 19. a 20. století hluboce zasáhl knižní obchod, zejména antikvární. V Praze byly v 19. století antikvariáty téměř výhradně židovské.¹²⁵

Petr Koháček popisuje situaci s židovskými antikváři následovně:

V roce 1806 bylo v Praze osm židovských antikvářů. Ti však byli v úředních dokumentech nazýváni „kramáři s knihami“. Sídlili v 5. čtvrti čili v „pražském židovském městě“. Grémium jim upíralo odbornou kvalifikaci a žádalo uzavření obchodů. Pražský magistrát žádosti vyhověl. Ale toto rozhodnutí zrušila dvorská kancelář ve Vídni, na niž se antikváři odvolali a úspěšně intervenovali. Byli to: J. Kormanda, S. Wohl, J. Wohl, D. Taussig, Š. Taussig a firma Erbman a Trietsch. Vzájemné boje mezi knihkupci a židovskými antikváři pokračovaly i v následujících desetiletích. V roce 1836 bylo v Praze zřízeno Grémium izraelitských antikvářů, které mívalo deset až dvanáct členů.¹²⁶

Vraťme se však k přehledu dějin hebrejského tisku v Praze. Roku 1826 otevřel své nakladatelství a tiskárnu již výše zmíněný Moše Israel Landau, což znamenalo, že pražský hebrejský knihtisk přestal být výhradně v rukou křesťanských podnikatelů.¹²⁷ Jirí Kuděla popisuje začátky Landauova podnikání takto: „Počátek skutečně nové éry znamená však až přelom let 1823/24. Tehdy si po desetiletí samostatného podnikání přibírá Franz Johann Scholl jako společníka svého dosavadního žáka Mojžíše Israela Landaua.“¹²⁸ Landau se narodil v roce 1788 a pocházel z významné židovské rodiny. Byl vnukem pražského vrchního rabína Jechezkela Landaua a synem Israela Landaua, který, jak jsme již zmínili výše, také působil jako tiskař v Elsenwangerovské knihtiskárně a byl aktivním přívržencem *haskaly*.¹²⁹ Také M. I. Landau se řadil k pražským *maskilim* a aktivně se účastnil veřejného života.¹³⁰ Od roku 1819

¹²⁵ Šimeček, Trávníček. *Knihy kupovati*, s. 112.

¹²⁶ Koháček. „Pražští knihkupci v 19. a 20. století“, s. 319.

¹²⁷ Glasenapp. „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen“, s. 120.

¹²⁸ Kuděla. „Pražský židovský knihtisk, židovská knihkupectví a antikvariáty 18. – 19. století, s. 410.

¹²⁹ Cermanová. „Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách“, s. 230–231. Flatto. „Landau, Yisra’el“.

¹³⁰ Flatto. „Landau, Mosheh Yisra’el“.

působil jako inspektor a jeden z představených na židovské škole. Roku 1831 se stal hlavou pražské židovské obce a roku 1849 byl zvolen jako první Žid do městského zastupitelstva.¹³¹

Roku 1823 získal M. I. Landau povolení k založení orientální tiskárny v rámci Schollovské tiskárny, avšak záhy roku 1826 od ní odkoupil tiskařské vybavení a otevřel vlastní tiskárnu pod jménem *Landau'sche Buchdruckerei*. Do roku 1831 bylo sídlo tiskárny na severní straně Staroměstského náměstí v domě čp. 933 a poté v Dlouhé ulici ve starém kolkovním úřadu.¹³² Iveta Cermanová popisuje Landauovu tiskárnu takto:

[...] Díky schopnému majiteli se Landauovská tiskárna stala známým a prosperujícím podnikem. Před polovinou 19. století byla po Haasovské tiskárně druhou největší v Praze. [...] Netiskla již také pouze hebrejská díla; důležitým zdrojem příjmů pro ni bylo i vydávání nejrůznějších knih v němčině. Landau dlouho obstarával nejen tisk, ale i ediční plán své hebrejské tiskárny, byť od 40. let 19. století již častěji spolupracoval i s jinými vydavateli (Wolf Pascheles, Šmuel David Luzzato či Šlomo Juda Lejb Rapoport). Jeho ediční plán zahrnoval různá vydání biblických textů, Talmudu, machzoru, dále talmudické komentáře a další náboženská pojednání, modlitební knihy, kázání či elegie, biografie, jazykovědná díla, didaktickou literaturu pro mládež týkající se náboženství, morálky, jazyka či dějin a v neposlední řadě pojednání domácích či zahraničních osvícenských autorů.¹³³

Moše Israel Landau zemřel roku 1852 a tiskárnu po něm zdělila jeho manželka Rebeka. Tiskárnu však reálně vedl dlouholetý zaměstnanec tiskárny Šimon Freund, jemuž vdova roku 1855 postoupila celou firmu. Freund záhy roku 1858 zemřel a s jeho úmrtím celý podnik zanikl.¹³⁴

Další osobností, která významně přispěla k rozvoji židovského podnikání v oblasti vydávání knih, byl Wolf Pascheles. Narodil se v Praze roku 1814, pocházel z chudších poměrů a na náklady židovské obce navštěvoval školu a ústav pro chudé židovské chlapce.¹³⁵ Po studiích působil v knihkupectví M. I. Landaua.¹³⁶ Pascheles si postupně vybudoval úspěšnou

¹³¹ Kuděla. „Pražský židovský knihtisk, židovská knihkupectví a antikvariáty 18. – 19. století, s. 417. Cermanová. „Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách“, s. 231.

¹³² Cermanová. „Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách“, s. 230–234.

¹³³ Tamtéž, s. 236–237.

¹³⁴ Tamtéž, s. 237.

¹³⁵ Kuděla. „Pražský židovský knihtisk, židovská knihkupectví a antikvariáty 18. – 19. století, s. 417. Singer, Kisch. „Pascheles, Wolf“.

¹³⁶ Kuděla. „Pražský židovský knihtisk, židovská knihkupectví a antikvariáty 18. – 19. století, s. 410–417.

kariéru prodejce a vydavatele židovských knih. Již v roce 1828 sestavil knihu německých modliteb pro ženy pod názvem *Deutsche Gebete für Frauen*. Když se v roce 1831 v Praze poprvé objevila cholera, pražský rabinát nařídil, aby se v tomto období největšího utrpení recitovaly kající modlitby (*slichot*) od rabína Eliezera Aškenaziho.¹³⁷ Ty však nebylo snadné získat, což Pascheles přivedlo na myšlenku *slichot* uspořádat do modlitební knihy, začít s jejím vydáváním a následně úspěšným (ačkoli tou dobou již zakázaným) podomním prodejem.¹³⁸ Toto období přibližuje Jiří Kuděla takto:

S Paschelesovým jménem se poprvé setkáváme r. 1830, kdy si na něj tři oprávnění židovští knihkupci stěžovali úřadům. Tehdy čtrnáctiletý nebo patnáctiletý Pascheles údajně po domech s relativně velkým úspěchem prodával modlitební knihy. Významně měl tak krátit a rušit jejich živnostenská práva na výhradní prodej knih v ghettu. [...] O pět let později se dostal Pascheles do většího konfliktu. Ač stále bez povolení, přece jen neustále prodával po domech a hospodách knihy. A nejen tam. Objížděl s nimi i jarmarky a jeho příjmy byly natolik slušné, že si mohl dovolit dát tisknout portréty různých významných osobností židovského světa (mezi nimi např. i portrét Ezechiela Landaua). Se ziskem je prodával přímo ve svém domě, kde si zřídil jakousi minigalerii.¹³⁹

Nakonec Pascheles získal právo otevřít si vlastní knihkupectví, jehož provoz oficiálně zahájil v roce 1836 v Praze v Široké ulici.¹⁴⁰ Zde prodával nové i staré knihy, a dokonce v roce 1844 založil pobočku v Brně.¹⁴¹ Paschelesova obchodní strategie se vyznačovala několika aspekty: spolupracoval s mladými a začínajícími autory, s kterými slavil své první úspěchy, a současně dokázal odhadnout, co jeho čtenáři chtějí. Byl oprávněně přesvědčen, že mezi pražským židovským čtenářstvem roste zájem o texty psané v německém a nikoli v hebrejském

¹³⁷ Polakovič. „Pascheles, Wolf“. Eliezer Aškenazi (1512–1585) je považován za zakladatele pražského pohřebního bratrstva Chevra Kadiša. Byl 22 let rabínem v Egyptě, poté působil ve Famagustě na Kypru a v Benátkách, odkud odešel do Prahy. Po založení pohřebního bratrstva zde působil ještě několik let, než odešel do italské Cremony. Ginzberg. „Ashkenazi, Eliezer (Lazer) B. Elijah“. Mayer. „Poslední věci člověka podle židovské tradice“.

¹³⁸ Singer, Kisch. „Pascheles, Wolf“. Polakovič. „Pascheles, Wolf“. *Selichot u-fizmonim* Eliezera Aškenaziho vyšly předtím tiskem opakovaně, naposledy však nejspíše jako součást pražské edice *selichot* v roce 1784 v Bakovské a Katzovské tiskárně.

¹³⁹ Kuděla. „Pražský židovský knihtisk, židovská knihkupectví a antikvariáty 18. – 19. století, s. 415–416.

¹⁴⁰ Mayerhofer, Farnesi. „Wolf Pascheles: The Family Treasure Box of Jewish Knowledge“, s. 111.

¹⁴¹ Polakovič. „Pascheles, Wolf“.

jazyce.¹⁴² Rozhodl se tedy vydávat v němčině, ale část titulů, zejména náboženské knihy, i v hebrejštině, takže mohl oslovit, jak konzervativní a vzdělanější čtenáře, tak i ty „osvícené“ a běžné vrstvy společnosti, které mluvily a četly německy.¹⁴³ Od roku 1846, pouze deset let od založení firmy, začal vydávat velmi populární antologii *Sippurim: eine Sammlung jüdischer Volkssagen, Erzählungen, Mythen, Chroniken, Denkwürdigkeiten und Biographien berühmter Juden aller Jahrhunderte, besonders des Mittelalters*,¹⁴⁴ která obsahovala biografie významných židovských osobností a příběhy z pražského židovského ghetta. Mezi přispěvatele *Sippurim* patřili tehdy známí autoři jako Salomon Kohn (1825–1904), Gutmann Klemperer (1815–1884) či Leopold Weisel (1804–1873). Od roku 1853 bylo dílo vydáno nejen v Praze, ale i ve Vídni či Lipsku, a bylo přeloženo i do angličtiny jako *Jewish Legends of the Middle Ages* (1908).¹⁴⁵ V roce 1852 začal s vydáváním kalendáře pod názvem *Luach li-šnat ... = Prager israelitischer Volkskalender*, který byl velmi úspěšný zejména mezi židovskými obchodníky a kramáři.¹⁴⁶ Současně byly v kalendáři publikovány příspěvky autorů, s nimiž Pascheles již spolupracoval, jelikož vydával i jejich kompletní literární díla. Svůj kalendář využíval také jako prostředek pro propagaci svých dalších produktů. Tato reklamní část zpočátku pokrývala pouze zadní stranu obálky, ale v průběhu následujících let byla průběžně rozšiřována, takže tvořila více než třetinu celého kalendáře. Literárně-zábavný akcent Paschelesova kalendáře byl mnohem výraznější než u kalendářů, které vydávaly konkurenční vydavatelství, jako byl například *Volkskalender für Israeliten. Mit einem Jahrbuch des Nützlichen und Unterhaltenden*, vydávaný od roku 1841 pedagogem Karlem Kleinem či *Kalender und Jahrbuch*, vydávaný novinářem Isidorem Buschem od roku 1842.¹⁴⁷ Po Paschelesově smrti v roce 1857 pokračoval ve vydavatelské činnosti jeho syn Jakob W. Pascheles (1838–1897). Kromě vedení nakladatelství se věnoval také psaní (své knihy vydával pod pseudonymem Bernard Auerbach). V roce 1874 se vydavatelskému řemeslu začal věnovat i Jakobův mladší bratr Samuel (1842–1913). Založil vlastní kalendář, který vycházel pod stejným názvem jako původní kalendář, *Illustrierter israelitischer Volkskalender*, což znamenalo, že současně vycházely dva kalendáře pod stejným názvem. Tento kalendář

¹⁴² Mayerhofer, Farnesi. „Wolf Pascheles: The Family Treasure Box of Jewish Knowledge“, s. 112.

Do konce 18. století byla většina knih tisknuta v hebrejštině, jelikož byla hlavním literárním jazykem. Jak jsme zmínili výše, s příchodem haskaly na přelomu 18. a 19. století se postupně začala prosazovat němčina jakožto literární jazyk a hebrejšтина byla čím dál více omezována na biblické, náboženské a liturgické texty.

¹⁴³ Demetz. *Prague in black and gold: the history of a city*, s. 284.

¹⁴⁴ Pascheles, Wolf, ed. *Sippurim*. 1846.

¹⁴⁵ Polakovič. „Pascheles, Wolf“. Antologii *Sippurim* se budeme podrobněji věnovat v kapitolách níže.

¹⁴⁶ Heuberger, Horch, Glasenapp. „Deutsch-jüdische Periodika“, s. 519. „Luach li-šnat... = Illustrierter israelitischer Volkskalender“. Druhý ročník kalendáře se již jmenuje *Luach li-šnat = Illustrierter israelitischer Volkskalender*.

¹⁴⁷ Heuberger, Horch, Glasenapp. „Deutsch-jüdische Periodika“, s. 519–520.

existoval až do roku 1939, tedy do začátku druhé světové války. V polovině 90. let 19. století se Jakob W. Pascheles stáhl z vydavatelské činnosti a jeho *Illustrierter israelitische Volkskalender* byl tím pádem přerušen. Celý podnik po něm převzal bratr Samuel.¹⁴⁸ Bratři Paschelesové vydávali zejména modlitební knihy, Bible, pokračovali ve vydávání otcovy antologie *Sippurim* a ve vydávání kalendáře. Drtivá většina titulů byla psaná německy.¹⁴⁹ Jak uvidíme níže, Brandeis podnikal ve stejné době jako bratři Paschelesové a navíc částečně na W. Paschelese ideově navazoval.

Shrňme nakonec jazykové prostředí, v němž se odehrával vývoj židovské knižní kultury a do nějž vstoupily Brandeisovy nakladatelské aktivity. Jak jsme naznačili v kapitole výše, v první polovině 19. století dochází v důsledku reformy Josefa II.¹⁵⁰ a emancipačního procesu v židovské společnosti k přijetí německého jazyka a kultury. Židé si osvojovali ve stále větší míře všeobecné vzdělání, které podporovalo jejich vstup do národních literatur. V tomto období Židé v Čechách užívali v naprosté většině případů ke komunikaci německý jazyk a zájem o knihy v hebrejštině a v jidiš ustupoval knihám v německém jazyce.¹⁵¹ Hebrejšтина byla spíše vyhrazená vzdělanějším vrstvám společnosti, jako byli učenci a rabíni, běžní lidé používali pro komunikaci němčinu či jidiš. Ta se v 19. století stala jazykem sekulárně vzdělaných Židů.¹⁵² K vzestupu českého jazyka a české kultury dochází až ve druhé polovině 19. století. Jak uvádí historička Kateřina Čapková, české vzdělání se rozvíjelo pomalu a teprve po roce 1880 vzniká česká inteligence jako „jasně ohraničená socio-kulturní skupina“ české společnosti.¹⁵³

V první polovině 19. století byla neznámější pražskou obchodní tepnou trasa od Staroměstského náměstí přes Malé náměstí, dnešní Karlovu ulici až ke Karlovu mostu. Roku 1835 zde sídlilo sedm z osmi pražských knihkupců. Později v druhé polovině 19. století se začaly obchody přesouvat na Václavské náměstí a Příkopy. Většina pražských knihkupců podnikajících v 19. století byli zároveň nakladateli, kteří vydávali především knihy v němčině, jelikož postavení české knihy na pražském trhu bylo velice nízké. Celkově byl sortiment tvořen zejména z německojazyčných knih vydávaných v Rakousku a dovozem z Lipska. Jen nepatrné

¹⁴⁸ „Luach li-šnat... = *Illustrierter israelitischer Volkskalender*“. „*Vermischtes: Prag*“, s. 995. Heuberger, Horch, Glasenapp. „*Deutsch-jüdische Periodika*“, s. 519–520.

¹⁴⁹ Na základě elektronických katalogů NK ČR, NLI, Knihovny ŽMP.

¹⁵⁰ Mezi lety 1781–1789 byly vydány Toleranční patenty, které slibovaly náboženskou svobodu, ale také usilovaly o strukturální změnu židovského hospodářského života a přetvoření Židů v obyvatele, které budou prospěšní pro společnost. Židé měli příkázáno chodit do německých škol, tzv. Normalschulen, a učit se německému jazyku. Na těchto školách vyučovali podporovatelé haskaly.

¹⁵¹ Šimeček, Trávníček. *Knihy kupovati*, s. 111–112. Čapková. *Češi, Němci, Židé*, s. 70.

¹⁵² Jelínková. „*The Publishing Practice and Reading Culture of Moravian Jews*“, s. 58–59.

¹⁵³ Čapková. *Češi, Němci, Židé*, s. 73–74.

množství knih bylo v češtině.¹⁵⁴ Jak v kapitolách níže ukážeme, tyto popsané obecné skutečnosti odpovídají podnikatelským aktivitám Jakoba B. Brandeise.

3. Nakladatelství a knihkupectví Jakoba B. Brandeise

V následující kapitole stručně představíme životopis Jakoba B. Brandeise a seznámíme tak čtenáře s jeho osobností, s prostředím, ze kterého pocházel a s aktivitami, kterým se v průběhu svého života věnoval. Dále se zaměříme na nakladatelství a knihkupectví samotné, na okolnosti jejich vzniku, popíšeme, kde podnik sídlil a jak se na jeho provozu podíleli Brandeisovi potomci.

3.1 Životopis Jakoba B. Brandeise

Jakob Bermann Brandeis se narodil 3. června roku 1835 v Praze.¹⁵⁵ Pocházel z významné židovské rodiny, jeho otec Becalel Bermann bojoval v Napoleonských válkách.¹⁵⁶ Později byl hlavním pokladníkem a prokuristou v pražském bankovním domě Leopolda von Lämmela, spoluzakladatele dnešní České spořitelny.¹⁵⁷ Jeho děd Baruch Brandeis byl rabínem a členem rabínského soudu pražské židovské obce a autorem díla *Lešon chachamim* (1815), jež se zabývá halachickým kodexem Šulchan Aruch a *Ceda baruch* (1786), jež se zabývá Tórou.¹⁵⁸ Mezi další předky Jakoba B. Brandeise patřil Moše Brandeis, zeť rabiho Löwa.¹⁵⁹

Brandeis nejprve v roce 1864 založil knihtiskárnu, kterou vedl spolu s Lazarem Sendersem (*Senders & Brandeis*). Ten dříve pracoval pro Landauovu a následně i Freundovu tiskárnu jako vedoucí obchodu.¹⁶⁰ Firma měla sídlo v Rytířské ulici čp. 408 a byla v provozu do roku 1871, kdy byla zrušena.¹⁶¹ V tomto období také Brandeis publikoval své první články v pražském německy psaném periodiku *Das Abendland* (1864–1868). Tento týdeník se zaměřoval na politické a společenské otázky související s judaismem a také na zprávy z domova i ze zahraničí.¹⁶² Navíc tento týdeník firma *Senders & Brandeis* mezi lety 1865–1867 tiskla.¹⁶³

¹⁵⁴ Koháček. „Pražští knihkupci v 19. a 20. století“, s. 320–321.

¹⁵⁵ Nosek. „Brandeis Jakob“.

¹⁵⁶ „Rada Richard Brandeis – sedmdesátníkem“, s. 4.

¹⁵⁷ „Anniversary: The Prague publisher Jakob B. Brandeis“.

¹⁵⁸ „Anniversary: The Prague publisher Jakob B. Brandeis“. Flatto. *The Kabbalistic Culture of Eighteenth-Century Prague*, s. 224. Muneles, Bohatec. *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 98, 126.

¹⁵⁹ „Anniversary: The Prague publisher Jakob B. Brandeis“.

V Archivu ŽMP je dokonce v rámci Brandeisovy osobní pozůstalosti uložený rodokmen začínající od r. Löwa. Lze tedy předpokládat, že Brandeis byl na tento svůj původ náležitě hrdý. Viz Archiv ŽMP. Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85512.

¹⁶⁰ „Anniversary: The Prague publisher Jakob B. Brandeis“. Kuděla. „Pražský židovský knihtisk, židovská knihkupectví a antikvariáty 18. – 19. století, s. 413.

¹⁶¹ SOA Praha, KSO Praha, JD XII – 203, č. krabice 568

¹⁶² Glasenapp. „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen“, s. 125.

¹⁶³ *Das Abendland: Central-Organ für alle zeitgemäßen Interessen des Judenthums*. 1864–1868.

Od roku 1867 začal Brandeis vydávat německy psaný týdeník *Die Gegenwart* (1867–1870). Periodikum se zaměřovalo na aktuální témata, nabízelo zprávy o židovské komunitě v Praze i v celém Rakousku-Uhersku, fejetony, zprávy o činnosti různých organizací či krátké životopisy. Noviny ukončily svou činnost již po třech letech, poslední číslo bylo vydáno 23. prosince roku 1870.¹⁶⁴ Brandeis se také podílel na vydávání periodika *Die Israelitische Gemeinde-Zeitung* (1872–1901), jehož redaktorem se stal v roce 1890. Podobně jako týdeník *Die Gegenwart* se i toto periodikum zabývalo židovskou komunitou v Habsburské monarchii a obsahovalo beletristickou část.¹⁶⁵ Lze předpokládat, že Brandeis si již tímto způsobem postupně vytvářel síť domácích i zahraničních kontaktů, které později mohl využívat ve své nakladatelské a knihkupecké činnosti.

Brandeis se angažoval i ve veřejném životě, zejména v dobročinné oblasti. V roce 1869 spoluzaložil spolek *Vereins zur Unterstützung der hilfsbedürftigen Jugend* (Spolek pro podporu potřebné mládeže Chanuka), v jehož čele působil jako předseda 38 let.¹⁶⁶ Spolek mimo jiné pořádal chanukové dobročinné večery, na kterých bylo rozdáváno oblečení a boty pro chudé děti.¹⁶⁷

V roce 1862 se Brandeis oženil s Louisou Paschelesovou, dcerou výše zmíněného knihkupce a nakladatele Wolfa Paschelese. Celkem spolu měli pět dětí: dceru Bertu a syny Richarda, Victora, Arnolda a Oskara.¹⁶⁸ Jakob Brandeis zemřel ve Vídni dne 20. září roku 1912.¹⁶⁹ Ve vzpomínce, kterou zřejmě sepsal syn Richard, svého otce popisuje takto:

S ním, známým a uznávaným knihkupcem a spisovatelem daleko za hranicemi naší vlasti, odešla jedna z nejvýraznějších postav života pražské židovské komunity. Rozsáhlá činnost zesnulého v kulturní, publicistické, sociální a humanitární oblasti z něj udělala jednu z nejoblíbenějších, nejváženějších a nejoblíbenějších osobností židovské Prahy.¹⁷⁰

¹⁶⁴ *Die Gegenwart: israelitische Wochenschrift für politische, sociale und religiöse Interessen*. 1867–1870. Týdeník se nejprve jmenoval *Die Gegenwart: Organ für die Interessen des Judenthums*.

¹⁶⁵ *Israelitische Gemeinde-Zeitung: Centralorgan für die Gesamtinteressen des Judenthums*. SOA Praha, KSO Praha, JD XII – 203, č. krabice 568.

¹⁶⁶ „Brandeis, Jakob B.“, s. 436. „Jakob B. Brandeis“, s. 209–213.

¹⁶⁷ „Verein zur Unterstützung bedürftiger Kinder Chanuka. Kundmachung“, s. 228.

¹⁶⁸ Archiv ŽMP. Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85491.

¹⁶⁹ „Brandeis, Jakob“, s. 26.

¹⁷⁰ „Jakob B. Brandeis“, s. 209–213.

3.2 Založení firmy

Roku 1880 založil Brandeis v Praze vlastní nakladatelství a knihkupectví, spolu s antikvariátem a obchodem s rituálními předměty.¹⁷¹ Jak jsme zmínili výše, Brandeis v mnohém navazoval na „paschelesovskou“ tradici, například pokračoval ve vydávání *Sippurim* a kalendáře, tentokrát pod názvem *Brandeis' illustrirter israelitischer Volkskalender*, do něhož i sám přispíval.¹⁷² Brandeis na Paschelese navazoval i právně. Jak vyplývá z archivních materiálů (obr. 1 a 2, s. 96–97), Sára Paschelesová, vdova po Wolfu Paschelesovi, prodala své dceři a svému zeti celý podnik, který Brandeis navíc rozšířil o nové akvizice. Ve svém oficiálním oznámení Sára Paschelesová uvádí: „Ráda bych Vás informovala, že firma Wolf Pascheles, známé hebrejské nakladatelství s židovskou literaturou, které se stalo mým majetkem od roku 1857, nyní s veškerými mými aktivy i pasivy převzal můj zeť pan Jakob B. Brandeis...“¹⁷³ Ve stejném dokumentu oznamuje Jakob B. Brandeis následující:

Mám tu čest Vám oznámit, že jsem založil prodejnu knih a umění a antikvariát pod firmou Jakob B. Brandeis, registrovanou obchodním soudem. S tímto obchodem slučuji pod jeden celek i hebrejské nakladatelství, známé jako firma Wolf Pascheles, a které se zabývá židovskou literaturou. Převzal jsem ho se všemi souvisejícími právy a od nynějška mám v plánu v něm pokračovat se svou firmou Jakob B. Brandeis.¹⁷⁴

Na začátku roku 1895 se Brandeis spolu se svým synem Richardem rozhodl rozšířit své podnikání a založil knihtiskárnu. Z archivních materiálů vyplývá, že se Richard stal spolumajitelem jak nakladatelství, tak i této nově založené tiskárny.¹⁷⁵ Z toho důvodu je v některých titulech, které od 90. let 19. století v nakladatelství vyšly, jako vydavatel uvedeno buď jméno „Jakob B. Brandeis“ nebo „Richard Brandeis“.¹⁷⁶ Jak jsme zmínili, Brandeis provozoval kromě obchodu s knihami i obchod s rituálními předměty. Jednalo se například o různé druhy talitů, šofary, etrogy, lulavy,¹⁷⁷ jarcajtové tabulky či obrázky s biblickými výjevy.¹⁷⁸

¹⁷¹ „Anniversary: The Prague publisher Jakob B. Brandeis“.

¹⁷² Nosek. „Brandeis Jakob“.

¹⁷³ Archiv ŽMP. Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85491.

¹⁷⁴ Archiv ŽMP. Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85491.

¹⁷⁵ Archiv ŽMP, Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85491. SOA Praha, KSO Praha, JD XII – 203, č. krabice 568

¹⁷⁶ Glasenapp. „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen“, s. 127.

¹⁷⁷ „Anzeigen“, s. 962.

¹⁷⁸ „Biblische Bilder – Jahrzeitabellen – Misrach“, s. 142–143.

Nakladatelství nejprve sídlilo na Staroměstském náměstí č. 5, od roku 1892 se firma přesunula do Celetné ulice č. 33 poblíž Prašné brány.¹⁷⁹ Podniku se nejspíše dařilo, jelikož v roce 1899 Brandeisové otevřeli druhou pobočku ve Vratislavi (Breslau) v Carlsstraße č. 30.¹⁸⁰ Tuto pobočku měl na starosti Brandeisův syn Victor.¹⁸¹ Victor zemřel roku 1912 a pobočku po něm pravděpodobně převzal jeho syn Willy, který po konci druhé světové války emigroval do Palestiny.¹⁸² Dále víme, že Brandeis prodával své knihy prostřednictvím komisního obchodu v nakladatelství Moritze Perlese ve Vídni.¹⁸³ Své zboží neprodával pouze v kamenných obchodech ale také na knižních veletrzích v Německu, zejména v Lipsku a ve Frankfurtu nad Odrou. Například v již zmíněném periodiku *Der Israelit* je možné najít v inzercích Brandeisova nakladatelství i pozvánku na lipský veletrh (obr. 5, s. 99): „Hebrejské vydavatelství a knihkupectví, Jakob B. Brandeis, Praha, Staroměstské náměstí č. 5. Na veletrhu v Lipsku, Brühl 34.“¹⁸⁴

Úspěch Brandeisova podniku dokazuje i to, že se v roce 1893 zúčastnil Světové výstavy v Chicagu (obr. 3, s. 98). Ta se konala při příležitosti 400. výročí objevení Ameriky Kryštofem Kolumbem.¹⁸⁵ Zážitek jednoho z návštěvníků výstavy je zaznamenán v německy psaném periodiku *Der Israelit: Ein Centralorgan für das orthodoxe Judentum* (1860–1938) takto:

Při své prohlídce zdejší světové výstavy jsem ke svému velkému překvapení zjistil, že je zde zastoupena židovská literatura. V rakouském oddělení totiž nakladatelství „Jacob B. Brandeis“ vystavovalo svou rozsáhlou hebrejskou a židovskou literární tvorbu. [...] Stovky publikovaných děl jmenované společnosti jsou prezentovány v nejelegantnějších vazbách, aby vytvořily působivý obraz progresivního vývoje v tomto oboru. Kromě této firmy jsem žádné jiné knihkupectví zastoupené v rakouském oddělení neviděl, a ani v německém oddělení ani v jiném oddělení jsem nenašel

¹⁷⁹ V Celetné ulici se nacházel také podnik Paschelesů. *Dr. Bloch's oesterreichische Wochenschrift*. 1905, s. 496.

¹⁸⁰ „Anniversary: The Prague publisher Jakob B. Brandeis“. „Jüdische Universal-Bibliothek“, s. 541.

¹⁸¹ Brandeis, Feuchtwang, Gudemann (eds.). *Ruth: deutsches Gebet – und Erbauungsbuch für israelitische Mädchen zur häuslichen Andacht und zum öffentlichen Gottesdienste*, nepaginováno. Knihu věnoval Victor Brandeis své matce Louise Brandeis. V poznámce je Victor uveden jako provozovatel pobočky Brandeisovy firmy ve Vratislavi (Breslau).

¹⁸² „Jakob B. Brandeis“, s. 520. „Baruch Jehuda BRANDEIS (LEVI) Family Tree“.

¹⁸³ Archiv ŽMP. Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85422–51.

¹⁸⁴ „Anzeigen“, s. 971. Brühl je jednou z nejstarších ulic v Lipsku, která byla současně nejdůležitější nákupní ulicí a centrem světového obchodu s kožešinami. Na přelomu 18. a 19. století se stala součástí židovské čtvrti města. Historie lipského knižního veletrhu sahá až do 17. století, v roce 1791 byla navíc v Lipsku založena knihkupecká burza (Buchhändlerbörse), která se stala centrem knižního obchodu pro německé země a střední Evropu. „Brühl (Leipzig)“. „Leipziger Buchmesse“. Trávníček. *Kulturní vetřelec*, s. 117. Šimeček, Trávníček. *Knihy kupovati*, s. 134.

¹⁸⁵ Rand McNally and Company. „Map: Bird's eye view of the World's Columbian Exposition, Chicago, 1893“.

knihkupce, který by vyvážel specificky židovská literární díla. Skutečnost, že je pražské nakladatelství „Jacob B. Brandeis“ jako jediné na světě, které vystavovalo v tomto žánru, mu dělá nejen čest, ale v jistém smyslu ho prohlašuje za světovou společnost.¹⁸⁶

V několika edicích nakladatelství si můžeme všimnout i vlastního signetu (firemního označení) Jakoba B. Brandeise, jehož součástí jsou písmena J, B a B uprostřed kruhu (obr. 4, s. 99). Nad ním stojí dva gryfové a mezi nimi je Davidova hvězda. Uprostřed kruhu je rok 1836, což je rok založení nakladatelství Wolfa Paschelese. Brandeis se tedy vědomě hlásí k jeho odkazu. Úplně dole si pak můžeme všimnout latinského hesla *semper prorsum* (vždy kupředu).

Brandeis spolupracoval se dvěma tiskárnami v Prešburku (dnešní Bratislavě): první byla *Stampfel, Eder & Comp.* a druhá *Adolf Alkalay and Sohn*. Knihy dále nechal tisknout v tiskárně Maxe Schmersowa působící v německém Kirchhainu a ve své vlastní tiskárně, kterou, jak jsme již zmínili, založil se svým synem Richardem.¹⁸⁷ Většina edic, přítomných v našem katalogu, však byla vytisknuta v tiskárenském podniku A. Haaseho, který sídlil v Praze v areálu bývalého kláštera dominikánek u sv. Anny na Starém Městě.¹⁸⁸

Po smrti Brandeise v roce 1912 se majitelkou vydavatelství stala nejstarší dcera Berta Kohn (roz. Brandeis). Jméno firmy se pod jejím vedením nezměnilo, knihy byly stále prodávány pod značkou „Jakob B. Brandeis“.¹⁸⁹ Podle sepsané závěti Brandeis všechna práva na jím vydaná díla odkázal svým potomkům.¹⁹⁰ Richard Brandeis se stal jediným majitelem knihtiskárny. Ta sídlila nejprve v dnešní ulici Na Poříčí a poté byla přesunuta do Bílkovy ulice. Po Bertině smrti v roce 1934 přešlo dědictví na jejího syna, lékaře Waltera Koertinga.¹⁹¹

4. Brandeisova knižní produkce

Doposud jsme se věnovali výkladu kontextu období 18. a 19. století v souvislosti se změnami, jež ovlivnily knižní kulturu a podnikání v knižním průmyslu. Popsali jsme „čtenářskou

¹⁸⁶ „Amerika“, s. 1491.

¹⁸⁷ Je pravděpodobné, že kromě námi zmíněných tiskáren využíval i další. Vycházíme pouze z dat, která obsahuje náš předběžný katalog. Viz Příloha 2: Tabulka Brandeisovy knižní produkce (katalog).

¹⁸⁸ Podnik založil Bohumil (Gottlieb) Haase, který pocházel původně z německé protestantské rodiny. V roce 1796 začal pracovat v tiskárně Františka Jeřábka a v roce 1800 se oženil s dcerou pražského tiskaře Kašpara Widtmanna. Ti spolu začali podnikat ve společné firmě Haase & Widtmann. Po smrti Bohumila Haaseho se na chodu firmy začali podílet jeho synové: Ludvík, Ondřeje (Andreas) st. z Vranova, Bohumil Haase ml. z Buchsteinu a Rudolf Haase. Od roku 1844 začala tiskárna produkovat i první hebrejské knihy. Tiskárna zůstala až do roku 1945 v majetku rodiny a byla předním tiskařským podnikem a centrem knižní kultury v celé monarchii. Voit. „Bohumil Haase st“.

¹⁸⁹ SOA Praha, KSO Praha, JD XII – 203, č. krabice 568

¹⁹⁰ Archiv ŽMP. Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85491.

¹⁹¹ SOA Praha, KSO Praha, JD XII – 203, č. krabice 568

revoluci“, pro níž byl charakteristický přechod od četby intenzivní k četbě extenzivní, a industrializaci knihtisku během 19. století a s ní spojený pokles výrobních i prodejních cen jednotlivých tiskovin a zvýšení kapacitních možností tiskáren. V tomto období dochází k diverzifikaci žánrů. Čtenáři vyhledávají rozmanitější žánry jako romány, poezii, vědeckou literaturu či kalendáře, vznikají i nové žánry jako dětská literatura. Mezi židovským čtenářstvem však současně neupadá zájem o náboženskou literaturu jako modlitební knihy, Bible či halachické texty. Na přelomu 18. a 19. století dochází k šíření emancipačních snah a židovského osvícenství, které s sebou přineslo také nové literární žánry jako učebnice, jazykové příručky či obecně vzdělávací literaturu a periodika podporující osvícenecké myšlenky. Současně také došlo k jazykové změně, jelikož *maskilim* jako literární i komunikační jazyk prosazovali jak hebrejštinu, tak i němčinu. Kladli důraz na vznik nových židovských škol s výukou v němčině a v osvíceneckém duchu. V Čechách a na Moravě v první polovině 19. století užívali Židé v naprosté většině případů ke komunikaci německý jazyk, který byl současně i jazykem literárním.

V této kapitole se zaměříme na nakladatelskou strategii Jakoba B. Brandeise, a to zejména na žánry či typy textů, které vydával, na jaký druh publika cílil a v jakém jazyce byly publikované knihy tištěny. Soustředíme se pouze na dobu od založení nakladatelství v roce 1880 do roku 1912, tedy do Brandeisovy smrti. Na základě uvedeného dobového kontextu a výše uvedených informací o dvou pražských podnicích, které fungovaly před J. B. Brandeisem, a které se stejně jako Brandeis specializovaly zejména na židovské publikum, můžeme předložit naši předběžnou hypotézu. Jak jsme již zmínili, nakladatelství M. I. Landaua a W. Paschelese se soustředila na vydávání děl v hebrejštině a v němčině. V případě hebrejštiny se jednalo zejména o biblické texty a liturgická či halachická díla. V němčině byla vydávána beletrie, populárně-naučná literatura, učebnice, kalendáře či díla osvíceneckých autorů. S přihlédnutím k tomu, že Brandeis v mnoha ohledech navazoval na svého tchána Wolfa Paschelese, můžeme předpokládat, že Brandeisův nakladatelský program se nebude výrazně odlišovat. Jak jsme však zmínili, Brandeis nebyl jediným židovským knihkupcem v Praze a musel se snažit vyrovnat s konkurencí. Projevily se tyto skutečnosti v jeho programu? Vydával tituly tehdy známých autorů? Rozhodl se oslovit i nežidovské publikum? Nebo naopak cílil spíše na místní čtenáře? Vydával tituly i v českém jazyce? Odpovědi na tyto a další otázky předložíme v této kapitole.

V první části kapitoly se budeme věnovat knižní edici *Jüdische Universal-Bibliothek* (dále jen *JUB*). Popíšeme okolnosti jejího vzniku, v čem tkví její specifika, ukážeme příklady smluv, které Brandeis uzavíral s autory, jejichž knihy byly součástí edice, a krátce popíšeme

i ohlas edice v tisku. Druhá část kapitoly se bude skládat z několika podkapitol, ve kterých představíme, jaký typ knih Brandeisovo nakladatelství vydávalo. Na základě námi shromážděných dat¹⁹² jsme jednotlivé texty klasifikovali podle žánrů a obsahu do deseti hlavních kategorií: proslovy, hebrejská Bible a náboženská literatura, liturgie, beletrie, poezie, kázání, vzdělávací literatura, populárně-naučná literatura, ostatní a židovský kalendář. U každé kategorie uvedeme příklady autorů a některým z nich se budeme věnovat podrobněji.

Zaměříme se také na doprovodné aspekty knihy, které nejsou součástí samotného textu, jako je například formát knihy či předmluvy nakladatele, v našem případě předmluvy Brandeisova nakladatelství. Tyto doprovodné aspekty označuje literární historik Gérard Genette ve své studii *Seuils* (1987) jako paratexty. Kromě zmíněného formátu a předmluvy to jsou například jméno autora a způsob jeho uvedení, název knihy, obálka knihy, volba písma, rejstřík, doslov či fotografie autora na zadní straně obálky. Genette je popisuje jako „práh“ či „vestibul, který nabízí celému světu možnost buď vkročit dovnitř, nebo se otočit zpět“.¹⁹³ Mohou sloužit k vysvětlení a zdůvodnění názvu díla, mohou být zpřesňujícím komentářem k textu, ale také mohou sloužit k propagaci knihy a autora. Podle Genetta paratexty ovlivňují způsob, jakým čtenář přistupuje k textu, jak jej prožívá a interpretuje. Prostředky paratextů se neustále mění v závislosti na období, kultuře, žánru či autorovi a nemusí být přítomné vždy. Některé knihy například postrádají předmluvu, jméno autora nebo dokonce název díla. Nejčastěji je původcem paratextu autor díla, editor nebo vydavatel. Tyto tři osoby jsou odpovědné za text a některé paratexty, část své odpovědnosti mohou však delegovat na další osoby. Například to znamená, že autorem předmluvy vydavatele nemusí být nutně vydavatel sám, třebaže je pod touto předmluvou podepsaný. Pokud je předmluva napsaná touto jinou osobou schválena autorem, pak je přijata k paratextu (který Genette označuje jako alografický paratext, tj. paratext, na kterém se podílela další osoba).¹⁹⁴ To může být případ i Brandeisova nakladatelství, jelikož není možné s jistotou určit, zda předmluvy skutečně psal sám Brandeis nebo zda je autorem předmluv další osoba. Navíc knižní předmluvy nemusí nutně zachycovat

¹⁹² Viz Příloha 2: Tabulka Brandeisovy knižní produkce (katalog).

¹⁹³ Genette. *Paratexts: Thresholds of interpretation*, s. 1–2. Ve francouzském originálu se kniha jmenuje *Seuils*, tedy prahy.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 3–9. Genette dále klasifikuje paratexty na základě prostorového hlediska. Podle místa, v němž se paratext nachází, rozlišuje Genette peritext a epitext. Epitext je od textu vzdálen, nachází se v mimoknižním prostoru a vystupuje samostatně. Jedná se například o rozhovory ve sdělovacích prostředcích, dopisy, deníky nebo recenze. Peritext se nachází v bezprostřední blízkosti textu a je tedy součástí knihy jako celku. Jedná se například o název knihy, jméno autora, předmluvu, doslov či poznámky. Peritext Genette dále dělí na tzv. nakladatelský peritext (publisher's peritext), což je oblast peritextu, která je přímou a hlavní odpovědností vydavatele. Patří sem materiální aspekty knihy jako je formát knihy, druh písma a papíru, dále obálka knihy, titulní strana a jejich přílohy. Některým částem nakladatelského peritextu se ještě budeme věnovat v kapitolách níže. Viz Genette. *Paratexts: Thresholds of interpretation*, s. xviii, 4–5, 10, 16.

objektivní skutečnosti ve vztahu k jednotlivým žánrům. K předmluvám proto budeme přistupovat s tímto kritickým odstupem.

4.1 Knižní edice Jüdische Universal-Bibliothek

Jak jsme již popsali v kapitolách výše, v průběhu 18. a 19. století se knižní trh neustále rozšiřoval, což bylo doprovázeno nepřetržitou diferenciací literární nabídky z hlediska žánrů, formy i obsahu. Díky dosažení masové gramotnosti v západní společnosti rychle narůstal počet nových čtenářů, kteří vyhledávali zejména periodický tisk a levnou románovou literaturu.¹⁹⁵ Nežidovská nakladatelství začala ve větším měřítku nabízet své vlastní specializované knižní série, jejichž svazky byly většinou menšího formátu a měly jednotnou grafickou podobu. Díky tomu mohl kupující rozpoznat, o jaké dílo se jedná, což mohlo v důsledku ovlivnit jeho rozhodnutí o koupi. Navíc výroba těchto edic byla pro tiskaře i vydavatele výhodná, jelikož umožňovala prodat více titulů za nižší pořizovací cenu.¹⁹⁶

Nicméně produkce levných knih menšího formátu nebyla v 19. století zcela novým fenoménem. Již na počátku 17. století založila rodina Oudotů a Garnierů v Troyes nakladatelský projekt pod názvem *Bibliothèque bleue* (Modrá knihovna). Jednalo se o levné knihy s modrou obálkou, jež byly tisknuty ve velkém množství a prodávány podomními prodejci.¹⁹⁷ Knihy začleněné do *Bibliothèque bleue* pokrývaly rozličné žánry (například náboženské texty, praktické příručky, biblické texty, novely, pohádky či humoristická literatura) z různých období a z různých zemí. Svazky byly menšího formátu, měly různou délku, některé z nich byly spíše kratší, naopak některé měly i sto padesát stran. Větší část titulů neobsahovala obrázky uvnitř textu ale pouze na vnější obálce, některé měly ilustrace pouze na prvních nebo posledních stránkách.¹⁹⁸ „V konečném důsledku tak produkty tiskáren z Troyes spojoval jejich vzhled a cena.“¹⁹⁹

Výroba levných formátově menších knih se netýkala pouze Francie, ale také dalších evropských zemí jako je například Anglie a Španělsko.²⁰⁰ Jak uvádí Alberto Manguel, „po celé

¹⁹⁵ Chartier, Cavallo (eds.). *A History of Reading in the West*, s. 313.

¹⁹⁶ Glasenapp. „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen“, s. 129.

¹⁹⁷ Chartier uvádí, že ne všechny svazky měly modrou obálku. Tu někdy tvořil mramorovaný nebo červený papír. Viz Chartier. *The Cultural Uses of Print*, s. 240–241.

¹⁹⁸ Chartier. *The Cultural Uses of Print*, s. 241–256.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 256. Projekt dosáhl svého vrcholu přibližně mezi lety 1645–1789, kdy byl zvýšen počet tiskáren v Troyes, které se specializovaly na produkci těchto útlých modrých svazků, současně se zvětšila nabídka vydávaných děl a také jejich rozšíření mezi čtenářstvem. V prvních letech fungování byli zákazníci především měšťané. Mezi lety 1660–1780 se cílová skupina začala proměňovat a čtenáře *Bibliothèque bleue* tvořil prostý lid z venkovských oblastí. Viz Chartier. *The Cultural Uses of Print*, s. 240–257.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 240.

sedmnácté století prodávali pouliční prodavači [v Anglii] balady a kramářské písničky [...], které začaly být v osmnáctém století známé jako *chapbooks* (knížky lidového čtení).²⁰¹ V Anglii se tyto knihy prodávaly za velmi nízkou cenu a tiskly se ve velkém nákladu. Například v Londýně v roce 1680 fungovalo celkem patnáct knihtiskařů a prodejců knih, kteří se výrobou těchto knih zabývali. Ve Španělsku vznikly tzv. *pliegos de cordel*, které byly tištěny v kvartovém formátu o jednom nebo dvou tiskových arších (tedy celkem osm nebo šestnáct stran).²⁰² Na počátku 19. století začaly být velkoformátové svazky čím dál vzácnější ve srovnání s menšími svazky. Neznamenal to však, že knihy velkého formátu přestaly být vyráběny úplně.²⁰³ Důvodem, proč začaly být malé knihy oblíbené, byla jejich praktičnost. Člověk si mohl knihu pohodlně zastrčit do kapsy, mohl ji číst na jakémkoliv místě a držet v ruce. Nakladatelé začali vydávat knihy, které byly vyrobené speciálně pro účel cestování.²⁰⁴

Do produkce vlastních edičních řad se pustili i židovští nakladatelé. Tyto řady se vyznačovaly tím, že často zahrnovaly pouze židovské autory a cílily zejména na židovského čtenáře.²⁰⁵ Současně se také setkáváme s novým fenoménem, kdy se v knižních názvech začalo stále sebevědoměji používat adjektivum „židovský“, které nahradilo tradiční „mojžišský“ nebo „izraelitský“. Začaly vznikat „židovské romány“, „židovské povídky“, knižní edice *Jüdischer Novellenschatz* (Poklad židovských novel) od spisovatele Julia Mosese nebo již zmíněná Brandeisova edice *Jüdische Universal-Bibliothek* (Židovská univerzální knihovna).²⁰⁶ Než se začneme věnovat samotnému popisu této edice, uveďme knižní projekty, které vznikly ještě předtím, než začal Brandeis podnikat, a které tak pro něj mohly být inspirací.

Literární historička Gabriele von Glasenapp uvádí dva takové projekty. Prvním je již zmíněný *Institut zur Förderung der israelitischen Literatur* (Institut pro podporu izraelské literatury) založený v roce 1855 Ludwigem Philippsonem, vydavatelem tehdy významného židovského periodika *Allgemeine Zeitung des Judentums* (1835–1922).²⁰⁷ Jednalo se o vydavatelskou společnost se sídlem v Lipsku, která měla za cíl publikovat a podporovat židovskou literaturu. Během prvního roku činnosti dosáhla počtu dva tisíce členů, kteří měli za roční poplatek přístup k dílům vydaným v daném roce. Institut existoval osmnáct let a za toto období vydal okolo osmdesáti děl v německém jazyce.²⁰⁸ Všechny svazky se vyznačovaly

²⁰¹ Manguel. *Dějiny čtení*, s. 183.

²⁰² Chartier. *The Cultural Uses of Print*, s. 240.

²⁰³ Genette. *Paratexts: thresholds of interpretation*, s. 17–18.

²⁰⁴ Manguel. *Dějiny čtení*, s. 182–187. V polovině 19. století londýnské nakladatelství W. H. Smith & Sons otevřelo první nádražní stánek s knihami, většinou právě menšího formátu. Viz Manguel. *Dějiny čtení*, s. 186.

²⁰⁵ Glasenapp. „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen“, s. 130.

²⁰⁶ Hambrook. „Das jüdische Buch und seine Verlage im deutschsprachigen Raum“, s. 544–545.

²⁰⁷ Glasenapp. „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen“, s. 132.

²⁰⁸ Deutsch, Mannheim. „Institut Zur Förderung Der Israelitischen Literatur“.

podobnou grafickou úpravou obálky a každý svazek byl označen svým pořadovým číslem. Navíc texty k vydání vybírala táž redakční rada. Mezi nejvýznamnější publikace společnosti patřilo například prvních sedm svazků knihy *Geshichte der Juden (Dějiny Židů)* od německého historika Heinricha Grätze. Druhým projektem, který Brandeise jistě ovlivnil, byla již výše zmíněná Paschelesova sbírka *Sippurim*. Sice se nejednalo o knižní edici v pravém slova smyslu, série však byla založena na podobném principu. Mezi lety 1847–1865 vycházela po jednotlivých dílech, všechny knihy měly stejný název, stejnou grafickou úpravu a stejný formát.²⁰⁹

První svazky Brandeisovy knižní edice *JUB* začaly vycházet v roce 1895. Celkem bylo vydáno až do roku 1911 osmdesát tři titulů a na přípravě edice se podílel i Brandeisův syn Richard.²¹⁰ Podle Glasenapp lze tento projekt považovat za „ojedinělý počín v dějinách židovského nakladatelství, literatury a kultury, a to jak počtem vydaných svazků, tak dobou, ve které byly vydány.“²¹¹ V jednom z prvních titulů Brandeis popisuje svou motivaci k založení *JUB* a vysvětluje, proč se rozhodl právě pro tuto formu, tedy vydávání děl židovských autorů v rámci levné edice:

Velmi často se však stává, že účel zpřístupnit hodnotnou intelektuální produkci širokým vrstvám obyvatelstva je zmařen vysokou cenou některých děl. Zejména v dnešní době, která vyžaduje, aby tolik lidí omezovalo své výdaje, může být literární publikace rozšířena v co největší míře pouze tehdy, je-li bez ohledu na svou intelektuální hodnotu zároveň dostatečně levná, aby byla dostupná všem vrstvám lidí. Klasické období německé literatury by jistě bylo odsunuto do dále, do níž by duchovní oko jen stěží dohlédlo, kdyby nezapomenutelná mistrovská díla poezie a vědy nebyla zpřístupněna masám prostřednictvím levných populárních edicí. To, že se tohoto účelu nepodařilo dosáhnout v židovské literatuře a vědě, že tento zájem upadl do hlubokého spánku, bylo způsobeno jednak nákladností děl, ale na druhé straně také tím, že se počítalo pouze s úzce vymezeným okruhem vzdělanců, ale nepočítalo se s tím, že by se pro získání masy zohlednila i popularita v prezentaci. Tato skutečnost je příčinou, proč židovská věda, historie a literatura tak málo pronikly mezi širokou veřejnost. Abych tuto situaci co nejvíce napravil, rozhodl jsem se vydat neformální svazky *Židovské univerzální knihovny*, v nichž se má židovský intelektuální život odrážet ve střídavých příspěvcích

²⁰⁹ Glasenapp. „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen“, s. 132–135.

²¹⁰ Tamtéž, s. 118.

²¹¹ Tamtéž, s. 118.

z oblasti beletrie, historie, literární historie, poezie a vědy. Pro tento podnik jsem získal významný okruh učenců a spisovatelů, kteří mají ve vědeckém světě zvučná jména. Prozatím uvedme následující: Ida Barber, prof. Ad. Büchler, Dr. Max Grünfeld, Leo Herzberg-Fränkell, Dr. Gust. Karpeles, S. Kohn, Dr. Adolf Kohut, Eduard Kulke, Geh. Reg. Rath prof. Dr. M. Lazarus, Nahida Ruth Lazarus (Nahida Remy), Dr. B. Placzek, Clara Schott, advokát Dr. I. Weiss a mnoho dalších. Kromě toho jsem do svého programu zařadil zveřejnění již zapomenutých a vyprodaných děl.²¹²

Tito výše zmínění autoři byli židovskému publiku známí, tudíž zejména na začátku vydávání edice se Brandeis snažil spolupracovat s již etablovanými autory, kteří mohli upoutat patřičnou pozornost prvních zákazníků. Klíčovým prvkem celé edice bylo, že do ní byla zahrnuta díla, která byla vydána již dříve, buď jako samostatná kniha nebo jako příspěvek v periodiku. Většina svazků neobsahuje informaci, zda se jedná o první či opakované vydání.²¹³

U edice *JUB* můžeme najít několik analogií s knižní edicí *Universal-Bibliothek*, kterou založil Anton Philipp Reclam ve svém nakladatelství *Reclam Verlag*.²¹⁴ Kromě podobného názvu je to také grafická úprava obálky, formát svazků a nízká cena. Knihy obou edic mají oktávový formát, v horní části obálky je uveden název edice, nad ním je uvedena cena a pod ním pořadové číslo. Podobná je také pravoúhlá ozdobná bordura.²¹⁵ Reclamovy knihy se vyznačovaly svou nízkou cenou oproti stejným titulům vydaným v jiných nakladatelstvích. Jedna kniha stála dva německé nové groše (*Neugroschen, Ngr.*), zatímco jinde pět grošů. Důvodem byl levný papír a použití nejmodernějších technických postupů. Další předností edice bylo, že nebylo nutné si ji předplácet dopředu, jako to bylo u tehdejších knižních edic běžné.

²¹² Brandeis. „[Über die Ziele und Inhalte der von ihm begründeten Jüdischen Universal-Bibliothek]“. In: *Myrthen. Eine poetische Blumenlese für die jüdische Familie*. 1895, nepaginováno.

²¹³ Glasenapp. „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen“, s. 143, 154–155. Jednou z nejdůležitějších činností nakladatelství byla akvizice rukopisů. V Archivu ŽMP je v rámci Brandeisovy osobní pozůstalosti uchována složka se smlouvami, které Brandeis jménem svého nakladatelství s autory uzavíral. V příloze této práce jsou uvedeny tři příklady těchto akvizičních smluv. Všechny smlouvy obsahovaly několik stěžejních bodů. Jedním z nich byl ten, že autor Brandeisovi jakožto nakladateli prodával do výhradního a trvalého vlastnictví svá autorská práva na knihu, jejíž přesný název byl ve smlouvě uveden. Tato licenční práva Brandeis získal nákupem, jehož cena byla předem domluvená. Viz Obrazová příloha, s. 100–105.

²¹⁴ Reclam Verlag založil Anton Philipp Reclam v roce 1828 v Lipsku. O devět let později, v roce 1837, přejmenoval svůj podnik na Phillip Reclam jun., aby se tak odlišoval od svého otce, také knihkupce a nakladatele. Zpočátku neměl žádný pevný vykladatelský program a žánry, které vydával, byly různorodé (klasická díla, aktuální, humoristickou či satirická literatura). Již v roce 1839 se mu podařilo zakoupit vlastní tiskárnu, díky které se mohl stát nezávislejší. Jeho cílem bylo vydávat díla, která byla aktuální pro trh a která se dala pravidelně dotiskovat. Nejprve začínal s publikací Bible, latinských a řeckých klasických děl či s latinským, anglickým a francouzským slovníkem. Od roku 1858 začal s vydáváním divadelních her Williama Shakespeara. Tyto svazky měly velký úspěch a později byly zařazeny do *Universal-Bibliothek*. Dodnes se jedná o jednu z největších knižních edic na světě. Reclam. *Reclam: 100 Jahre Universal-Bibliothek*, s. 9–21.

²¹⁵ Glasenapp. „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen“, s. 137–139.

Knižní řada tak byla více přístupná pro ty, kteří si chtěli tituly zakoupit jednotlivě a sestavit si tak knihovnu podle svých potřeb.²¹⁶ Na podobném principu byla založena i *JUB*. Cena jednoho svazku byla 12 korun a v případě dvojitého či trojitého svazku se cena úměrně zvyšovala. Na obálce knihy je cena uvedena také ve fenicích („20 Pfennig“), což napovídá, že knihy byly vyváženy také do německé oblasti. Pro srovnání uveďme, že cena ostatních knih, které Brandeis vydával mimo knižní sérii, začínala na 20 korunách za titul.

Třebaže je zřejmé, že Brandeis určité prvky převzal a Reclamovým úspěšným projektem se skutečně inspiroval, doba vydávání, počet celkem vydaných svazků a zejména obsahová rovina svazků *JUB* ukazují, že Brandeisův vydavatelský program byl osobitý. Reclam svou knižní řadu založil v roce 1867 a do konce 19. století vydal přes čtyři tisíce svazků, zatímco Brandeis zvolil jiný postup, rozhodl se vydávat méně knih, takže mezi lety 1895–1911 vydal celkem osmdesát tři titulů. Zatímco Reclamova knižní řada byla skutečně univerzální, *JUB* byla univerzálně židovská.²¹⁷ Reclamovo nakladatelství vydávalo zejména klasická díla, překlady známých titulů antické i novověké světové literatury, ale také knihy vycházející poprvé. Vyšla zde například díla jako *Faust* od J. W. Goetheho, *Moudrý Nathan* od G. E. Lessinga či *Vilém Tell* od F. Schillera.²¹⁸ Jak jsme uvedli výše, *JUB* tvořily tituly, jež byly z velké části beletrie od židovských autorů.²¹⁹

Brandeisova knižní řada měla ohlas i v dobovém tisku. U příležitosti jejího založení napsal spisovatel a historik Max Grünfeld, jehož dvě knihy se staly součástí edice, pochvalný článek, který uvádí těmito slovy:

Jüdische Universal-Bibliothek. Nový židovský literární počín – který Žid by ho nepřivítal s radostí? Cokoli, co může přispět k šíření, zvýšení znalostí a ocenění významu naší židovské literatury, tak málo známé, a tak málo doceněné přáteli i nepřáteli, jistě všichni uvítáme. Musíme tedy považovat za šťastný nápad, který dělá čest Brandeisovu podnikavému pražskému nakladatelství, zřídit podobnou židovskou knihovnu po vzoru Reclamovy Universal Bibliothek. Malé, levné, úhledné svazky mají jít do světa, působit lidově v tom nejušlechtlejším slova smyslu, tzn. vnést duchovní poklady židovské literatury do nejširších kruhů za velmi malý poplatek.²²⁰

²¹⁶ Reclam. *Reclam: 100 Jahre Universal-Bibliothek*, s. 14–16.

²¹⁷ Glasenapp. „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen“, s. 137–139.

²¹⁸ Reclam. *Reclam: 100 Jahre Universal-Bibliothek*, s. 21.

²¹⁹ Jednotlivým titulům knižní edice *JUB* se budeme podrobněji věnovat v kapitolách níže.

²²⁰ Grünfeld. „Literarische Mittheilungen“, s. 527.

Pozitivní reakci můžeme sledovat i v článku z roku 1910, tedy v době, kdy knižní řada existovala na trhu již patnáct let a většina jejích titulů již spatřila světlo světa:

To, co se zde podařilo, vzbuzuje údiv a zaslouží si veškeré uznání. [...] Tímto počinem získá židovský knižní obchod v Rakousku uznání u všech. Kdo zná vztah židovských čtenářů k židovské literatuře, který zčásti vysvětluje těžkou situaci židovského knižního obchodu, nebude moci pražským nakladatelům upřít jistou odvahu. Vybrat si tituly, které se mohou spolehnout na potlesk veřejnosti a uvést je na trh za tak směšně nízké ceny, vyžaduje kapitál a jistou šťastnou ruku. Do kalkulace je nutné zahrnout i autorské honoráře. Neboť tyto svazky nejsou samé dotisky jako třeba „Sippurim“, které dosud byly ve svém druhu jen stěží překonány, ale patří skutečně k tomu nejlepšímu a nejzdařilejšímu, co nám židovské vypravěčské umění kdy poskytlo. Zmiňme například beletristická díla skvělého dánského spisovatele Goldschmidta, povídky od Hauseho, Honigmanna, Gordona, Pereze, Barber, nebo Planecka, poezii Morris Rosenfelda a Vrchlického. Neocenitelnou hodnotu má vynikající sbírka pověstí o pražském ghettu od nejrozmanitějších autorů, historické a kulturně-historické práce Poritzkého, Katze, Karpelese, Kohuta, Sterna, Landaua, Herderovy klasické práce o hebrejské poezii, Weberovy biblické dějiny, což je jen malý výběr z nepřeberného množství dalších vynikajících příspěvků. [...] Přeji mu hodně úspěchů.²²¹

4.2 Proslovy

Jak jsme již nastínili, v následujících deseti podkapitolách představíme žánry či typy knih, které Brandeis zahrnul do svého nakladatelského programu. První kategorii jsme označili jako proslovy. Kromě proslovů zahrnuje také projevy, vzpomínkové či nástupní řeči rabínů. Významnou část této kategorie zaujímají proslovy rabínů u příležitosti oslav panování císaře Františka Josefa I. V Brandeisově nakladatelství vyšly celkem tři tituly, které obsahují tento typ proslovů. První se jmenuje *Ein halbes Jahrhundert Scepter und Krone: Festreden gehalten in israelitischen Gotteshäusern am 2. December 1898*, vydaný v roce 1899, který kromě projevů rabína Moritze Güdemanna, vrchního vídeňského rabína, a Nathana Ehrenfelda, vrchního pražského rabína, obsahuje i úvodní slovo od Brandeise s názvem *Österreichs Jubeltag*.²²²

²²¹ „Literatur“, s. 462.

²²² Brandeis, Güdemann, Ehrenfeld. *Ein halbes Jahrhundert Scepter und Krone*. 1899.

V něm popisuje císaře jako osvoboditele, díky kterému mohou Židé žít stejně a se stejnými právy jako má většinová společnost:

Dne 2. prosince 1898 slavily národy Rakouska svátek, jaký kdy poznalo jen málo zemí. Toho dne tomu bylo padesát let, co na trůn nastoupil náš vznešený císař František Josef I. [...] V den Jeho nástupu na trůn zaznělo všemi okresy široké monarchie: Budiž světlo! Tímto skutečně císařským slovem byla všem národům a konfesím udělena stejná práva. Do chvíle, kdy císař dal svému lidu ústavu a vytvořil mezikonfesní zákony, kterými padly všechny náboženské bariéry, žily národy v temnotě, židovští poddaní jako podřadná vrstva občanů zbavená svobody [...] V ten památný den se ve všech židovských svatostáncích po celé říši modlily vroucí modlitby díkůvzdání.²²³

K padesátému výročí vlády císaře Františka Josefa I. v roce 1898 vyšla sbírka proslavů od dalších rabínů, mezi nimi například od pražského rabína Saula Isaaka Kämpfa či od vídeňského rabína Adolfa Jellineka.²²⁴ Tento titul pod názvem *Jubelworte: eine Sammlung patriotischer Casualreden* opět zahajuje svou úvodní „skicou“ Brandeis. Nazval ji „Königstreue und Judenthum“ (Králova věrnost a judaismus) a popisuje v ní nesvobodné postavení a utrpení Židů od antiky až po tehdejší dobu a vyzdvihuje vládu císaře Františka Josefa I., s nímž toto utrpení Židů skončilo.²²⁵ Třetím titulem věnujícím se oslavě císaře Františka Josefa I. je svazek od českého spisovatele a učitele Lea Heinricha Webera (1847–1899),²²⁶ *Ein Festkranz gewunden unserem erhabenen Kaiser Franz Josef I. zum hohen 40jährigen Regierungsjubiläum* z roku 1888.²²⁷

Dále Brandeisovo nakladatelství vydalo několik zaznamenaných nástupních řečí rabínů, jako například nástupní řeč rabína Isidora Hirsche v Boskovicích v roce 1892²²⁸ nebo nástupní řeč vrchního pražského rabína Nathana Ehrenfelda v roce 1890.²²⁹ Všechny knihy zařazené do kategorie projevy jsou vytištěny na obyčejném papíru, neobsahují ilustrace, pouze ozdobné obdélníkové bordury na titulních stránkách.

²²³ Brandeis. „Österreichs Jubeltag“. In: Brandeis, Gudemann, Ehrenfeld. *Ein halbes Jahrhundert Scepter und Krone*. 1899, s. 1–6.

²²⁴ Brandeis, ed. *Jubelworte*. 1898.

²²⁵ Brandeis. „Königstreue und Judenthum“. In: Brandeis, ed. *Jubelworte*. 1898, s. 1–7.

²²⁶ „Heinrich Leo Weber“.

²²⁷ Weber. *Ein Festkranz gewunden unserem erh. Kaiser Franz Josef I.* 1888.

²²⁸ Hirsch. *Antrittsrede gehalten am 9. April 5652*. 1892.

²²⁹ Ehrenfeld. *Zwei Reden: beim Antritte des Prager Oberrabinates*. 1890.

4.3 Hebrejská Bible a náboženská literatura

Většina hebrejských Biblí vydaných v Brandeisově nakladatelství jsou německo-hebrejské, to znamená, že obsahují originální hebrejský text a k tomu německý překlad. Některé Bible jsou většího formátu, část svazků, které obsahují pouze Tóru, je menšího kapesního formátu. V roce 1893 vydala Brandeisova firma nové revidované vydání německého překladu Tóry od rabína a učitele Heymanna Arnheima v celkem pěti svazcích. V roce 1902 byla edice vydána ještě jednou. Edice z roku 1893 uložená v knihovně ŽMP je opatřena ještě původními deskami s ornamentální výzdobou a se zlatým nápisem *Arnheim Pentateuch*.²³⁰ V předmluvě Brandeisovo nakladatelství uvádí:

Povzbuzen autoritativními kruhy k vydání Pěti knih Mojžíšových, opatřených německým překladem, který je možná doslovný, ale stále odpovídá požadavkům naší doby, nezalekl jsem se v tomto ohledu nákladů na organizaci vydání. Šlo mi především o pečlivou správnost původního textu, kterou většina dosud vydaných edic Pentateuchu postrádá, a současně jsem chtěl překlad osvobodit od obvyklého biblického tónu a použít jednoduchý jazyk, aby byl co nejpříjemnější pro čtenáře. Prvního požadavku jsem dosáhl s pomocí soukromého znalce pana Markuse Redische, syna zesnulého slavného pražského talmudského učence r. Isaka Redische, jemuž tímto vyjadřuji svou vděčnost za jeho píli, kterou věnoval korektuře této práce. Druhého požadavku jsem dosáhl díky Arnheimově německému překladu, na který mě upozornil vynikající učenec, který z úcty, k již zemřelému překladateli prohlásil, že nechce, aby jeho jméno bylo zveřejněno. Toto nejnovější, přepracované, vylepšené a typograficky vynikající vydání nyní předávám vážené veřejnosti v očekávání, že se bude těšit co nejprátelejšímu přijetí.²³¹

Kromě hebrejských Biblí vydávalo nakladatelství i náboženskou literaturu zabývající se Tanachem či Talmudem. Seligmann Grünwald, rabín narozený roku 1800 v jihoněmeckém městě Mühringen, je autorem díla *Glaubens – und Sittenlehren des Talmuds in talmudischen Auszügen*. V něm se zabývá nejen učením Talmudu, ale i okolnostmi jeho vzniku. Dílo vyšlo v roce 1896 (*JUB*, svazek č. 34–35).²³² Poprvé však tento titul vydalo již roku 1854

²³⁰ *Die Fünf Bücher Moses: nebst den Haftaroht = Chamiša chumšej Tora: ve-gam ha-haftarot mi-kol šabatot ha-šana*. 1893.

²³¹ Brandeis. „Vorrede“. In: *Die Fünf Bücher Moses: nebst den Haftaroht = Chamiša chumšej Tora: ve-gam ha-haftarot mi-kol šabatot ha-šana*. 1893, nepaginováno.

²³² „Seligmann, Grünwald“. Grünwald. *Glaubens – und Sittenlehren des Talmuds in talmudischen Auszügen*. 1896.

nakladatelství Johanna Ulricha Landherra v Heilbronnu a Lipsku.²³³ Dále Brandeisovo nakladatelství vydalo sbírku úvah o Pentateuchu od rabína Adolfa Schmiedla s názvem *Sansinnim: Betrachtungen zu den fünf Büchern Mosis, nach Ordnung der Wochenabschnitte* jako druhé vydání. První vydání vydal Wolf Pascheles v roce 1859. Schmiedl se narodil roku 1821 v Prostějově, jeho otec byl také rabínem a jeho sestra Fanny Neuda (roz. Schmiedl) byla autorkou modlitební knihy pro ženy.²³⁴ Působil jako rabín v Těšíně, v polském Bielsku, v Prostějově a od roku 1869 v rakouském Sechshausu, který je dnes součástí Vídně.²³⁵ Knihu *Sansinnim* vydalo před Brandeisem již Paschelesovo nakladatelství v roce 1859. V doslovu Brandeisovy druhé „značně rozšířené“ edice z roku 1885, nakladatelství uvádí:

[Naše] zavedené nakladatelství dlouho váhalo, než se rozhodlo pro druhé vydání této knihy, protože ze zkušenosti je známo velké literární zlo naší doby, kterým my knihkupci musíme tolik trpět, totiž extrémně nízká ochota veřejnosti nakupovat. I my knihkupci však máme srdce pro dobro, a tak si nakladatelství přálo vydat tuto vynikající a přístupnou knihu, vyznačující se bohatostí nápadů i jemností a elegancí formy, která si zaslouží označení *rodinná kniha*. Nelze ji navždy stáhnout z čtenářského světa, tím spíše, že současná populárně-nábožensko-naučná a zejména homiletická literatura má v dnešní době ještě mnoho mezer, které je třeba ukázat. A proto jsme nešetřili na tom, abychom ji vybavili její vnitřní hodnotou a navenek ji připravili na její druhý vstup do světa literatury, a doufáme, že brzy bude na každém knižním stole.²³⁶

4.4 Liturgie

Do této kategorie jsme zařadili modlitební knihy, které obsahují buď běžné modlitby pro celý rok (*sidur*) nebo modlitby, pijuty²³⁷ a další texty, které jsou určené pro sváteční období, např. na Vysoké svátky (*machzor*). Brandeisovo nakladatelství vydávalo několik typů modlitebních knih, jednou z nich byla například *Festgebete der Israeliten: mit vollständigem, sorgfältig durchgesehenem Texte*, která obsahuje sváteční modlitby v německém překladu. Poprvé vyšla v berlínském nakladatelství *Veit & Comp.* v roce 1855. Sestává z celkem devíti dílů a pokrývá

²³³ Grünwald. *Die Glaubens – und Sittenlehren Des Talmuds: Nebst Erklärungen Der Heiligen Schrift u. in Talmudischen Auszügen*. 1854.

²³⁴ Schmiedl. *Sansinnim*. 1885. Soukup. „Adolf Schmiedl“. Spisovatelce Fanny Neuda se budeme podrobněji věnovat níže.

²³⁵ „Schmiedl, Abraham Adolf“, s. 979–980.

²³⁶ Brandeis. „Nachwort des Verlegers.“ In: Schmiedl. *Sansinnim: Betrachtungen zu den Fünf Büchern Mosis, nach Ordnung der Wochenabschnitte*. 1885, nepaginováno.

²³⁷ Pijut označuje náboženskou poezii.

všechny významné židovské svátky (Vysoké svátky, Šmini aceret, Simchat Tóra a Poutní svátky).²³⁸ Autorem překladu je rabín Michael Sachs (1808–1864) pocházející z Pruska, který byl jedním z prvních židovských absolventů moderních univerzit, jelikož získal doktorát v roce 1836. Ve stejném roce byl jmenován rabínem v Praze, později roku 1844 v Berlíně. Sachs byl jedním z vůdců hnutí *Wissenschaft des Judentums*, spolupracoval s Leopoldem Zunzem na novém překladu Bible a zabýval se náboženskou hebrejskou poezií v Andalusii.²³⁹ Novou revidovanou edici všech devíti dílů svátečních modliteb Brandeis inzeroval i v periodiku *Der Israelit* (1860–1938) v roce 1902:

Sváteční modlitby (Machsorim) s původním překladem Michaela Sachse. Nejnovější nezkrácené, revidované, zákonné vydání (1902) právě vyšlo. Dokonalá úprava, správný velký tisk, pergamenový papír, elegantní odolné vazby. Modlitby v pořadí bez odkazu na předchozí nebo následující modlitební části, nadpisy a poznámky proložené v hebrejském textu nejsou v hebrejštině, jako u jiných vydání, ale v němčině, což je velmi praktická novinka zejména pro ženy. Nejnovější vydání předčí všechna předchozí podobná synagogální díla ve všech směrech!²⁴⁰

Kromě klasických modlitebních knih Brandeis vydával i knihy obsahující modlitby pro zvláštní příležitosti, jako byly hřbitovní modlitby, modlitby určené pro dívky a ženy či pesachové Hagady. V roce 1884 vydalo Brandeisovo nakladatelství první vydání hřbitovních modliteb pod dvěma názvy: *Israelitische Friedhofgebete* a *Maane lešon: Hebraische Gebete auf dem Friedhofe*. Kniha obsahuje modlitby v němčině, hebrejštině a oddíl se smuteční poezií. Autorem jedné z básní je i sám Brandeis (*Warum soll ich auch erbeben?*).²⁴¹ Tato kniha se dočkala několika vydání, u druhého vydání z roku 1902 došlo ke změně jednoho z názvů z *Israelitische Friedhofgebete* na *Vollständige israelitische Friedhofgebete* (Kompletní hebrejské hřbitovní modlitby). Tuto kompletnost vysvětluje i Brandeisovo nakladatelství v předmluvě:

²³⁸ Sachs. *Festgebete der Israeliten*. 1855. V Brandeisově nakladatelství byl tento titul postupně vydán celkem čtyřikrát, v letech 1900, 1902, 1906 a 1910.

²³⁹ „Sachs, Michael“, s. 595.

²⁴⁰ „Anzeigen“, s. 1615.

²⁴¹ Brandeis, ed. *Mane Loschon = Mane Lašon: Gebete auf dem Friedhofe in hebräischem Texte. Israelitische Friedhofgebete*. 1884.

Neúplnost, která charakterizuje většinu publikací tohoto žánru, mě nutí vydat kompletní zbožnou knihu, která může posloužit na hřbitově. Dbal jsem na to, abych modlitby uspořádal v systematickém pořadí [...] Při sepisování německých hřbitovních modliteb jsem také zohlednil individuální povahu zármutku. Kromě modliteb u hrobů rodičů, dětí, sourozenců a příbuzných jsou zde i modlitby za zesnulé, které nám nebyli blízcí rodinnými vazbami, ale na které také vzpomínáme. Mohu tedy z dobrého důvodu říci, že žádná jiná zbožná kniha tohoto druhu neobsahuje takové množství pohřebních modliteb jako právě tato kniha.²⁴²

Brandeisovo nakladatelství dále vydalo i modlitební knihu určenou pro nemocné a umírající *Sefer maavar Jabok: Gebet – und Andachtsbuch bei Kranken, Sterbenden und im Trauerhause: nebst allen Gebräuchen (minhagim) und Observanzen (dinim)* z roku 1884.²⁴³

O tři roky později, v roce 1887, se Brandeis rozhodl pro vydání siduru *Tehilath El: vollständiges und correctes Gebetbuch der Israeliten* s německým překladem od již zmíněného M. I. Landaua.²⁴⁴ V předmluvě Brandeisovo nakladatelství představuje tuto modlitební knihu čtenářům:

Málokterá kniha je vystavena tak různorodé kritice jako izraelitská modlitební kniha. Zřejmě to úzce souvisí s požadavky na úplnost, dobrý překlad, správnost textu a přehlednost tisku. I formát si v poslední době našel různé směry. Vzal jsem vše v úvahu a rozhodl se obohatit řadu solidních izraelitských modlitebních knih, které mám ve své rozmanité nabídce, o současnou knihu *Tehilath El*, jež se vyznačuje velmi líbivým formátem. Výhoda této nejnovější modlitební knihy by však neměla spočívat pouze v rozměru knihy, ale v úplnosti liturgického uspořádání modliteb s příslušným německým označením, dokonalé správnosti a čistém tisku na krásném bílém papíře. Tyto její vlastnosti vylučují jakoukoli kritiku. Modlitební kniha *Tehilath El* tak dobře splní nejen náboženský, a dokonce i poučný účel, ale pro svou velkolepou vnější výzdobu bude zvláště vhodná pro svatební a biřmovací dary.²⁴⁵

²⁴² Brandeis. „Vorrede“. In: Brandeis, ed. *Mane Loschon = Mane Lašon: Vollständige israelitische Friedhofgebete*. 1902, nepaginováno.

²⁴³ Brandeis, ed. *Sefer Maavar Jabok = Maavar Jabok*. 1884.

²⁴⁴ *Tehilath El: vollständiges und correctes Gebetbuch der Israeliten*. 1887.

²⁴⁵ Brandeis. „Vorwort des Verlegers“. In: *Tehilath El*. 1887, nepaginováno.

Tehilath El byla Brandeisem ještě několikrát vydána, naposledy roku 1921 jakožto páté vydání, což vypovídá o její úspěšnosti a oblíbenosti mezi čtenáři. Zároveň vyšla i v českém překladu od Augusta Steina postupně v letech 1899, 1918 a 1919.²⁴⁶ Stein se podílel ještě na jedné modlitební knize v českém jazyce, a sice *Modlitby Israelitův pro dny všední, pro sabaty i svátky* s hebrejským podtitulem *Maarchej lev* z roku 1884.²⁴⁷ Zde Brandeisovo nakladatelství popisuje důležitost vydání knihy tohoto typu v češtině:

Vyzvání četných souvěrců, abych vydal modlitby izraelitův s překladem českým, tím ochotněji vyhověl jsem, ježto sám přesvědčen jsem o potřebě knížky takové hledě k okolnosti, že značný počet dítek izraelitských v českých krajích Čech, Moravy a Slezska navštěvují školy české. Potřebě takové vyhovuje právě knížka tato.²⁴⁸

Důležité zastoupení měly v Brandeisově vydavatelském programu modlitební knihy pro ženy. Jak jsme uvedli výše, v průběhu 19. století dochází ke změnám v tradiční rodině a k významnému posunu role ženy v rámci rodiny i společnosti. Zatímco muži začali uplatňovat svá politická a občanská práva a začali být aktivní ve veřejné sféře, ženy zůstávaly doma s dětmi a nově měly odpovědnost za tradiční výchovu. Ženy se tak stávaly středem pozornosti a novou cílovou skupinou náboženské literatury, jelikož, aby mohly předávat tradiční znalosti a hodnoty, musely být samy náležitě vzdělávány. První modlitební knihy pro ženy, známé jako *tchines* (psané v jidiš), byly tisknuty již od 16. století. Nicméně na počátku 19. století se výrazně zvýšila poptávka po ženské duchovní literatuře. Již Pascheles začal ve 40. letech 19. století tisknout literaturu pro ženy, zejména modlitební knihy zdůrazňující citovou hodnotu v náboženském životě, které se dříve v judaismu nevěnovalo příliš prostoru.²⁴⁹ Pravděpodobně neznámější knihou, kterou poprvé Pascheles publikoval ve svém nakladatelství v roce 1855, byla kniha pro ženy *Stunden der Andacht: ein Gebet- und Erbauungs-Buch für Israels Frauen und Jungfrauen zur öffentlichen und häuslichen Andacht, sowie für alle Verhältnisse des weiblichen Lebens* od výše zmíněné ženské autorky Fanny Neuda. Současně šlo o první knihu pro ženy, kterou napsala žena spisovatelka.²⁵⁰

²⁴⁶ August Stein (1854–1937) byl jedním ze zakladatelů Židovského muzea v Praze a důležitým představitelem českožidovského hnutí. Krejčová. „Stein, August“.

²⁴⁷ *Modlitby Israelitův pro dny všední, pro sabaty i svátky = Maarche-lew* (sic). 1884.

²⁴⁸ Brandeis, Jakob B. „Předmluva nakladatele“. In: *Modlitby Israelitův pro dny všední, pro sabaty i svátky = Maarche-lew* (sic). 1884, nepaginováno.

²⁴⁹ Mayerhofer, Farnesi. „Wolf Pascheles: The Family Treasure Box of Jewish Knowledge“, s. 120–121.

²⁵⁰ Neuda. *Stunden der Andacht*. 1855. Mayerhofer, Farnesi. „Wolf Pascheles: The Family Treasure Box of Jewish Knowledge“, s. 123.

Fanny Neuda (roz. Schmiedl) se narodila roku 1819 a pocházela z rabínské rodiny. Vdala se za Abrahama Neudu, rabína v Lošticích, který patřil k prvním progresivním rabínům na Moravě. Po jeho brzké smrti v roce 1854 se věnovala psaní, a kromě zmíněné modlitební knihy je autorkou knih pro děti a mládež.²⁵¹ Modlitební kniha *Stunden der Andacht* byla přeložena do jidiš, v roce 1866 se objevilo její první anglické vydání pod názvem *Hours of Devotion*. Fanny Neuda zemřela roku 1894.²⁵² Ve vydávání této úspěšné knihy pokračoval i Brandeis. První edice byla zveřejněna již roku 1880, jednalo se tedy o jeden z prvních nakladatelství vydaných titulů. V pořadí dvacáté první vydání z roku 1908 obsahuje krátkou předmluvu Brandeisovy firmy:

K chvále této zbožné knihy, která poprvé vyšla na veřejnost před 51 lety,²⁵³ není třeba mnoho slov. Skutečnost, že nyní vychází již ve 21. vydání výstižně vypovídá o uznání, které za půl století získala. Jsme si jisti, že toto nikdy nevyhasne.²⁵⁴

V Brandeisově nakladatelství byla sbírka *Stunden der Andacht* vydávána až do roku 1918, kdy se dočkala svého 28. vydání. Všechny edice jsou spíše menšího formátu, neobsahují ilustrace a většina edic, ke kterým jsme měli přístup, má obyčejné knižní desky. Jeden výtisk z roku 1886, který je uložen v Izraelské národní knihovně v Jeruzalémě, má však knižní desky potažené modrou textilií, které navíc obsahují zbytky ozdobných kovových ozdob. Mohlo se tak jednat například o svatební dar.

Mezi další modlitební knihy pro ženy, jež byly v nakladatelství publikovány, patří *Hanna: Gebet – und Andachtsbuch für israelitische Frauen und Mädchen* od Jacoba Freunda, učitele náboženství ve Vratislavi (Breslau). Na knize dále spolupracovali David Feuchtwang (1864–1936), Abraham Geiger (1810–1874) a Moritz Güdemann (1835–1918).²⁵⁵ Edice z roku 1908 se liší od starších edic, jež vyšly v jiných nakladatelstvích. Například na edici z roku 1903, jež publikovalo nakladatelství *Verlag von Wilhelm Jacobsohn u. Comp.* ve Vratislavi (Breslau), spolupracovali kromě A. Geigera a M. Güdemanna i Manuel Joël (1826–1890) a Moritz Abraham Levy (1817–1872).²⁵⁶ Důvod, proč je Brandeisova verze jiná a proč byly vynechány příspěvky od Joëla a Levyho, je vysvětlen v předmluvě knihy:

²⁵¹ Některé z knih vydával i Brandeis, viz s. 60.

²⁵² Neuda. *Hodiny zbožnosti*. 2008, s. 9–11.

²⁵³ Brandeis měl zřejmě na mysli před 53 lety.

²⁵⁴ Brandeis. „Vorwort des Verlegers zur 21. Auflage“. In: Neuda. *Stunden der Andacht*. 1908.

²⁵⁵ Freund, ed. *Hanna*. 1908.

²⁵⁶ Viz knižní katalog WorldCat: <https://www.worldcat.org/cs/title/744558097>.

S využitím zákonných práv vydávám nejnovější vydání této zbožné knihy, která se poprvé objevila před 41 lety. Oblibu, kterou si za tu dobu získala, vděčí za správný výběr a uspořádání modliteb [...] od autora pana Jacoba Freunda, který zemřel před více než 30 lety. Udělal jsem změny v této zbožné knize, aniž bych změnil modlitby nebo jejich pořadí, zachoval jsem ty modlitby, jejichž autor stále žije, ale ty, jejichž autor již zemřel, jsou nahrazeny novými úvahami [...] od vídeňského rabína a kazatele dr. D. Feuchtwanga [...] a vrchního vídeňského rabína dr. M. Güdemanna [...] V textu jsem také zohlednil nový pravopis, což je přednost, kterou ocení zejména mladí lidé.²⁵⁷

Z výše zmíněné citace vyplývá, že se Brandeis snažil přizpůsobit dobovým trendům a chtěl svou vydavatelskou produkci přiblížit mladší generaci. Modlitby rabínů Feuchtwanga a Güdemanna využil Brandeis i v další knize, která se jmenuje *Ruth: deutsches Gebet – und Erbauungsbuch für israelitische Mädchen zur häuslichen Andacht und zum öffentlichen Gottesdiesnste*.²⁵⁸ Tato kniha je svou strukturou velmi podobná předchozí modlitební knize, nicméně snaží se cílit pouze na mladé židovské dívky. Brandeisovo nakladatelství tento záměr vysvětluje takto:

K vydání této zbožné knihy určené výhradně izraelským dívkám jsem byl vyzván, protože zbožné knihy, které se dosud objevily, obsahují také modlitby, [...] které jsou nevhodné pro izraelskou ženskou mládež. [...] Proto jsem se snažil upravit předkládanou zbožnou knihu, částečně za použití některých modliteb převzatých z knih zbožnosti uznávaných jako vynikající, a uspořádat ji tak, že kromě modliteb pro domácí pobožnost obsahuje i modlitby pro veřejné bohoslužby.²⁵⁹

Brandeisovo nakladatelství vydávalo i pesachové Hagady. V několika vydáních vyšly v německém překladu od Raphaela Jacoba Fürstenthala (1781–1855), německého básníka, spisovatele a překladatele, který podporoval modernizaci bohoslužeb.²⁶⁰ Všechny edice obsahují osm ilustrací a některé z nich navíc báseň „Das Pessachfest“ od německého překladatele Salomona Plessnera (1797–1883).²⁶¹ Tato Hagada vyšla i v českém překladu od

²⁵⁷ Brandeis. „Vorwort“. In: Freund, Jacob, ed. *Hanna*. 1908, nepaginováno.

²⁵⁸ Brandeis, Feuchtwang, Güdemann (eds.). *Ruth*. 1908.

²⁵⁹ Brandeis. „Vorrede“. In: Brandeis, Feuchtwang, Güdemann (eds.). *Ruth*. 1908, nepaginováno.

²⁶⁰ Singer, Malter. „Fürstenthal, Jacob Raphael“.

²⁶¹ Fürstenthal, ed. *Hagada*. 1902.

Gustava Weinerja, rabína ve Vinohradské synagoze, pod názvem *Haggada: slavnostní vypravování a modlitby pro první a druhý večer svátku překročení*.²⁶² Formát knihy i ilustrace jsou stejné jako u německého překladu.

4.5 Beletrie

Velkou část Brandeisovy produkce tvoří beletrie s židovskou tematikou. Část autorů psala zejména kratší narativní literaturu, jako jsou povídky z prostředí židovského ghetta či příběhy vyprávějící o vztahu mezi židovskou menšinou a křesťanskou většinovou společností (tzv. *Ghettoliteratur*). Jednou z ústředních charakteristik tohoto žánru je, že je typický pouze pro židovskou literaturu, pro kterou neexistuje protějšek v nežidovské literatuře, jedná se tedy o specifický židovský literární žánr. Jak uvádí Glasenapp, v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století byly povídky z prostředí ghetta jedním z nejpobulárnějších žánrů německo-židovské literatury. Důvodů tohoto úspěchu bylo několik. Nermalou roli hrála politická a kulturní situace židovské menšiny ve střední Evropě.

Jak jsme již uvedli, evropské židovstvo bylo od poslední třetiny 18. století konfrontováno se zásadními změnami spojenými s židovským osvícenstvím. Jedním z projevů těchto změn byla snaha o politickou emancipaci a sekularizaci. Němčina se vedle hebrejštiny a jidiš stala definitivním židovským literárním jazykem a nově přibyly žánry, které již nesloužily výhradně náboženské výuce a osvětě. Některým povídkám z prostředí ghetta se dostalo pozornosti i ze strany nežidovských čtenářů a vydavatelů. Některé byly dokonce upraveny speciálně pro nežidovské publikum. Neméně důležité byly změny v literárním korpusu. V první polovině 19. století vzniklo široké spektrum židovských periodik (časopisů, kalendářů, almanachů, ročenek), která zpočátku tento žánr publikovala nejčastěji (například jako příběh na pokračování). Širokou distribuci tohoto žánru je proto nutné vnímat v souvislosti se vzestupem německy psaných židovských periodik během 19. století. Úspěch beletrie z prostředí ghetta zdaleka nezasahoval jen do německých zemí, ale například i do Alsaska, Čech, Moravy, Maďarska a části Haliče.²⁶³ Nyní se zaměříme pouze na prostředí českých zemí.

Historie této literatury v Čechách začíná v polovině 40. let 19. století příběhy českého autora Leopolda Komperta (1822–1886). Až do konce první světové války, tedy téměř sedmdesát let, tvořila Praha jedno z nejvýznamnějších center těchto německojazyčných vyprávění. V roce 1848 Kompert publikoval své první dílo s názvem *Aus dem Ghetto*.

²⁶² *Haggada: slavnostní vypravování a modlitby pro první a druhý večer svátku překročení*. 1909.

²⁶³ Glasenapp. „Deutsch-jüdische Literatur“, s. 407–409.

Geschichten. Kompertovy příběhy vycházely zpočátku v židovských periodikách a byly určeny židovským čtenářům, postupně si však našly oblibu i mezi nežidovskými čtenáři. Mezi následovníky, kteří pokračovali ve stejných tématech jako Kompert, řadíme české autory, jako byla Babette Fried (1850–1915) a Max Grünfeld (1856–1933).²⁶⁴

Knihy zmíněných autorů vydával také Brandeis. Od Babette Fried (roz. Freund), rodačky z šumavské Čkyně u Vimperka, publikoval dva tituly v rámci knižní edice *JUB*, vyprávění *Tausend und eine Nacht in der Jeschiwa* (1901, 83. svazek) a novelu *Der Unessaneh Tokef* (1911, 102. svazek).²⁶⁵ Spisovatelka se narodila roku 1850 a zemřela v Praze roku 1914. Její otec Simon Wolf Freund byl čkyňským rabínem. Část svého života prožila v Táboře, kde se provdala za obchodníka Ignatze Frieda, se kterým měla celkem 10 dětí.²⁶⁶ Psaní se začala věnovat až později z důvodu finanční nouze.²⁶⁷ Max Grünfeld byl nejen spisovatel, ale také učitel a historik. Narodil se roku 1856 v Kroměříži a původně se připravoval na profesi rabína. Vyučoval na školách v Olomouci a Brně, a kromě vědeckých a literárních publikací o dějinách Židů na Moravě se věnoval psaní beletrie.²⁶⁸ V Brandeisově nakladatelství vydal dvě knihy v rámci knižní edice *JUB*, *Leben und Lieben im Ghetto* (1896, 18. svazek) a *Die Leute des Ghetto. Realistische Erzählungen und Schilderungen* (1896, 37. svazek).²⁶⁹ Obě knihy obsahují několik německy psaných povídek z prostředí moravského ghetta, druhá jmenovaná kniha byla dokonce přeložena do češtiny a vydána v roce 2000.²⁷⁰ Mnoho z jeho povídek Brandeis publikoval ve svém kalendáři *Brandeis' illustrirter israelitischer Volkskalender*. Grünfeld zemřel v roce 1933 v Brně.²⁷¹

Ústředním rysem těchto příběhů je mimo jiné využití ság a legend z židovského ghetta a na knižním trhu se objevilo velké množství sbírek obsahujících takové příběhy. Nejznámější byla již výše zmíněná Paschelesova antologie *Sippurim*. Sbíрка vycházela mezi lety 1846–1865 v celkem pěti svazcích a obsahovala ságy a legendy i historická vyprávění především z Prahy a Čech.²⁷² Ve vydávání *Sippurim* pokračoval i Brandeis, a to jak samostatně, tak i v rámci edice *JUB*. Samostatně vyšly celkem ve třech vydáních v letech 1888, 1889 a 1909 pod kratším názvem: *Sippurim. Ghettosagen, jüdische Mythen und Legenden*.²⁷³ Obsahově jsou všechna tři

²⁶⁴ Glasenapp. „Deutsch-jüdische Literatur“, s. 411–414.

²⁶⁵ Glasenapp, Horch. *Ghettoliteratur*, s. 879. Fried. *Tausend und eine Nacht in der Jeschiwa*. 1901. Fried. *Der Unessaneh Tokef*. 1911.

²⁶⁶ „Babette Friedová“.

²⁶⁷ Glasenapp, Horch. *Ghettoliteratur*, s. 879.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 888–892.

²⁶⁹ Grünfeld. *Die Leute des Ghetto*. 1896. Grünfeld. *Leben und Lieben im Ghetto*. 1896.

²⁷⁰ Grünfeld. *Lidé ghetta: postavy a postavičky židovské Kroměříže*. 2000.

²⁷¹ Glasenapp, Horch. *Ghettoliteratur*, s. 888–892.

²⁷² Glasenapp. „Jüdisch-historischer Roman“, s. 396–397.

²⁷³ Brandeis, ed. *Sippurim*. 1888. Brandeis, ed. *Sippurim*. 1889. Brandeis, ed. *Sippurim*. 1909.

vydání stejná, od Paschelesových *Sippurim* se liší pouze v tom, že neobsahují všechny příběhy, ale pouze jejich výběr. Brandeis v předmluvě k prvnímu vydání upozorňuje, že navazuje na zakladatele *Sippurim*, svého tchána Wolfa Paschelese,

který před 40 lety přišel s nápadem [...] vytvořit dílo, v němž jsou židovské ságy spojené s fakty a událostmi minulého století. [...] Výroba tohoto díla si vyžádala nezanedbatelné finanční náklady a tím i vyšší cenu, v důsledku čehož se dílo nemohlo dostat ke všem vrstvám obyvatelstva. Aby byly „Sippurim“, tato pokladnice židovských ság a příběhů přístupná všem, uspořádalo nakladatelství lidové vydání, jehož zakoupení je díky [nízké] ceně snadné. [...] Vydavatel myslel i na zralejší mládež, aby se i jim do rukou dostala ona nádherná kniha pověstí. Eliminoval proto všechna záludná vyprávění, která nebyla příliš šetrná k mravnímu cítění, stejně jako vyloučil to, co bylo méně atraktivní, kronikářské a životopisné. Systematicky uspořádal a kladl důraz pouze na to, co bylo strhující a vzrušující.²⁷⁴

V předmluvě u druhého vydání Brandeis uvádí, že první vydání bylo tak rychle vyprodáno, že se „cítili nuceni okamžitě přistoupit k druhému vydání“.²⁷⁵ V třetím vydání v předmluvě Brandeis vysvětluje, že se záměrně rozhodl počkat s vydáním delší dobu, aby prověřil, zda se toto dílo stále těší takové oblibě: „A k naší spokojenosti, poptávka po tomto svazku židovských mýtů a nepřekonatelných půvabných příběhů z ghetta byla tak velká, že vydání této slavné knihy bylo formálně vyžadováno.“²⁷⁶ V rámci knižní série *JUB* vyšly *Sippurim* v celkem 14 svazcích mezi lety 1895–1911. V žádném z výtisků jsme nenarazili na předmluvu nakladatele, pouze v sedmém svazku z roku 1897 Brandeis uvádí, že se rozhodl *Sippurim* zařadit do této série proto, „aby vyhověl mnoha požadavkům na levné kompletní vydání *Sippurim*.“²⁷⁷ Autorem pověstí z pražského ghetta je i Siegfried Kapper (hebrejským jménem Isaak Salomon), který se narodil roku 1820 na Smíchově.²⁷⁸ Studoval filozofii a působil v okruhu mladých českých básníků, například se přátelil s Karlem Sabinou a Václavem Bolemlírem Nebeským. Vystudoval také medicínu a působil jako novinář a cestovatel po Evropě.²⁷⁹ Kromě cestopisů a básní je autorem pověstí z prostředí pražského

²⁷⁴ Brandeis. „Vorwort“. In: Brandeis, ed. *Sippurim*. 1888, nepaginováno.

²⁷⁵ Brandeis. „Vorwort zur zweiten Auflage“. In: Brandeis, ed. *Sippurim*. 1889, nepaginováno.

²⁷⁶ Brandeis. „Vorwort zur dritten Auflage“. In: Brandeis, ed. *Sippurim*. 1909, nepaginováno.

²⁷⁷ Brandeis. „Sippurim“. In: Brandeis, ed. *Sippurim*. 1897, nepaginováno.

²⁷⁸ „Siegfried Kapper (vl. jm. Isaak Salomon Kapper)“.

²⁷⁹ Glasenapp, Horch. *Ghettoliteratur*, s. 921–923.

ghetta *Prager Ghettosagen*, které Brandeis vydal v roce 1896.²⁸⁰ Kapper zemřel v roce 1879 v italské Pise.²⁸¹

Dalším žánrem, kterému se Brandeis věnoval, je historický román. Postupný rozvoj tohoto typu literatury v jeden z nejpopulárnějších žánrů se odehrál již na počátku 20. let 19. století spolu se vznikem novodobé židovské historické vědy a samozřejmě pod vlivem oblíbenosti historické prózy v nežidovských evropských literaturách. Jak jsme uvedli výše, pro tehdejší židovské historiky, kteří podporovali myšlenky hnutí *Wissenschaft des Judentums*, byl obrat k historiografii založené na vědeckých poznatcích (která vzniku historických románů předcházela), chápán jako projev emancipace. Již ve 20. letech 19. století předložil historik Isaak Markus Jost mnohasvazkové vyprávění o židovských dějinách s názvem *Geschichte der Juden seit der Zeit der Maccabäer bis auf unsre Tage* (Dějiny Židů od dob Makabejských až po naše dny), které bylo o několik let později vydáno ve zkrácené a revidované verzi pod názvem *Allgemeine Geschichte des Israelitischen Volkes* (Obecná historie izraelského lidu).²⁸² Jak jsme ale již naznačili, přístup k židovským dějinám se neprojevoval pouze prostřednictvím publikování vědeckých publikací, ale také populární historické literatury. Předlohou pro tento nový žánr byly historické romány Waltera Scotta, jejichž překlady se dostaly na německý knižní trh na počátku 20. let 19. století. Nicméně do konce 30. let 19. století nevznikly žádné romány na témata z židovských dějin z pera židovských autorů. Německý prozaik Heinrich Heine se židovským dějinám intenzivně věnoval již od počátku 20. let 19. století pod přímým vlivem svého členství ve spolku *Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden* (Spolku pro kulturu a vědu židů). Nicméně až v roce 1840 vydal své historické vyprávění *Der Rabbi von Bacherach* (Rabín z Bacherachu) vycházející ze skutečných událostí popisujících židovský pogrom ve 14. století v německém městě Bacharach. Dalšími židovskými autory historických románů byli Berthold Auerbach (1812–1882), Ludwig Philippson (1811–1889) či David Honigmann (1821–1885).²⁸³ Dva z románů Davida Honigmanna vydal i Brandeis. První z románů, *Berel Grenadier: ein Lebensbild aus dem siebenjährigen Kriege* (1896, 16.–17. svazek *JUB*), se odehrává v 18. století během Sedmileté války, druhý román se jmenuje *Das Grab in Sabbioneta: geschichtliche Novelle* (1901, 86.–87. svazek *JUB*).²⁸⁴

²⁸⁰ Kapper. *Prager Ghettosagen*. 1896.

²⁸¹ Glasenapp, Horch. *Ghettoliteratur*, s. 921–923.

²⁸² Glasenapp. „Jüdisch-historischer Roman“, s. 391.

²⁸³ Glasenapp. „Jüdisch-historischer Roman“, s. 392–396.

²⁸⁴ Honigmann. *Berel Grenadier*. 1896. Honigmann. *Das Grab in Sabbioneta*. 1901.

Patrně nejznámějším u Brandeise vydávaným autorem historických románů je pražský spisovatel Salomon Kohn (1825–1904).²⁸⁵ Zpočátku pracoval ve firmě svého otce jako obchodník a k profesionálnímu psaní se dostal až v roce 1873, poté, co přišel o celé své jmění kvůli krachu banky.²⁸⁶ Tři z jeho prvních příběhů, které publikoval pouze pod svými iniciálami S. K., se objevily v Paschelesových *Sippurim – Der Kadisch vor Kol-Nidre in der Altneue-Synagoge; Der Retter. Aus der Mitte des 16. Jahrhunderts* a *Gawriel. Historische Erzählung aus dem dreißigjährigen Kriege*.²⁸⁷ Román *Gabriel* vydal samostatně i Brandeis v roce 1897 jako třetí vydání.²⁸⁸ Tento titul však vznikl již v roce 1853, nicméně pozornosti se mu dostalo až v roce 1869, kdy byl přeložen do angličtiny a vydán německým nakladatelem Bernhardem Tauchnitzem v Lipsku.²⁸⁹ Nečekaný úspěch románu popisuje i sám Kohn v předmluvě ke druhému vydání z roku 1875:

Když jsem kdysi dávno psal příběh „Gabriel“, ani vzdáleně jsem netušil, jaký bude mít úspěch. Původně byl určen jen úzkému okruhu čtenářů. [...] Postupně se rozšířil mezi všechny země, ve všech jazykových oblastech, ve všech částech světa a nabral na důležitosti.²⁹⁰

Kohnova další díla byla publikována v židovských periodikách jako například *Der Israelit* a *Jüdische Presse*, ale především v Paschelesově a Brandeisově kalendáři. Jeho příběhy se většinou zaměřují na 16. a 17. století, tedy na dobu, která je vnímána jako „zlatý věk pražské židovské komunity“, ale nevyhýbají se ani nežidovským dějinám. S tím souvisí i ústřední rys Kohnových historických narativů – antagonistické pojetí židovských a nežidovských dějin. Hrdinové se vždy pohybují v židovském i nežidovském prostředí. I když jsou pokřtěni, zachovávají si svou židovskou identitu, ačkoli ji popírají vůči svému okolí a někdy i sami sobě. Podle literární historičky Gabriele von Glasenapp patří Kohnova historická vyprávění, a zejména pak ta, která byla poprvé publikována v *Sippurim*, k nejúspěšnějším příkladům

²⁸⁵ Glasenapp. „Jüdisch-historischer Roman“, s. 397.

²⁸⁶ Glasenapp, Horch. *Ghettoliteratur*, s. 937. Heuer. „Kohn, Salomon“.

²⁸⁷ Glasenapp. „Jüdisch-historischer Roman“, s. 397.

²⁸⁸ Kohn. *Gabriel*. 1897.

²⁸⁹ Heuer. „Kohn, Salomon“. Román vypráví o Gabrielu Süßovi, který se narodil jako mamzer (syn cizoložnice) a kvůli tomu byl vyloučen z židovské komunity. Rozhodl se konvertovat ke křesťanství, nakonec se stane vojákem a později generálem a pod jménem Gabriel Bitter se vrací do pražského ghetta. Tento příběh se odehrává na pozadí bitvy na Bílé hoře, ve které Gabriel bojuje jako český generál proti císařské armádě. Viz Glasenapp, Horch. *Ghettoliteratur*, s. 940.

²⁹⁰ Kohn. „Vorwort zur zweiten Auflage“. In: Kohn. *Gabriel*. 1897, nepaginováno.

židovského historického románu. Jeho příběhy byly přeloženy do mnoha jazyků a opakovaně vydány i ve 21. století.²⁹¹

Mezi další autory, kteří psali kratší narativní díla s židovskou tematikou a jejichž díla se stala součástí Brandeisova nakladatelského programu, patřili Avraham Lejb Šalkovič (1866–1921) či Ida Barber (1842–1931). Avraham Lejb Šalkovič, který byl také známý pod svým pseudonymem Ben-Avigdor, pocházel z malého města nacházejícím se v dnešním Bělorusku. Stal se *maskilem* a v roce 1889 se přestěhoval do Vilny. Téhož roku publikoval řadu esejů o sionismu a svou první povídku v hebrejském periodiku Ha-Melitz (1860–1904). V roce 1895 založil vlastní nakladatelství Tušija, které se zaměřovalo zejména na vydávání sekulární literatury v hebrejštině.²⁹² Brandeis nechal vydat dvě jeho knihy, které byly přeloženy do němčiny. První byla *Die Geschwister: Erzählung aus dem fünfzehnten Jahrhundert* (1896, 36. svazek *JUB*). Druhou byla *Jüdinnen: zwei Novellen* (1897, 54. svazek *JUB*).²⁹³ Ida Barber je autorkou dvou souborů povídek, jež Brandeisovo nakladatelství vydalo v knižní sérii *JUB*. První soubor se jmenuje *Genrebilder aus dem jüdischen Familienleben* (1895, 5. svazek), druhý *Glaubenskämpfe: drei Erzählungen* (1900, 79. svazek).²⁹⁴ Hrdinové jejích příběhů často stojí před životním rozhodnutím, zda se vzdát své víry a žít „svobodný“ způsob života anebo poslechnout své rodiče, pokračovat v zachovávání tradic a žít ortodoxní způsob života. Ida Barber se narodila v Berlíně roku 1842. Nejprve pracovala jako učitelka, poté jako ředitelka školy pro starší dívky. Kromě psaní povídek a románů přispívala i do německých a rakouských periodik. Také psala pod pseudonymem Iwan Baranow. V roce 1880 se přestěhovala do Vídně, kde později v roce 1931 zemřela.²⁹⁵ Další ženskou autorkou, kterou jsme zmínili již výše, byla Fanny Neuda. Ta byla nejen autorkou již zmíněné modlitební knihy pro ženy, ale i literatury pro děti a mládež s výchovným či poučným aspektem. V Brandeisově nakladatelství jí vyšla v roce 1890 ve druhém vydání sbírka pěti povídek pod názvem *Jugend-Erzählungen aus dem israelitischen Familienleben*, která obsahuje pět ilustrací.²⁹⁶ Cílem těchto příběhů je přiblížení náboženství a jeho tradic dětem a dospívajícím mladým lidem. Druhým titulem je *Noami: Erzählung aus Davids Wanderleben*, který vyšel také ve druhém vydání v roce 1899.²⁹⁷

Jak jsme naznačili výše, součástí Brandeisovy knižní produkce byly i překlady děl do německého jazyka. Například z angličtiny byla přeložena kniha *Eine schöne Jüdin* od

²⁹¹ Glasenapp. „Jüdisch-historischer Roman“, s. 397–398.

²⁹² Shelhav. „Shalkovich, Avraham Leib“.

²⁹³ Ben-Avigdor. *Die Geschwister*. 1896. Ben-Avigdor. *Jüdinnen: zwei Novellen*. 1897.

²⁹⁴ Barber. *Genrebilder aus dem jüdischen Familienleben*. 1895. Barber. *Glaubenskämpfe*. 1900.

²⁹⁵ Glasenapp, Horch. *Ghettoliteratur*, s. 828.

²⁹⁶ Neuda. *Jugend-Erzählungen aus dem israelitischen Familienleben*. 1890.

²⁹⁷ Neuda. *Noami*. 1899.

anglického spisovatele a novináře Benjaminu Leopolda Farjeona (1838–1903), která vyšla roku 1900 (74.–77. svazek *JUB*). Dále vyšla dvě vyprávění od anglického spisovatele Samuela Gordona (1871–1927), *Russische Juden* (1902, 94. svazek *JUB*) a *Die Schwestern* (1905, 97. svazek *JUB*).²⁹⁸ Gordon se ve své tvorbě zaměřoval především na život anglických a ruských Židů.²⁹⁹

4.6 Poezie

Ačkoli se Brandeis soustředil na vydávání prozaické literatury, můžeme najít v jeho programu i několik poetických děl. Například sbírku básní pro mládež určenou pro přednes o svátku Chanuka pod názvem *Menorah: Gedichte für die Jugend zum Vortrage am Chanukafeste*.³⁰⁰ Jak Brandeis vysvětluje v předmluvě, část básní sepsal a upravil on sám u příležitosti slavnostního večera, který spolupořádal se svým dobročinným spolkem *Chanuka*:

Za tímto účelem jsem některé z nich sepsal a přizpůsobil směřování spolku a mladistvému duchu s přihlédnutím k věku mládeže. Přátelské přijetí, kterého se dostalo jak ze strany publika, tak i ze strany denního tisku, a současně nedostatek takových příležitostných básní vhodných k přednesu, mě přimělo k jejich zveřejnění.³⁰¹

Knihu vydal v roce 1899 a věnoval ji své manželce Louise. Dalším titulem je německý překlad náboženské básně *Keter malchut* od středověkého židovského filozofa a básníka Šloma ibn Gabirola.³⁰² Překlada se ujal německý rabín a spisovatel Leopold Stein (1810–1882), který knihu věnoval svému otci Abrahamu Steinovi. Jako další příklad uvedme sbírku básní, balad a vyprávění od různých autorů s názvem *Myrthen: eine poetische Blumenlese für die jüdische Familie* z roku 1895 (10. svazek v rámci *JUB*).³⁰³ Mezi autory, jejichž krátká díla jsou součástí souboru, patří například již zmínění M. I. Landau a Leopold Kompert, dále Ludwig August Frankl (1810–1894), rakouský lékař, spisovatel a tajemník vídeňské židovské obce, či Eduard Mautner (1824–1889), také rakouský novinář a spisovatel.³⁰⁴ Kniha je menšího kapesního formátu.

²⁹⁸ Gordon. *Die Schwestern: Erzählung*. 1905. Gordon. *Russische Juden: Erzählungen*. 1902.

²⁹⁹ Hess, Samuels, Valman. *Nineteenth-century Jewish literature*, s. 123.

³⁰⁰ Brandeis. *Menorah*. 1899.

³⁰¹ Brandeis. „Vorwort“ In: Brandeis. *Menorah*. 1899, nepaginováno.

³⁰² Gabirol. *Königs-Krone*. 1897.

³⁰³ *Myrthen*. 1895.

³⁰⁴ „Frankl, Ludwig August“, s. 100. Singer, Dunbar. „Mautner, Eduard“.

4.7 Kázání

Do této skupiny řadíme pronesená rabínská kázání, která se Brandeis rozhodl vydat v knižní podobě. Mezi lety 1880–1939 působilo na pražské židovské obci několik rabínů, jejichž kázání vyšla i v Brandeisově vydavatelství. Jedním z těchto rabínů byl například Markus Hirsch, který se stal roku 1880 vrchním pražským rabínem. Brandeis vydal celkem tři jeho knihy, například *Dewarim Achadim: drei Reden aus der Zeit der heiligen Feste zu Beginn des Synagogen-Jahres 5643* z roku 1883 či jeho kázání na rozloučenou z roku 1889, kdy se rozhodl z Prahy odejít do Hamburku, *Die Stellung der Priester in Israel: Abschiedspredigt*.³⁰⁵ Dále vydal sbírky kázání od Aladára Deutsche, Heinricha Brodyho či Isidora Hirsche (syna výše zmíněného M. Hirsche). Hirschovy *Predigten* byly publikovány roku 1903 a obsahují věnování jeho ženě Regině. Tato sbírka menšího formátu měla pozitivní ohlas v periodiku *Der Israelit*:

Tuto sbírku třiceti kázání je třeba považovat za jednu z nejlepších. Všechny otázky, které hýbou náboženským životem současnosti, všechny literární fenomény, které jsou nyní v popředí diskuse, jsou v ní obsaženy [...] K potvrzení této skutečnosti postačí odkázat na jednotlivé tituly této sbírky kázání. Řečník má jasný, pronikavý, noblesně utvořený jazyk, vycházející z nejlepších vzorů, který je prostý nabubřelosti a frází; jsou to kázání, která nejen dobře znějí, ale také se dobře čtou.³⁰⁶

Jako poslední příklad uveďme knihu vydanou v roce 1903, *Fest – und Sabbathpredigten* od jihlavského rabína Jacoba Joachim Ungera. Ta obsahuje sbírku kázání, která sepsal za čtyřicet let svého působení.

4.8 Vzdělávací literatura

Jak jsme uvedli výše, během 18. a 19. století byla hebrejšтина v důsledku osvíceneckých procesů odsunuta do oblasti náboženské literatury a jako hlavní literární, a v případě střední Evropy i dorozumívací jazyk, se prosadila němčina. Mnozí čtenáři již nebyli schopni správně číst a rozumět hebrejštině, což vedlo k rostoucí potřebě zabývat se opět jejím studiem. Začaly vznikat nové hebrejské učebnice pro mládež i dospělé, jejichž cílem bylo seznámit čtenáře se základními jazykovými dovednostmi a slovní zásobou. Čtenářstvo chtělo mít znovu možnost ztotožnit se s rozmanitostí hebrejských výrazů obsažených v dílech židovských autorů. Již Wolf

³⁰⁵ Hirsch. *Dewarim Achadim*. 1883. Hirsch. *Die Stellung der Priester in Israel*. 1889.

³⁰⁶ „Homiletik“, s. 1564–1565.

Pascheles tento trend rychle rozpoznal a začal do svého nakladatelského programu zařazovat učebnice. Od 50. let 19. století vydával především díla Emanuela Bondiho (1820–1908), českého pedagoga a ředitele židovské obecné školy v moravských Pohořelicích.³⁰⁷ Jednu z jeho učebnic, čítanku pro židovskou mládež *Maslul ha-limmud*, vydal i Brandeis v roce 1887. Paschelesovým vydavatelským programem se Brandeis inspiroval i u další publikace, učebnice judaismu od Angeluse Kafky (1791–1870) s názvem *Derech Emunah: mosaische Religions-Lehre in Fragen und Antworten in zwei Abschnitte eingetheilt*. Pascheles ji vydal již v roce 1853 a ještě před ním v roce 1839 plzeňský nakladatel Michael Schmid, Brandeis pak v roce 1883 jako osmé vydání.³⁰⁸ Angelus Kafka působil od roku 1836 jako rabín v Plzni.³⁰⁹ Brandeis vydal také několik učebnic v českém překladu. Uvedme například *Hebrejskou čítanku pro první školní rok* od učitele náboženství v Karlíně Markuse Ottenfelda, která v němčině i češtině vyšla v roce 1895. Dále učebnici *Rešit dat moraša: Anfangs-Unterricht in der mosaischen Religion* od Nathana Grüna (1889), která byla přeložena do českého jazyka Filipem Bondym pod názvem *Počátky vyučování náboženství Mojžíšského* a vydána o dva roky později roku 1891. Grün (1840–1913) působil od roku 1871 jako učitel náboženství v Praze, v židovské škole *Talmud Thora*, či na německém gymnáziu na Staroměstském náměstí. Kromě učebnic, publikoval díla z oblasti židovských dějin a měl na starosti uspořádání a vedení knihovny židovské obce v Praze.³¹⁰ Filip Bondy (1830–1907) byl český rabín, který prosazoval využití českého jazyka při bohoslužbách, jelikož chtěl, aby byly srozumitelné i pro židy žijící mimo větší města. V roce 1883 založil česko-židovský spolek Or Tomid a sám je autorem učebnice *Učení Mojžíšovo*.³¹¹

4.9 Populárně-naučná literatura

V této kategorii představíme populárně-naučnou literaturu. V roce 1882 vydal knihu *Die Leiden und Verfolgungen der Juden und ihre Beschützer in chronologischer Reihenfolge: von Pharao 1650 vor Christi Geburt bis zur Gegenwart* od spisovatele Heinricha Ellenbergera (1806–1883). V předmluvě Brandeis popisuje úspěch tohoto díla:

³⁰⁷ Mayerhofer, Farnesi. „Wolf Pascheles: The Family Treasure Box of Jewish Knowledge“, s. 118–119. Brabencová. „Bondi, Emanuel“.

³⁰⁸ Na základě informací ze SK ČR.

³⁰⁹ Kraus, Frýda. „Plzeň-Pomocná synagoga a starší židovský hřbitov“.

³¹⁰ „Grün, Nathan“.

³¹¹ „Bondy, Filip“, s. 1206–1207. „Před 110 lety zemřel rabín Dr. Filip Bondy“.

Vážení čtenáři! U většiny publikovaných děl, než se dostanou na veřejnost, nelze úspěch předem určit. To je zcela odlišné od současného díla; protože tisk, tento kompetentní soudce, již vyslovil svůj verdikt o téže věci a první vydání je vyprodáno, lze s morálním i materiálním úspěchem tohoto druhého vydání počítat o to jistěji. V této naději se zavedené knihkupectví snažilo získat nakladatelská práva k onomu senzačnímu dílu, které jistě najde přátelské přijetí v kruzích, kam ještě dosud neproniklo.³¹²

Z předmluvy je patrné, že se první vydání knihy úspěšně prodávalo, a proto i Brandeis usiloval o získání jejich vydavatelských práv. Dalším historickým dílem je kniha *Die Leidensgeschichte der Juden in Böhmen* z roku 1896 (22. svazek *JUB*), jejímž autorem je Leo Heinrich Weber (1847–1899). Brandeis v předmluvě knihy popisuje její pozitiva a také zmiňuje, že se jedná o knihu psanou nežidovským autorem:

Byly to smutné epochy, které prožívali Židé ve všech zemích, ale v Čechách zvláště, v bídě, tísní a ponížení, skutečný příběh utrpení, na který by ani foliant nestačil! Obsah tohoto svazku, který je vtěsnán do úzkého rámce historických náčrtů, je neméně dostatečný k tomu, abychom si o tom udělali přibližnou představu a obdivovali věrnost Izraele a odolnost vůči ohni a meči. To, co dává tomuto historickému dílu zvláštní pozornost, je skutečnost, že vzniklo z vlastní iniciativy autora, který je již známý intelektuální produktivitou, [...] dobrý katolík, nezaujatý a se skutečným smyslem pro lidskost, občas s emocemi, popisuje smutné události.³¹³

Můžeme předpokládat, že Brandeis zdůraznil, že autor není Žid z toho důvodu, že převážná část Brandeisovy produkce pochází z pera židovských autorů, a proto na to chtěl čtenáře upozornit. Brandeis vydal roku 1897 ještě jednu Weberovu historicko-náboženskou knihu zabývající se biblickými dějinami starověku *Biblische Alterthumskunde*, která se vyznačuje malým kapesním formátem a která také vyšla jako součást knižní série *JUB* (č. 48–49). Weber působil jako ředitel dívčí měšťanské školy v Kašperských horách, kde také zemřel.³¹⁴ Další populárně-naučnou knihou je literárně zaměřené dílo *Ein Blick in die jüdische Literatur*, které napsal již výše zmíněný literární historik Gustav Karpeles (1848–1909). Kniha

³¹² Ellenberger. *Die Leiden und Verfolgungen der Juden und ihre Beschützer in chronologischer Reihenfolge*. 1882, nepaginováno.

³¹³ Brandeis. „Vorrede des Verlegers“. In: Weber. *Die Leidensgeschichte der Juden in Böhmen*. 1896, s. 1.

³¹⁴ „Heinrich Leo Weber“.

vyšla roku 1895 jako jeden z prvních svazků *JUB* (č. 6–7). Literární a kulturní historií se zabýval maďarský novinář Adolph Kohut (1848–1917). V Brandeisově nakladatelství mu vyšly dvě knihy, obě v rámci edice *JUB: Jüdische Culturskizzen* (1895, č. 4) a *Der alte Prager jüdische Friedhof: ein Beitrag zur Culturgeschichte des böhm. Judentums* (č. 61). Několik jeho knih vydalo i Reclamovo nakladatelství v Lipsku.³¹⁵

4.10 Ostatní

Tato kategorie obsahuje žánry různého druhu, které nebylo možné zařadit k ostatním kategoriím. Jedná se například o žánry menšího rozsahu, například anekdoty. Brandeis vydal ještě spolu s Lazarem Sendersem v roce 1869 sbírku anekdot s názvem *Zündnadeln: 150 zündende jüdische Witze, Scherze und Anekdoten*.³¹⁶ Kniha obsahuje celkem sto padesát anekdot a je menšího kapesního formátu. Později se rozhodl Brandeis knihu znovu vydat a roku 1900 zveřejnil její třetí vydání. Další Brandeisovou sbírkou anekdot je *Für Schnorrer und Ketzinim: Sammlung gediegener jüdischer Witze und Anekdoten* z roku 1910. V předmluvě Brandeis tuto sbírku představuje těmito úvodními slovy:

Židovský důvtip a moudrost byly vždy velmi oblíbené a ceněné. Právě polští Židé, o nichž se říká, že mají velkou vynalézavost, bystrý humor, sklony k satíře, zkrátka vlastnosti, které jsou měřítkem vtipu, se inspirovali „šnorrem“. [...] Vtipů a anekdot připisovaných polským Židům je nespočet, a pokud existuje nějaká zásluha na pobavení svých bližních, „šnoreři“ si tuto zásluhu ve velké míře zasloužili. Redaktor v tomto malém díle shromáždil rozsáhlý výběr „židovských vtipů“ a snažil se vynechat vše, co by mohlo někoho pohoršit. Koneckonců nyní žijeme ve velmi neklidné době, a jak by chtěl redaktor zdůraznit, rozhodně není jeho záměrem toto napětí z posledních let zvyšovat. Naopak, byl by upřímně potěšen, kdyby se mu jeho úmysl poskytnout veselou hodinku všem, mladým i starým, chudým i bohatým, „šnorremům“ i „kacinům“ prostřednictvím těchto neškodných vtipů, podařil. Někteří ze ctěných čtenářů jistě mezi vyprávěnými anekdotami najdou svého starého známého; možná si vzpomenou i na vtip, který v naší sbírce není, ale přesto je dobrou ukázkou „židovského vtipu“. Níže

³¹⁵ Singer, Kohut. „Kohut, Adolph“.

³¹⁶ „Literarische Anzeigen“, s. 612.

podepsané knihkupectví bude vždy vděčné za každé laskavé sdělení takového obohacení naší sbírky a rádo je použije ve čtvrtém vydání díla.³¹⁷

Dále jsme do této kapitoly zařadili dramatická díla. Brandeis vydal celkem tři. Autorem dvou z nich je již výše zmíněný Leopold Stein, třetím je komedie *Der hohe Rabbi Löw (Rabbinerweisheit): Lustspiel in drei Aufzügen* od Jaroslava Vrchlického, která vyšla roku 1896 jako patnáctý svazek *JUB*.

Posledním typem literatury, který bychom v této kapitole rádi představili, jsou kuchařské knihy. Brandeis vydal celkem čtyři edice židovské kuchařky od Marie Kauders (1840–1904). První vydání vyšlo roku 1886 pod názvem *Erstes israelitisches Kochbuch für böhmische Küche: enthaltend 568 auf mehr als vierzigjährige Erfahrung gegründete Original-Küchenrecepte: nebst Observanzen für den jüdischen Haushalt*. Jak uvádí historička Martina Niedhammer, nejednalo se o první židovskou kuchařku ve smyslu první příručky pro přípravu židovských pokrmů a pro praktické uplatňování rituálních stravovacích předpisů (kašrut). Její prvenství tkví v tom, že Marie Kauders přišla jako první s nápadem dát své knize receptů regionální ráz a pojmenovat ji jako židovskou kuchařku pro českou kuchyni. Kauders byla zbožnou členkou pražské židovské obce a také členkou svatého bratrstva *Chevra kadiša našim cadkanijot*, které mělo na starosti rituální pohřbívání žen. Její manžel Adolf Josef Kauders se také pohyboval v oblasti gastronomie. V Praze působil jako tzv. *Tafeldecker*, to znamená, že zajišťoval stolování, servírování pokrmů a veškerou organizaci během židovských svateb, oslav *bar micva* a dalších židovských slavností. Jak jsme naznačili, kniha neobsahovala pouze recepty, ale také praktické rady, jak dodržovat kašrut a poukazovala na jeho význam pro hygienu a zdraví.³¹⁸ Kuchařka byla velmi úspěšná, o čemž svědčí skutečnost, že v průběhu let získala několik medailí a cen. Ve čtvrtém vydání tento úspěch popisuje sama autorka takto:

Hojný ohlas, kterého se dostalo prvním třem vydáním této kuchařky, mi dává zadostiučinění za mou snahu poskytnout návod na výrobu dobré kuchyně a přípravu chutných pokrmů. Povzbuzena četnými ústními i písemnými poděkováními, kterých se mi dostalo za promyšlené zpracování této kuchařky, jakož i neméně než devíti oceněními, která získala na nejvýznamnějších kulinářských výstavách v Evropě, jsem ji

³¹⁷ Brandeis. „Vorwort“. In: *Für Schnorrer und Ketzinim: Sammlung gediegener jüdischer Witze und Anekdoten*. 1910, nepaginováno.

³¹⁸ Niedhammer. „Marie Kauders a její židovská kuchařka“, s. 27.

podstatně rozšířila, takže si nyní může nárokovat nejvyšší stupeň úplnosti s tisícem originálních receptů.³¹⁹

O oceněních, která byla udělena Brandeisovi jakožto nakladateli, se můžeme dozvědět i v periodiku *Der Israelit* z roku 1900:

Nakladatelství Jakob B. Brandeis v Praze a Breslau získalo zlatou medaili na Exposition internationale concurs culinaire et dalmintation (mezinárodní kulinářské a potravinářské výstavě) v Paříži za „Vollständige israel. Kochbuch“ Marie Kauders, kterou vydalo jeho nakladatelství.³²⁰

4.11 Židovský kalendář

Brandeisův židovský kalendář jsme již v kapitolách výše částečně představili, nyní se mu budeme věnovat podrobněji. Nejprve představme tento žánr obecně. Židovské kalendáře tvoří nadnárodní fenomén, jelikož se v 19. století vyskytovaly v téměř každé zemi s židovskou komunitou. Nicméně historie židovského kalendáře sahá dále. Již v 16. století existují doklady o tisku kalendáře (hebrejsky luach). Tento kalendář zpočátku sestával výhradně z kalendářních tabulek, ve kterých byly uvedeny svátky a postní dny často na několik let dopředu. Od konce 16. století už byly tištěny na jeden židovský rok. Kromě výčtu všech dnů v daném roce obsahoval také informace o křesťanském kalendáři a křesťanských svátcích a také soupisy relevantních trhů a jarmarků. Čtenáři luachu byli proto většinou obchodníci nebo kramáři, kteří si podle informací obsažených v kalendáři mohli plánovat své obchodní cesty.³²¹

V 18. a 19. století se s rozvojem haskaly začaly vyrábět kalendáře, jejichž hlavní část tvořily literární, vědecké, politické, umělecké či vzdělávací příspěvky od různých autorů. První generaci vydavatelů a redaktorů židovských kalendářů tvořili téměř bez výjimky angažovaní představitelé haskaly. Příkladem může být berlínský pedagog a spisovatel Jeremias Heinemann (1778–1855), který v roce 1818 založil první kalendář pro židovskou mládež. Autory jednotlivých příspěvků, které se většinou skládaly z podobenství, básní, epigramů a hádanek,

³¹⁹ Kauders. „Vorrede zur vierten Auflage“. In: Kauders. *Vollständiges israelitisches Kochbuch*. 1903, nepaginováno.

³²⁰ „Vermischtes“, s. 578. Mezi dalšími cenami, které Brandeis za knihu získal, byla na příklad bronzová medaile z roku 1894 (Frankfurt nad Mohanem), zlatá medaile z roku 1898 (Hamburg) či stříbrná medaile z roku 1899 (Videň). Viz Kauders. „Vorrede zur vierten Auflage“. In: Kauders. *Vollständiges israelitisches Kochbuch*. 1903, nepaginováno.

³²¹ Heuberger, Horch a Glasenapp. „Deutsch-jüdische Periodika“, s. 515

byli židovští autoři, rabíni a pedagogové, mezi nimi například Leopold Zunz či David Friedländer, ale také křesťanští autoři.³²² Ke skutečnému průlomu došlo u tohoto žánru o dvě desetiletí později, kdy se na knižním trhu začaly objevovat židovské kalendáře, které byly velmi často rozdělené na dvě části – první část obsahovala podrobný kalendář a druhá část různé zábavné a naučné příspěvky. Tato druhá část se souhrnně nazývala „ročenka“ (*Jahrbuch*). První část tak například obsahovala astronomický a chronologický kalendář, časy východu a západu Slunce a Měsíce, délku dne, zatmění Slunce a Měsíce či časy a místa veletřů. V ročence pak mohl čtenář najít životopisy, kapitoly z židovské historie, anekdoty, vysvětlení židovských svátků, ale i jízdní řády, směnné kurzy, poštovní a telegrafní sazby, seznamy evropských lázeňských měst a inzerci. Z kalendáře tak během 19. století vyrostla publikace velikosti knihy, která byla psána hebrejsky či v místním jazyce, čítala i několik set stran a měla čtenáře provázet po celý daný rok.³²³

Jak jsme uvedli v kapitolách výše, v Praze se poprvé tento typ kalendáře objevil v roce 1852, když ho začal vydávat Wolf Pascheles. Kromě Paschelesových potomků (Jakoba a Samuela) se do produkce vlastního kalendáře zapojil i Brandeis. V roce 1882 vyšlo první číslo kalendáře pod názvem *Brandeis' illustrirter israelitischer Volkskalender*. Vycházel celkem padesát dva let až do židovského kalendářního roku 5695 (1934–1935).³²⁴ V druhé polovině 19. století tedy v Praze existovaly tři kalendáře, které si byly obsahově i kvalitou papíru velmi podobné, což svědčí o přetrvávající oblibě tohoto žánru.³²⁵ Na titulní stránce Brandeisova kalendáře jsou uvedeny oba typy letopočtů, tedy gregoriánský i židovský, samotný název je pak uveden v němčině i hebrejštině. Vyzdoba kalendáře je minimální. Titulní strana je vyzdobena obdélníkovou bordurou s ornamentálními a rostlinnými prvky. Některé ročníky obsahují portréty významných židovských osobností. Až do ročníku č. 33 (1913–1914) je na titulní straně zobrazen portrét W. Paschelese jakožto zakladatele ilustrovaného izraelitského lidového kalendáře, od ročníku č. 34 (1914–1915) je Pascheles nahrazen Brandeisem. Ke změně došlo patrně na počest Brandeisovy smrti. Jednotlivé ročníky kalendáře čítají přes dvě stě stran a odpovídají modelu židovských kalendářů, který jsme zmínili výše. Jsou rozděleny na dvě hlavní části. První část, *Kalendarium*, obsahuje kalendář, data židovských i křesťanských svátků, názvy jednotlivých šabatových parašijot, přehled modliteb pro jednotlivé dny v roce, předpověď počasí, termíny a místa trhů a jarmarků, dále přehled cen kolků a poštovních služeb

³²² Glasenapp. „Jüdische Kalender, Almanache und Jahrbücher. Zur Geschichte und Bedeutung eines ‚vergessenen‘ Mediums“, s. 75–76.

³²³ Heuberger, Horch a Glasenapp. „Deutsch-jüdische Periodika“, s. 517–518. Carlebach, Portnoy. „Calendars“.

³²⁴ Heuberger, Horch a Glasenapp. „Deutsch-jüdische Periodika“, s. 519–520.

³²⁵ „Jüdische Kalender“, s. 138.

a přepočítání cizích mincí. Druhá část, *Salon für Unterhaltendes und Belehrendes* (Salón pro zábavu a poučení), obsahuje krátké historické či životopisné příspěvky, jejichž autorem byl také Brandeis, dále úryvky z literárních děl, turistické průvodce, adresář židovských hotelů a restaurací po celé Evropě a v neposlední řadě nabídkový katalog nakladatelství a obchodu s rituálními předměty. Podobně jako Pascheles také Brandeis využíval poslední inzertní část kalendáře pro propagaci svého vlastního zboží.³²⁶

Jak se můžeme dočíst v dobovém tisku, první ročníky Brandeisova kalendáře se setkaly s úspěchem:

Toto odvětví židovské literatury dosud leželo ladem a ti, kdo jej pěstovali, se svého úkolu chopili jen zřídka, neboť kalendář byl zamýšlen jako populární kniha a mnozí z něj učinili pokladnici židovské vzdělanosti. Blahoslavený Wolf Pascheles se snažil tento problém napravit, neboť pochopil význam šíření populárních židovských spisů, ale kalendáře vydané pod jeho vedením vyřešily tento obtížný úkol jen částečně, neboť jsme v nich vždy našli zařazená díla, která jsou pro lid obecně málo zajímavá. Teprve pod vedením spisovatele Brandeise dostala tato populární kniha svůj původní účel, aby se stala populární knihou v eminentním smyslu. Neobsahuje taková díla, kde se autor honosí svou erudicí, a přesto všechna díla, která do ní byla zařazena, mají poučný obsah, takže tato lidová kniha dokonale odpovídá svému účelu.³²⁷

Významný list *Prager Tagblatt* v roce 1882 psal:

Nedávno vyšel druhý díl tohoto isr. lidového kalendáře, který lze doporučit pro jeho bohatý obsah i příjemnou úpravu, a který je vhodný pro domácí a synagogální použití, ale také jako příručka pro obchodní jednání. Ke kalendáři je připojen „Salon pro zábavu a poučení“, který obsahuje Brandeisův přehled roku, napínavý příběh S. Kohna, autora „Gabriela“, nazvaný „Ein Anderes“, zajímavé životopisy, historické a archeologické náčrty, a nakonec sbírku anekdot. Ilustrace jsou provedeny s velkou pečlivostí.³²⁸

³²⁶ Brandeis' *illustrirter isr. Volkskalender*, 1882–1935.

³²⁷ „Einige Artheile der Presse über Brandeis' illustr. isr. Volkskalender“, s. 118.

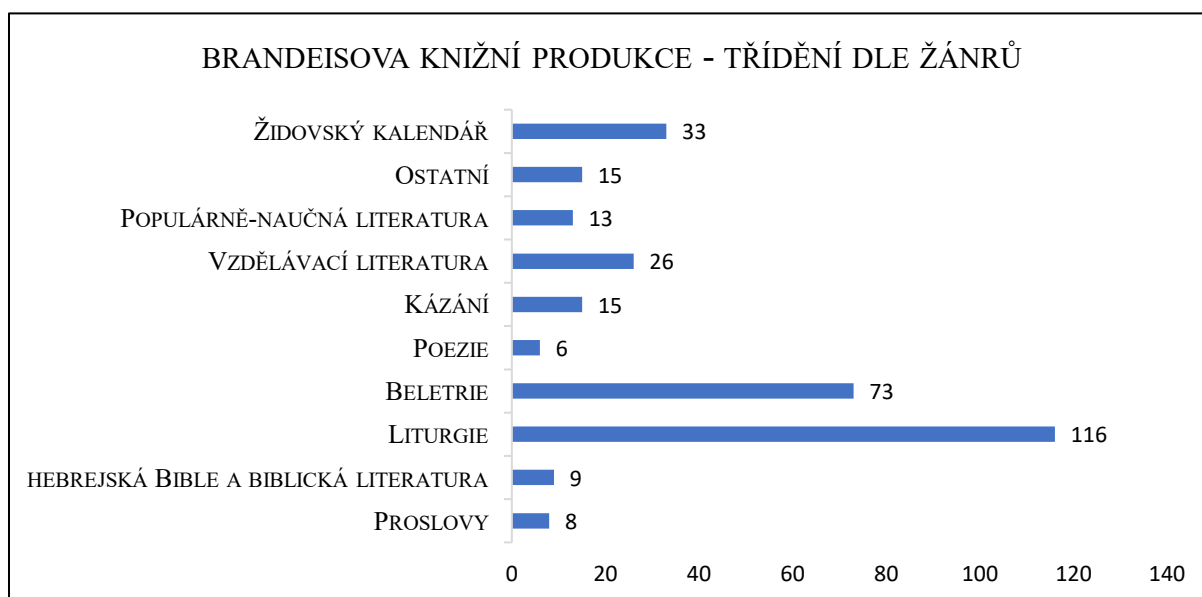
³²⁸ „Einige Artheile der Presse über Brandeis' illustr. isr. Volkskalender“, s. 118–119.

Kvantitativní pohled a závěry

V diplomové práci jsme se zaměřili na osobnost knihkupce a nakladatele Jakoba B. Brandeise a jeho vydavatelské strategie v širším kontextu vývoje evropské a úžeji židovské knižní kultury. Pojmenovali jsme hlavní trendy, které ovlivnily knižní a čtenářskou kulturu v 18. a 19. století v Evropě i v Čechách a poukázali jsme na rozvoj hebrejských tiskáren v hlavních centrech židovského knižního trhu. Podrobněji jsme se věnovali popisu hebrejského knihtisku v Čechách a na Moravě, a zejména pak v Praze. Zde ještě před Brandeisem působili židovští nakladatelé a knihkupci Moše Israel Landau a Wolf Pascheles, jejichž podnikatelské aktivity nám posloužily jako výchozí bod pro formulování předběžných hypotéz. Konstatovali jsme, že v první polovině 19. století dochází mezi Židy v českých zemích k přijetí německého jazyka jakožto komunikačního prostředku. V důsledku toho byl zájem o knihy v němčině čím dál vyšší ve srovnání s knihami v hebrejštině. Neznamenal to však, že tituly v hebrejštině přestaly vycházet úplně. Pravděpodobně však byly tištěny v nižších nákladech, jelikož byly vyhledávány spíše vzdělanějšími vrstvami společnosti, zatímco širší čtenářstvo přestalo hebrejštinu používat a četlo německy. Také jsme ukázali, že židovské čtenářstvo začíná pod vlivem haskaly, emancipačních snah a v souladu s obecným vývojem knižní kultury v nežidovské společnosti, vyhledávat rozmanitější žánry a typy knih. Rozkvět zažívají žánry jako například populárně-naučná literatura, vzdělávací literatura, beletrie, kalendáře či periodický tisk. Na tyto změny zareagovali Landau, Pascheles a samozřejmě i Brandeis.

Nejprve jsme představili biografii Jakoba B. Brandeise a okolnosti vzniku jeho nakladatelství a knihkupectví. Následně jsme se zaměřili na Brandeisovu knižní produkci mezi lety 1880–1912. Její bližší prozkoumání nám přineslo poznatky o nakladatelově vydavatelské strategii a potažmo o čtenářských preferencích židovských čtenářů. Na základě analýzy našeho katalogu, který obsahuje celkem 313 položek,³²⁹ jsme zjistili, že v Brandeisově nakladatelství byly nejvíce zastoupeny liturgické knihy, beletrie a kalendáře. Naopak nejméně byla vydávána poezie, proslovy a hebrejské Bible a náboženská literatura (graf č. 1).

³²⁹ Viz Příloha 2: Tabulka Brandeisovy knižní produkce (katalog).

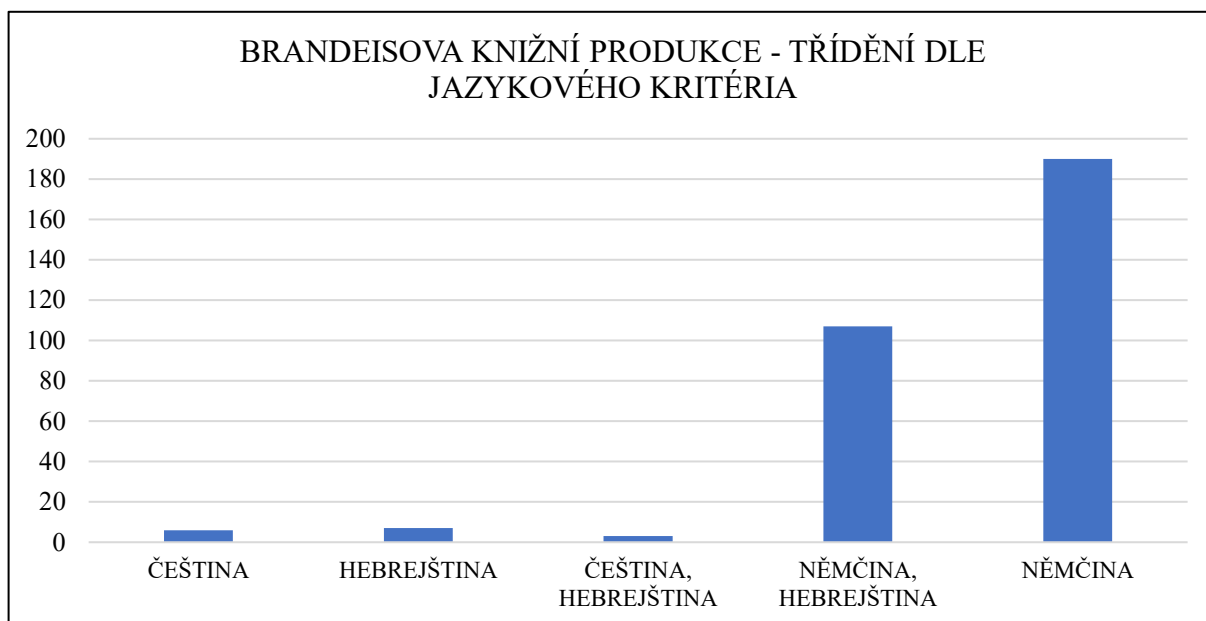
Graf č. 1 – Třídění dle žánrů/typů titulů³³⁰

Znamená to, že Brandeisova vydavatelská strategie do jisté míry kopírovala všeobecný trend, přizpůsobovala se trhu a v mnohém navazovala na Brandeisova předchůdce W. Paschelese. Žánry jako jsou román a kalendáře byly v té době velmi oblíbené, stejně jako liturgie, která si, jak vyplývá z dat, uchovala své tradiční a pevné místo mezi dospělým publikem. Brandeis například pokračoval ve vydávání modlitební knihy pro ženy *Stunden der Andacht* od Fanny Neuda či sbírky *Sippurim*. Dále začal vydávat vlastní kalendář *Brandeis' illustrirter israelitischer Volkskalender* a založil knižní edici *JUB*, kterou tvořila především beletrie. Díky svému tchánovi W. Paschelesovi měl již ověřeno, že je po těchto titulech poptávka a z obchodního hlediska tak jednal zcela předvídatelně. Na druhé straně Brandeis vůbec nevydával rabínskou literaturu (halachická díla, responza nebo komentáře k Talmudu). Může to znamenat, že o tento druh literatury nebyl v Praze mezi židovským obyvatelstvem zájem nebo poptávku po nich zajišťovali vydavatelé ve východní Evropě, kteří se na produkci těchto děl specializovali.

Dále jsme se zaměřili na jazykové aspekty vydaných titulů. Největší část vydaných titulů je psaná v němčině anebo ve dvojjazyčné kombinaci němčina a hebrejštiny (to se týká zejména liturgické literatury, která obsahuje hebrejský originální text a německý překlad).

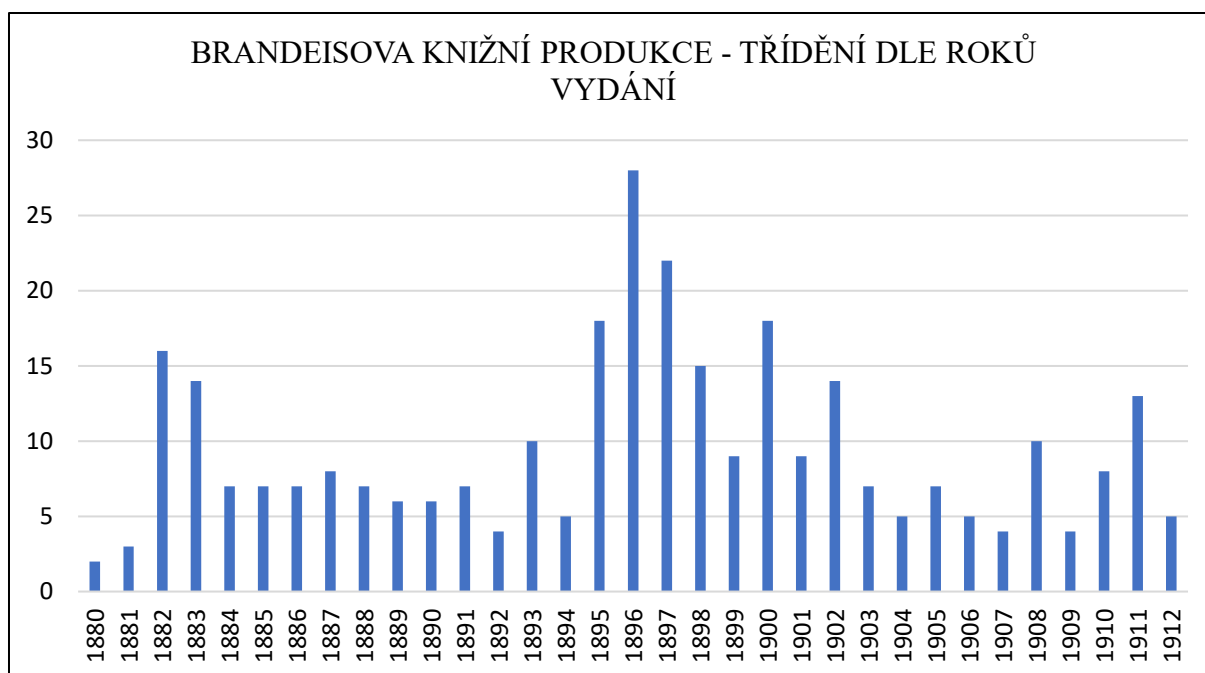
³³⁰ Jeden z titulů odpovídá dvěma žánrům zároveň, rozhodli jsme se jej proto zařadit do obou kategorií (*Myrthen: eine poetische Blumenlese für die jüdische Familie* – beletrie a poezie).

Naopak nejméně titulů je psáno v češtině a ve dvojjazyčné kombinaci čeština a hebrejšina (graf č. 2).

Graf č. 2 – Třídění dle jazykového kritéria

V tomto případě se nejedná o příliš překvapující trend vzhledem k jazykové situaci popsané výše. Zajímalo nás také, ve kterých časových úsecích Brandeisovo nakladatelství vydávalo více titulů a ve kterých naopak méně. K jednotlivým rokům námi sledovaného období jsme přiřadili odpovídající počet vydaných titulů a zjistili jsme, že nejméně vytíženým obdobím byly počáteční roky 1880–1881, kdy se Brandeisovo nakladatelství teprve ustavovalo. Naopak nejvíce vytíženým obdobím byly roky 1895–1896, což odpovídá založení knižní edice *JUB* (graf č. 3).

Graf č. 3 – Třídění dle roků vydání³³¹

Z katalogu knih jsme nezaznamenali, že by se nakladatelství explicitně specializovalo na konkrétní skupiny čtenářů. Publikum, které se nakladatelství snažilo oslovit, zahrnovalo obecně širší židovskou komunitu. Pokud bychom se měli zaměřit na dvě jasně ohraničené skupiny, jež tvoří ženy a děti a mládež, literaturu explicitně určenou pro tyto dvě skupiny lze v Brandeisově programu najít ve velmi malé míře. Literaturu pro děti a mládež tvoří zejména vzdělávací literatura jako například učebnice hebrejštiny a judaismu od Nathana Grüna či Angeluse Kafky a několik titulů od Fanny Neuda. Literaturu určenou pouze pro ženy reprezentuje například modlitební kniha *Studen der Andacht*, jejíž autorkou je opět F. Neuda, kuchařská kniha *Erstes israelitisches Kochbuch für böhmische Küche* od Marie Kauders a ještě dvě modlitební knihy *Hanna* a *Ruth*, na které se podíleli J. Freund, D. Feuchtwang, A. Geiger a M. Gudemann.

Součástí naší analýzy byly také předmluvy Brandeisova nakladatelství, z nichž některé nám poskytly pozoruhodný vhled do chodu firmy. Do této chvíle jsme Brandeise popisovali jako umírněného či možná dokonce opatrného podnikatele. Z předmluv i z produkce samotné je však patrné, že se Brandeis snažil svou firmu vést aktivně a moderně. V jednotlivých edicích uzpůsoboval a zjednodušoval jazyk mladší generaci a dbal na správnost textu. Dále reflektoval podmínky, v nichž se tehdejší společnost nacházela. Například v jedné z předmluv Brandeis

³³¹ U tří titulů jsme nebyli schopni s jistotou identifikovat, ve kterém roce byly vydány. Do grafu jsme je z toho důvodu nezahrnovali.

uvádí, že společnost nenakupuje knihy kvůli špatné ekonomické situaci. To mohlo být impulzem pro vytvoření knižní edice *JUB*, která nabízela za levné ceny literaturu tehdy známých autorů, jako byli například Gustav Karpeles, Avraham Lejb Šalkovič, Salomon Kohn či Fanny Neuda. Tituly byly tištěny na levném papíru, byly malého formátu bez ilustrací a měly obyčejnou papírovou vazbu. Současně se jednalo o ojedinělý a také odvážný počín, jelikož v Praze v té době žádný jiný nakladatel nenabízel takovouto literární edici určenou pro židovské publikum. Brandeis neměl jistotu, zdali bude mít edice úspěch. Vydavatelský program byl pokrokový také v tom, že čtenářům nenabízel pouze místní literární tvorbu, ale zpřístupňoval jim i zahraniční literaturu formou překladů do němčiny.

V diplomové práci jsme také souhrnně popsali Brandeisovy úspěchy, díky kterým se stal známým i na knižním trhu za hranicemi Rakouska-Uherska. V roce 1893 se jeho podnik zúčastnil Světové výstavy v Chicagu a díky publikování kuchařských knih od Marie Kauders převzal mnoho cen v mnoha evropských městech. Možná i to bylo důvodem, proč si mohl dovolit založit druhou pobočku ve Vratislavi (Breslau). Z dobových periodik jsme také zjistili, že inzeroval i mimo Čechy a že své knihy prodával prostřednictvím komisního obchodu ve Vídni a na knižních veletrzích v Lipsku a ve Frankfurtu nad Odrou. Z toho vyvozujeme, že Brandeis své tituly nechal pravděpodobně vyrábět ve velkém nákladu.

V předkládané práci jsme se zaměřili pouze na období let 1880–1912, tedy na dobu od založení nakladatelství do doby úmrtí Jakoba B. Brandeise. V budoucím výzkumu by bylo přínosné zaměřit se nejen na období po roce 1912, ale také na vztahy mezi Brandeisem a bratry Paschelesy a další konkurencí.

Seznam použité literatury a pramenů

Archivní prameny

Archiv ŽMP. Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatury: 85491, 85512, 85422–51.

SOA Praha, KSO Praha, JD XII – 203, č. krabice 568

Tištěné prameny

Barber, Ida. *Genrebilder aus dem jüdischen Familienleben*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1895. Jüdische Universal-Bibliothek 5.

Barber, Ida. *Glaubenskämpfe: drei Erzählungen*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1900. Jüdische Universal-Bibliothek 79.

Ben-Avigdor (Šalkovič, Avraham Lejb). *Die Geschwister: Erzählung aus dem fünfzehnten Jahrhundert*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1896. Jüdische Universität-Bibliothek 36.

Ben-Avigdor (Šalkovič, Avraham Lejb). *Jüdinnen: zwei Novellen*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1897. Jüdische Universität-Bibliothek 54.

Brandeis, Jakob B., David Feuchtwang, Moritz Güdemann (eds.). *Ruth: deutsches Gebet – und Erbauungsbuch für israelitische Mädchen zur häuslichen Andacht und zum öffentlichen Gottesdienste*. Breslau: Jakob B. Brandeis, 1908.

Brandeis, Jakob B. „Vorrede“. In: Brandeis, Jakob B., David Feuchtwang, Moritz Güdemann (eds.). *Ruth: deutsches Gebet – und Erbauungsbuch für israelitische Mädchen zur häuslichen Andacht und zum öffentlichen Gottesdienste*. Breslau: Jakob B. Brandeis, 1908.

Brandeis, Jakob B. „[Über die Ziele und Inhalte der von ihm begründeten Jüdischen Universal-Bibliothek]“. In: *Myrthen. Eine poetische Blumenlese für die jüdische Familie*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1895.

Brandeis, Jakob B. „Österreichs Jubeltag“. In: Brandeis, Jakob B., Moritz Güdemann, Nathan Ehrenfeld. *Ein halbes Jahrhundert Scepter und Krone: Festreden gehalten in israelitischen Gotteshäusern am 2. December 1898: Anlässlich des 50 jährigen Regierungsjubiläums Sr. Majestät des Kaisers Franz Josef I.* Prag: Jakob B. Brandeis, 1899.

Brandeis, Jakob B., Moritz Güdemann, Nathan Ehrenfeld. *Ein halbes Jahrhundert Scepter und Krone: Festreden gehalten in israelitischen Gotteshäusern am 2. December 1898: Anlässlich des 50 jährigen Regierungsjubiläums Sr. Majestät des Kaisers Franz Josef I.* Prag: Jakob B. Brandeis, 1899.

Brandeis, Jakob B. „Königstreue und Judenthum“. In: Brandeis, Jakob B., ed. *Jubelworte: eine Sammlung patriotischer Casualreden: nebst einem Festgedicht von D. Löwy und einem Gebete von N. Ehrenfeld: anlässlich des 50jährigen Regierungsjubiläums Sr. Majestät des Kaisers Franz Josef I.* Prag: Jakob B. Brandeis, 1898.

Brandeis, Jakob B., ed. *Jubelworte: eine Sammlung patriotischer Casualreden: nebst einem Festgedicht von D. Löwy und einem Gebete von N. Ehrenfeld: anlässlich des 50jährigen Regierungsjubiläums Sr. Majestät des Kaisers Franz Josef I.* Prag: Jakob B. Brandeis, 1898.

Brandeis, Jakob B. „Vorwort des Verlegers“. In: *Tehilath El: vollständiges und corrects Gebetbuch der Israeliten, mit der vorzüglichen deutschen Übersetzung von M. J. Landau.* Prag: Jakob B. Brandeis, 1887.

Brandeis, Jakob B. „Vorrede“. In: *Die Fünf Bücher Moses: nebst den Haftaroth = Chamiša chumšej Tora: ve-gam ha-haftarot mi-kol šabatot ha-šana / mit der vorzüglichen deutschen Übersetzung von H. Arnheim und einem Anhang enthaltend: Gebete für Sabbath und Sabbath-Neumond.* Neueste revidierte Ausgabe. 5 sv. Prag: Jakob B. Brandeis, 1893.

Brandeis, Jakob B. „Nachwort des Verlegers.“ In: Schmiedl, Adolf. *Sansinnim: Betrachtungen zu den Fünf Büchern Mosis, nach Ordnung der Wochenabschnitte: zur Verbreitung erhöhter Kunde und Würdigung des Judenthums, sowie zur Förderung religiöser Wärme und Innigkeit.* 2., reichlich verm. Aufl. Prag: Jakob B. Brandeis, 1885.

Brandeis, Jakob B., ed. *Mane Loschon = Mane Lašon: Gebete auf dem Friedhofe in hebräischem Texte. Israelitische Friedhofgebete.* Prag: Eigenthum und Verlag der Buchhandlung Jakob B. Brandeis, 1884.

Brandeis, Jakob B. „Vorrede“. In: Brandeis, Jakob B., ed. *Mane Loschon = Mane Lašon: Vollständige israelitische Friedhofgebete.* 2. bedeutend vermehrte und verbesserte Auflage. Prag und Breslau: Verlag von Jakob B. Brandeis, 1902.

Brandeis, Jakob B., ed. *Sefer Ma'avar Jabok = Maawar Jabok. Gebet – und Andachtsbuch bei Kranken, Sterbenden und im Trauerhause: nebst allen Gebräuchen [minhagim] und Observanzen [dinim].* Prag: Eigenthum und Verlag der Buchhandlung Jakob B. Brandeis, 1884.

Brandeis, Jakob B. „Předmluva nakladatele“. In: *Modlitby Israelitův pro dny všední, pro sabaty i svátky = Maarche-lew*. Překlad Augustin Stein. Praha: Jakob B. Brandeis, 1884.

Brandeis, Jakob B. „Vorwort des Verlegers zur 21. Auflage“. In: Neuda, Fanny. *Stunden der Andacht: ein Gebet – und Erbauungs-Buch für Israels Frauen und Jungfrauen, zur öffentlichen und häuslichen Andacht, so wie für alle Verhältnisse des weiblichen Lebens*. 21. Auflage. Prag und Breslau: Jakob B. Brandeis, 1908. Dostupné také z:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH002685953/NLI.

Brandeis, Jakob B. „Vorwort“. In: Freund, Jacob, ed. *Hanna: Gebet – und Andachtsbuch für israelitische Frauen und Mädchen. Mit beiträgen von D. Feuchtwang, A. Geiger und M. Güdemann*. Neuste verm. und verb. Ausg. Breslau: Jakob B. Brandeis, 1908. Dostupné také z:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001977446/NLI.

Brandeis, Jakob B., ed. *Sippurim: Ghettosagen, jüdische Mythen und Legenden: Volksausgabe*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1888.

Brandeis, Jakob B. „Vorwort“. In: Brandeis, Jakob B., ed. *Sippurim: Ghettosagen, jüdische Mythen und Legenden: Volksausgabe*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1888.

Brandeis, Jakob B., ed. *Sippurim: Ghettosagen, jüdische Mythen und Legenden: Volksausgabe*. 2. Auflage. Prag: Jakob B. Brandeis, 1889.

Brandeis, Jakob B., ed. *Sippurim: Ghettosagen, jüdische Mythen und Legenden: Volksausgabe*. 3. Auflage. Prag: Jakob B. Brandeis, 1909.

Brandeis, Jakob B. „Vorwort zur zweiten Auflage“. In: Brandeis, Jakob B., ed. *Sippurim: Ghettosagen, jüdische Mythen und Legenden: Volksausgabe*. 2. Auflage. Prag: Jakob B. Brandeis, 1889.

Brandeis, Jakob B. „Vorwort zur dritten Auflage“. In: Brandeis, Jakob B., ed. *Sippurim: Ghettosagen, jüdische Mythen und Legenden: Volksausgabe*. 3. Auflage. Prag: Jakob B. Brandeis, 1909.

Brandeis, Jakob B. „Sippurim“. In: Brandeis, Jakob B., ed. *Sippurim: Sammlung jüdischer Volkssagen, Erzählungen, Mythen, Chroniken, Denkwürdigkeiten und Biographien berühmter*

Juden aller Jahrhunderte, besonders des Mittelalters. Siebentes Bändchen. Prag: Jakob B. Brandeis, 1897. Jüdische Universal-Bibliothek 78.

Brandeis, Jakob B. *Menorah: Gedichte für die Jugend zum Vortrage am Chanukafeste.* Prag: Jakob B. Brandeis, 1899.

Brandeis, Jakob B. „Vorwort“ In: Brandeis, Jakob B. *Menorah: Gedichte für die Jugend zum Vortrage am Chanukafeste.* Prag: Jakob B. Brandeis, 1899.

Brandeis, Jakob B. „Vorrede des Verlegers“. In: Weber, Leo Heinrich. *Die Leidensgeschichte der Juden in Böhmen.* Prag: Jakob B. Brandeis, 1896. Jüdische Universal-Bibliothek; 22.
Dostupné také z:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990025955020205171/NLI.

Brandeis, Jakob B. „Vorwort“. In: *Für Schnorrer und Ketzinim: Sammlung gediegener jüdischer Witze und Anekdoten.* 3. Aufl. Prag: Jakob B. Brandeis, 1910.

Die Fünf Bücher Moses: nebst den Haftaroth = Chamiša chumšej Tora: ve-gam ha-haftarot mi-kol šabatot ha-šana / mit der vorzüglichen deutschen Übersetzung von H. Arnheim und einem Anhang enthaltend: Gebete für Sabbath und Sabbath-Neumond. Neueste revidierte Ausgabe. 5 sv. Prag: Jakob B. Brandeis, 1893.

Ehrenfeld, Nathan. *Zwei Reden: beim Antritte des Prager Oberrabimates.* Prag: Jakob B. Brandeis, 1890.

Ellenberger, Heinrich. *Die Leiden und Verfolgungen der Juden und ihre Beschützer in chronologischer Reihenfolge: von Pharao 1650 vor Christi Geburt bis zur Gegenwart.* Prag: Verlag der Buchhandlung Jakob B. Brandeis, 1882.

Freund, Jacob, ed. *Hanna: Gebet – und Andachtsbuch für israelitische Frauen und Mädchen. Mit beiträgen von D. Feuchtwang, A. Geiger und M. Güdemann.* Neuste verm. und verb. Ausg. Breslau: Jakob B. Brandeis, 1908. Dostupné také z:

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH001977446/NLI.

Fried, Babette. *Tausend und eine Nacht in der Jeschiwa: Erzählung.* Prag: Jakob B. Brandeis, 1901, Jüdische Universal-Bibliothek 83.

Fried, Babette. *Der Unessaneh Tokef*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1911, Jüdische Universal-Bibliothek 102.

Fürstenthal, R. J., ed. *Hagada: Gebete für den häuslichen Gottesdienst am ersten und zweiten Abende des Pessachfestes: nebst einem Gedichte "Das Pessachfest" von Salomon Plessner*. 14. verb. Aufl. Prag: Jakob B. Brandeis, 1902.

Gabirol, Solomon ben Judah ibn. *Königs-Krone*. Metrisch übersetzt von Leopold Stein. Prag: Jakob B. Brandeis, 1897. Jüdische Universität-Bibliothek 55.

Gordon, Samuel. *Die Schwestern: Erzählung*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1905.

Gordon, Samuel. *Russische Juden: Erzählungen*. Prag: Jacob B. Brandeis, 1902.

Grünfeld, Max. *Die Leute des Ghetto: realistische Erzählungen und Schilderungen*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1896, Jüdische Universal-Bibliothek 37.

Grünfeld, Max. *Leben und Lieben im Ghetto*. Prag: Druck und Verlag von Jakob B. Brandeis, 1896, Jüdische Universal-Bibliothek 18.

Grünfeld, Max. *Lidé ghetta: postavy a postavičky židovské Kroměříže*. Překlad Miroslav Marada. Olomouc: Votobia, 2000. Malá díla; sv. 99. ISBN 80-7198-407-8.

Grünwald, Seligmann. *Glaubens – und Sittenlehren des Talmuds in talmudischen Auszügen*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1896. Jüdische Universal-Bibliothek 34–35.

Grünwald Seligmann. *Die Glaubens – und Sittenlehren Des Talmuds: Nebst Erklärungen Der Heiligen Schrift u. in Talmudischen Auszügen*. Heilbronn: J. U. Landherr, 1854.

Haggada: slavnostní vypravování a modlitby pro první a druhý večer svátku překročení = Seder hagada šel pesach. Překlad Gustav Weiner. V Praze: nákladem Jakuba B. Brandeisa, 1909.

Honigmann, David. *Berel Grenadier: ein Lebensbild aus dem siebenjährigen Kriege*. Prag: Druck und Verlag von Jakob B. Brandeis, 1896. Jüdische Universal-Bibliothek 16–17.

Honigmann, David. *Das Grab in Sabbioneta: geschichtliche Novelle*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1901. Jüdische Universal-Bibliothek 86–87.

Kapper, Siegfried. *Prager Ghettosagen*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1896.

Kohn, Salomon. *Gabriel: Roman*. 3., mit der zweiten gleichlautende Aufl. Prag: Jakob B. Brandeis, 1897.

Kohn, Salomon. „Vorwort zur zweiten Auflage“. In: Kohn, Salomon. *Gabriel: Roman*. 3., mit der zweiten gleichlautende Aufl. Prag: Jakob B. Brandeis, 1897.

Hirsch, Isidor. *Antrittsrede gehalten am 9. April 5652*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1892.

Hirsch, Markus. *Dewarim Achadim: drei Reden aus der Zeit der heiligen Feste zu Beginn des Synagogen-Jahres 5643*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1883.

Hirsch, Markus. *Die Stellung der Priester in Israel: Abschiedspredigt*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1889.

Kauders, Marie. „Vorrede zur vierten Auflage“. In: Kauders, Marie. *Vollständiges israelitisches Kochbuch mit Berücksichtigung der österreichischen, ungarischen, deutschen, französischen und englischen Küche, sowie der Osterküche: nebst Observanzen für den jüdischen Haushalt*. 4. bedeutend verb. und verm. Prag: J. B. Brandeis, 1903.

Myrthen. Eine poetische Blumenlese für die jüdische Familie. Prag: Jakob B. Brandeis, 1895.

Modlitby Israelitův pro dny všední, pro sabaty i svátky = Maarche-lew. Překlad Augustin Stein. Praha: Jakob B. Brandeis, 1884.

Neuda, Fanny. *Stunden der Andacht: ein Gebet – und Erbauungsbuch für Israels Frauen und Jungfrauen, zur öffentlichen und häuslichen Andacht, so wie für alle Verhältnisse des weiblichen Lebens*. Prag: Wolf Pascheles, 1855.

Neuda, Fanny. *Stunden der Andacht: ein Gebet – und Erbauungs-Buch für Israels Frauen und Jungfrauen, zur öffentlichen und häuslichen Andacht, so wie für alle Verhältnisse des weiblichen Lebens*. 21. Auflage. Prag und Breslau: Jakob B. Brandeis, 1908. Dostupné také z: https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH002685953/NLI.

Neuda, Fanny. *Jugend-Erzählungen aus dem israelitischen Familienleben*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1890.

Neuda, Fanny. *Noami: Erzählung aus Davids Wanderleben*. 2. Auflage. Prag: Jakob B. Brandeis, 1899.

Pascheles, Wolf, ed. *Sippurim: Sammlung jüdischer Volkssagen, Erzählungen, Mythen, Chroniken, Denkwürdigkeiten und Biographien berühmter Juden aller Jahrhunderte, besonders des Mittelalters*. Prag: Wolf Pascheles, 1846.

Sachs, Michael, ed. *Festgebete der Israeliten: mit vollständigem, sorgfältig durchgesehenem Texte*. Berlin: Veit & Comp., 1855.

Schmiedl, Adolf. *Sansinnim: Betrachtungen zu den Fünf Büchern Mosis, nach Ordnung der Wochenabschnitte: zur Verbreitung erhöhter Kunde und Würdigung des Judenthums, sowie zur Förderung religiöser Wärme und Innigkeit*. 2., reichlich verm. Aufl. Prag: Jakob B. Brandeis, 1885.

Tehilath El: vollständiges und corrects Gebetbuch der Israeliten, mit der vorzüglichen deutschen Übersetzung von M. J. Landau. Prag: Jakob B. Brandeis, 1887.

Weber, Heinrich Leo. *Ein Festkranz gewunden unserem erh. Kaiser Franz Josef I. zum hoh. 40jähr. Regierungsjubiläum*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1888.

Prameny – dobová periodika dostupná online

„Amerika“. *Der Israelit: ein Centralorgan für das orthodoxe Judenthum* [online]. Mainz (1860–1938), 5. 10. 1893, roč. 34, č. 78–79, s. 1491 [cit. 2023-04-06]. Dostupné z:

<https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/2485229>.

„Anzeigen“. *Der Israelit: ein Centralorgan für das orthodoxe Judenthum* [online]. Mainz (1860–1938), 22. 9. 1902, roč. 43, č. 76, s. 1615 [cit. 2023-04-18]. Dostupné z:

<https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/2519410>.

„Anzeigen“. *Der Israelit: ein Centralorgan für das orthodoxe Judenthum* [online]. Mainz (1860–1938), 20. 9. 1882, roč. 23, č. 38, s. 962 [cit. 2023-03-26]. Dostupné z:

<https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/2475175>.

„Anzeigen“. *Der Israelit: ein Centralorgan für das orthodoxe Judenthum* [online]. Mainz (1860–1938), 21. 9. 1881, roč. 22, č. 38, s. 971 [cit. 2023-04-06]. Dostupné z:

<https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/2474047>.

„Biblische Bilder – Jahrzeitabellen – Misrach“. *Brandeis' illustrirter isr. Volkskalender für das Jahr der Welt ... = Luach li-šnat*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1909, roč. 29, č. 1, s. 142–143. ISSN

2570-7701. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/zmp/uuid/uuid:be2f2255-f95b-11e8-b752-0050568c6e2a>.

Brandeis' illustrirter isr. Volkskalender für das Jahr der Welt ... = Luach li-šnat. Prag: Jakob B. Brandeis, 1882–1935. ISSN 2570-7701. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/zmp/periodical/uuid:a914620f-7b14-4735-a9f9-f0e1c18979c9>.

Das Abendland: Central-Organ für alle zeitgemäßen Interessen des Judenthums [online]. Prag: Senders & Brandeis, 1864–1868 [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <https://www.difmoe.eu/periodical/uuid:036e26ac-6a56-42ff-b0b8-c7bc595870cc>.

Die Gegenwart: israelitische Wochenschrift für politische, sociale und religiöse Interessen [online]. Prag: Senders & Brandeis, 1867–1870 [cit. 2023-03-17]. Dostupné z: <https://www.difmoe.eu/uuid/uuid:34baecbc-5cf9-43d8-b74f-de4bfb447432>.

Dr. Bloch's oesterreichische Wochenschrift: Centralorgan für die gesammten Interessen des Judenthums [online]. Wien, 4. 8. 1905, roč. 22, č. 31, s. 496 [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/3039425>.

„Einige Artheile der Presse über Brandeis' illustr. isr. Volkskalender“. *Brandeis' illustrirter isr. Volkskalender für das Jahr der Welt ... = Luach li-šnat*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1883, roč. 3, č. 1, s. 118–119. ISSN 2570-7701. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/zmp/view/uuid:fedc4781-0070-4b30-aa38-64d48c4653f0?page=uuid:93439518-f95b-11e8-b752-0050568c6e2a&fulltext=pascheles>.

Grünfeld, Max. „Literarische Mittheilungen“. *Allgemeine Zeitung des Judenthums: ein unpartheiisches Organ für alles jüdische Interesse in Betreff von Politik, Religion, Literatur, Geschichte, Sprachkunde und Belletristik* [online]. Berlin, 1. 11. 1895, roč. 59, č. 44, s. 527 [cit. 2023-04-20]. Dostupné z: <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/3273081>.

„Homiletik“. *Der Israelit: ein Centralorgan für das orthodoxe Judenthum* [online]. Mainz (1860–1938), 30. 9. 1903, roč. 44, č. 70, s. 1564–1565 [cit. 2023-05-18]. Dostupné z:

<https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/2523442>.

Israelitische Gemeinde-Zeitung: Centralorgan für die Gesamtinteressen des Judenthums [online]. Prag: Druck und Verlag von Jakob B. Brandeis, 1897–1901 [cit. 2023-03-17].

Dostupné z: <https://www.difmoe.eu/periodical/uuid:34984449-eac4-47f2-8a23-5c70d7e8ca5b>.

„Jakob B. Brandeis“. *Allgemeine Zeitung des Judenthums: ein unparteiisches Organ für alles jüdische Interesse in Betreff von Politik, Religion, Literatur, Geschichte, Sprachkunde und Belletristik* [online]. Berlin, 1. 11. 1912, roč. 76, č. 44, s. 520 [cit. 2023-03-20]. Dostupné z:

<https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/3281197>.

„Jakob B. Brandeis“. *Brandeis' illustrirter isr. Volkskalender für das Jahr der Welt ... = Luach li-šnat*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1913, roč. 33, č. 1, s. 209–213. ISSN 2570-7701. Dostupné také z:

<https://www.digitalniknihovna.cz/zmp/view/uuid:1fb1ee13-ab0e-43ca-a3bb-4d11b81d25d5?page=uuid:c69b59a0-f95b-11e8-b752-0050568c6e2a>.

„Jüdische Kalender“. *Jüdisches Litteratur-Blatt: zur Beleuchtung aller Judenthum und Juden betreffenden litterarischen Erscheinungen auf dem Gebiete der Philosophie, Geschichte, Ethnographie, Theologie, Orientalia, Exegese, Homiletik, Liturgik und Pädagogik* [online]. Magdeburg (1872–1916), 28. 8. 1890, roč. 19, č. 35, s. 138 [cit. 2023-05-26]. Dostupné z:

<https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/4857084>.

„Jüdische Universal-Bibliothek“. *Der Israelit: ein Centralorgan für das orthodoxe Judenthum* [online]. Mainz (1860–1938), 21. 3. 1901, roč. 42, č. 23, s. 541 [cit. 2023-03-19]. Dostupné z:

<https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/2503520>.

„Literatur“. *Dr. Bloch's oesterreichische Wochenschrift: Centralorgan für die gesammten Interessen des Judenthums* [online]. Wien, 8. 7. 1910, roč. 27, č. 27, s. 462 [cit. 2023-03-04].

Dostupné z:

<https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/3044396>.

„Literarische Anzeigen“. *Der Israelit: ein Centralorgan für das orthodoxe Judenthum* [online]. Mainz (1860–1938), 4. 8. 1869, roč. 10, č. 31, s. 612 [cit. 2023-05-18]. Dostupné z: <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/2463067>.

„Luach li-šnat... = Illustrierter israelitischer Volkskalender“. *Kramerius4.jewishmuseum.cz* [online]. [cit. 2023-06-29]. Dostupné z: <https://kramerius4.jewishmuseum.cz/view/uuid:a5bf6bc0-0224-11e2-8b7f-000d606f5dc6?page=uuid:a789a470-0224-11e2-97ce-000d606f5dc6>.

„Rada Richard Brandeis – sedmdesátníkem“. *Věstník židovské obce náboženské v Praze* [online]. Praha: Židovská náboženská obec, 28. 1. 1936, roč. 3, č. 1, s. 4 [cit. 2023-03-15]. ISSN 0139-6412. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/zmp/uuid/uuid:6fb529a0-c1e8-11dd-bb98-0013d398622b>.

„Verein zur Unterstützung bedürftiger Kinder Chanuka. Kundmachung“. *Israelitische Gemeinde-Zeitung: Centralorgan für die Gesamtinteressen des Judenthums*. Prag: Druck und Verlag von Jakob B. Brandeis, 1. 10. 1897, roč. 25, č. 19, s. 228. Dostupné z: <https://www.difmoe.eu/uuid/uuid:684d61da-16e2-48e4-b7a4-1c93c6754574>.

„Vermischtes“. *Der Israelit: ein Centralorgan für das orthodoxe Judenthum* [online]. Mainz (1860–1938), 5. 4. 1900, roč. 41, č. 28, s. 578 [cit. 2023-05-26]. Dostupné z: <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/2500881>.

„Vermischtes: Prag“. *Dr. Bloch's oesterreichische Wochenschrift: Centralorgan für die gesammten Interessen des Judenthums* [online]. Wien, 3. 12. 1897, roč. 14, č. 49, s. 995 [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/3031675>.

Sekundární literatura

Bar-Levav, Avriel (ed.). „Library Awareness and Textual Intimacy in Contemporary Jewish Culture“. In: Avriel Bar-Levav, Uzi Rebhun (eds). *Textual Transmission in Contemporary Jewish Cultures*. Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 3–14. ISBN 9780197516515.

Bonfil, Robert. „Reading in the Jewish Communities of Western Europe in the Middle Ages“. In: Cavallo, Guglielmo, ed., Chartier, Roger, ed. *A history of reading in the West*. Cambridge: Polity Press, 1999. ISBN 0-7456-1936-3.

Cavallo, Guglielmo, ed., Chartier, Roger, ed. *A history of reading in the West*. Cambridge: Polity Press, 1999. ISBN 0-7456-1936-3.

Cermanová, Iveta. „Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách: 1780–1850“. In: Sixtová, Olga, ed. *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2197-7.

Cohen, Chagit. *Be-chanuto šel mocher ha-sfarim: chhanujot sfarim jehudiot be-mizrach ejropa be-machacit ha-šnia šel ha-mea ha-teša esre*. Jerušalajim: Magnes Press, 2006. ISBN 965-493-238-5.

Čapková, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách: 1918–1938*. Praha: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-695-9.

Čech, Pavel a Pavel Sládek. „Transliterace a transkripce hebrejštiny: základní problémy a návrhy jejich řešení“. In: *Listy filologické*, roč. 132, č. 3–4, 2009. ISSN 0024-4457.

Darnton, Robert. „History of Reading“. In: Burke, Peter. *New perspectives on historical writing*. 2nd ed. University Park: Pennsylvania State University Press, 2001. ISBN 0-271-02117-9.

Demetz, Peter. *Prague in black and gold: the history of a city*. London: Penguin Books, 1997. ISBN 0-14-026888-X.

Eliot, Simon, ed., Rose, Jonathan, ed. *A companion to the history of the book*. 2nd edition. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, 2020. Blackwell companions to literature and culture; 102. ISBN 978-1-119-01817-9.

Engelsing, Rolf. *Der Bürger als Leser: Lesergeschichte in Deutschland 1500-1800*. Stuttgart: J. B. Metzler, 1974.

Febvre, Lucien, Martin, Henri-Jean. *L'apparition du livre*. Paris: A. Michel, 1958. L'évolution de l'humanité. synthèse collective. ISBN 978-2702838952.

Febvre, Lucien, Martin, Henri-Jean. *The coming of the book: the impact of printing, 1450-1800*. London: Verso, 1990. Verso modern classics. ISBN 0-86091-797-5.

Freudenthal, Max. „Zum Jubiläum des ersten Talmuddrucks in Deutschland“. *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*. 1898, roč. 42, č. 2, s. 81. ISSN 2193-9136. Dostupné také z: <https://www.jstor.org/stable/44756971>.

Gaskell, Philip. *A new introduction to bibliography*. Oxford: at the Clarendon Press, 1972. ISBN 9781584560364.

Genette, Gérard. *Paratexts: thresholds of interpretation*. First published in English. New York: Cambridge University Press, 1997. ISBN 0-521-42406-2.

Goldish, Matt. „Meir Benayahu (1924–2009) In Memoriam“. *The Jewish Quarterly Review* [online]. 2010, roč. 100, č. 4, s. 657–660 [cit. 2023-05-07]. ISSN 0021-6682. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/25781009>.

Gries, Zeev. *The book in the Jewish World: 1700-1900*. Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2007. ISBN 978-1-909821-06-4.

Glaserapp, Gabriele von. „Die Meisterwerke der Poesie und Wissenschaft den Massen zugänglich machen“. Brandeis' Jüdische Universal-Bibliothek. Geschichte, Programm und Profil einer Prager Verlagsreihe. In: *Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte*. Wiesbaden: Harrassowitz, Band 19, 2010. ISSN 0940-1954.

Glaserapp, von Gabriele. „Deutsch-jüdische Literatur“. In: Horch, Hans Otto, ed. *Handbuch der deutsch-jüdischen Literatur*. Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2016. ISBN 978-3-11-028256-6.

Glaserapp, von Gabriele. „Jüdisch-historischer Roman“. In: Horch, Hans Otto, ed. *Handbuch der deutsch-jüdischen Literatur*. Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2016. ISBN 978-3-11-028256-6.

Glaserapp, Gabriele von, Horch, Hans Otto. *Ghettoliteratur: eine Dokumentation zur deutsch-jüdischen Literaturgeschichte des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*. Teil 2, Autoren und Werke der Ghettoliteratur. Tübingen: Max Niemeyer, 2005. *Conditio Judaica*; 55. ISBN 3-484-65153-9.

Glaserapp, von Gabriele. „Jüdische Kalender, Almanache und Jahrbücher. Zur Geschichte und Bedeutung eines ‚vergessenen‘ Mediums“. In: Marten-Finnis, Susanne, ed., Winkler, Markus, ed. *Die jüdische Presse im europäischen Kontext 1686-1990*. Bremen: Edition Lumière, 2006. Presse und Geschichte; Bd. 21. Die jüdische Presse – Kommunikationsgeschichte im europäischen Raum = The European Jewish press - studies in history and language; Bd. 1. ISBN 3-934686-36-2.

Hambrock, Matthias. „Das jüdische Buch und seine Verlage im deutschsprachigen Raum“. In: Horch, Hans Otto, ed. *Handbuch der deutsch-jüdischen Literatur*. Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2016. ISBN 978-3-11-028256-6.

Hecht, Louise. „Christian Printers as Agents of Jewish Modernization? Hebrew Printing Houses in Prague, Brno and Vienna, 1780–1850“. In: *Judaica Olomucensia: Jewish Printing Culture between Brno, Prague and Vienna in the Era of Modernization, 1750–1850*. Faculty of Arts, Palacky University in Olomouc, 2015. ISSN 1805-9139.

Hess, Jonathan M., Maurice Samuels, Nadia Valman, ed. *Nineteenth-century Jewish literature: a reader* [online]. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2013. Stanford studies in Jewish history and culture [cit. 2023-07-06]. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=1155232>.

Heuberger Rachel, Hans Otto Horch, Gabriele von Glaserapp. „Deutsch-jüdische Periodika“. In: Horch, Hans Otto, ed. *Handbuch der deutsch-jüdischen Literatur*. Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2016. ISBN 978-3-11-028256-6.

Chartier, Roger. *The Cultural Uses of Print in Early Modern France*. Princeton: Princeton Univ. Pr., 1987. ISBN 0-691-05499-1.

Jelínková, Andrea. „The Publishing Practice and Reading Culture of Moravian Jews in the Second Half of the Eighteenth Century.“ In: Putík, Alexandr, ed. a Cermanová, Iveta, ed. *Judaica Bohemiae*. LVII-1. Prague: Jewish Museum, 2022. ISSN 0022-5738.

Jelínková, Andrea. „Hebrejský knihtisk na Moravě na počátku 17. století“. In: Sixtová, Olga, ed. *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2197-7.

Koháček, Petr. „Pražští knihkupci v 19. a 20. století“. *Typografia: časopis pro technické a společenské zájmy knihtiskařů*. Praha: Karel Krunert, roč. 8–9, č. 1023–1024, 1987. ISSN 0322-9068.

Kuděla, Jiří. „Pražský židovský knihtisk, židovská knihkupectví a antikvariáty 18. – 19. století“. In: *Documenta Pragensia*. Praha: Scriptorium, 1990, č. X/2. ISSN 0231-7443. Dostupné také zde: http://www.ahmp.cz/docs/dp/15_DP%20X_2.pdf.

Mayerhofer, Kerstin, Magdaléna Farnesi. „Wolf Pascheles: The Family Treasure Box of Jewish Knowledge“. In: *Judaica Olomucensia: Jewish Printing Culture between Brno, Prague and Vienna in the Era of Modernization, 1750–1850*. Faculty of Arts, Palacky University in Olomouc, 2015. ISSN 1805-9139.

Manguel, Alberto. *Dějiny čtení*. Překlad Olga Trávníčková. Vyd. 2. Brno: Host, 2012. ISBN 978-80-7294-714-0.

Manguel, Alberto. *A history of reading*. New York: Penguin Books, 1997. ISBN 0-14-016654-8.

Muneles, Otto a Miloslav Bohatec. *Bibliografický přehled židovské Prahy*. V Praze: Státní židovské museum, 1952. Židovské památky v Čechách a na Moravě; díl 1, část 1.

Niedhammer, Martina. „Marie Kauders a její židovská kuchařka“. *Dějiny a současnost*. 2021, roč. XLIII, č. 10. ISSN 0418-5129.

Neuda, Fanny. *Hodiny zbožnosti*. Překlad Jaroslav Achab Haidler. Mohelnice: Respekt a tolerance, 2008. ISBN 978-80-903832-6-5.

Offenberg, A. K., Moed-van Walraven, C. (eds.). *Hebrew incunabula in public collections: a first international census*. Nieuwkoop: De Graaf, 1990. Bibliotheca humanistica & reformatorica; Vol. XLVII. ISBN 90-6004-404-5.

Pořízková, Lenka, Šmejkalová, Jiřina, (eds.). *Co jsou dějiny knihy?: antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*. Praha: Academia, 2021. Knižní kultura; svazek 3. ISBN 978-80-200-3222-5.

Reclam, Philipp jun. *Reclam: 100 Jahre Universal-Bibliothek. Ein Almanach*. Stuttgart: Reclam Verlag, 1967.

Sixtová, Olga. „Židovské tiskárny a tiskaři v Praze: 1512–1670 (1672)“. In: Sixtová, Olga, ed. *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2197-7.

Šimeček, Zdeněk a Trávníček, Jiří. *Knihy kupovati...: dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2404-6.

Trávníček, Jiří. *Kulturní vetřelec: dějiny čtení, kalendárium*. Brno: Host, 2020. ISBN 978-80-275-0245-5.

Encyklopedie

„Bondy, Filip“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 4, s. 1206–1207. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Brandeis, Jakob“. In: Wlaschek, Rudolf Mathias. *Biographia Judaica Bohemiae*. [Bd. 1]. Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 1995, s. 26. ISBN 3-923293-47-X.

„Brandeis, Jakob B.“. In: Wininger, S. *Grosse jüdische National-Biographie: mit mehr als 8000 Lebensbeschreibungen namhafter jüdischer Männer und Frauen aller Zeiten und Länder: ein Nachschlagewerk für das jüdische Volk und dessen Freunde*. 1. Bd, Abarbanel-Ezobi. Cernauti, 1925, s. 436.

„Frankl, Ludwig August“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 7, s. 100–102. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Friedberg, Bernard“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 7, s. 174. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Haggadah, Passover“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 7, s. 1079–1104. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Haskalah“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 7, s. 1434–1451. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Jackson, Solomon Henry“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 9, s. 1189–1190. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Kauffmann, Isaac“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 10, s. 840–841. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Neubaurer, Adolf“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 12, s. 1003. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Printing, Hebrew“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 13, s. 1096–1115. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Publishing“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 13, s. 1364–1380. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Sachs, Michael“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 14, s. 595. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Schmiedl, Abraham Adolf“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 14, s. 979–980. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

„Sonne, Isaiah“. In: Skolnik, Fred, Michael Berenbaum, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 1. vyd., sv. 15, s. 154. Macmillan–Keter Publishing House, 1972. ISBN 978-1299558755.

Elektronické dokumenty a encyklopedie

„About Zolkiew“. *Kehilalinks.jewishgen.org* [online]. [cit. 2023-06-29]. Dostupné z: <https://kehilalinks.jewishgen.org/Zhovkva/About.html>

Alei Sefer: Studies in Bibliography and in the History of the Printed and the Digital Hebrew Book. *Jstor.org* [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/journal/aleisefer>.

„Anniversary: The Prague publisher Jakob B. Brandeis“. In: *Jewishmuseum.cz* [online]. Židovské muzeum v Praze, © 2013–2023, září 2005 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <https://www.jewishmuseum.cz/predmet-mesice/146/150/ANNIVERSARY-The-Prague-publisher-Jakob-B-Brandeis/>.

Assaf, David. „Hasidism: Historical Overview“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-04-02]. Dostupné z: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Hasidism/Historical_Overview.

„Babette Friedová“. In: *kohoutikriz.org* [online]. Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, © 2001-2023 [cit. 2023-05-15]. Překlady a české texty Jan Mareš, elektronická verze Ivo Kareš. Dostupné z: <https://www.kohoutikriz.org/autor.html?id=friedo>.

Brabencová, J. „Bondi, Emanuel“. *Österreichisches Biographisches Lexikon und biographische Dokumentation* [online]. [cit. 2023-05-22]. Dostupné z: <https://biographien.ac.at/ID-0.3021606-1>.

„Baruch Jehuda BRANDEIS (LEVI) Family Tree“. In: *Loebtree.com* [online]. Loeb Tree [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: <https://www.loebtree.com/brandeisbj.html>.

„Brühl (Leipzig)“. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2023-07-04]. Dostupné z: [https://de.wikipedia.org/wiki/Br%C3%BChl_\(Leipzig\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Br%C3%BChl_(Leipzig)).

Carlebach, Elisheva, Edwart Portnoy. „Calendars“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-05-26]. Dostupné z: <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/calendars>.

Deutsch, Gotthard. „Verein für jüdische Geschichte und Literatur“. *The Jewish Encyclopedia* [online]. [cit. 2023-06-08]. Dostupné z: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/14672-verband-der-vereine-fur-judische-geschichte-und-literatur-in-deutschland>.

Deutsch, Gotthard, S. Mannheimer. „Institut Zur Förderung Der Israelitischen Literatur“. *The Jewish Encyclopedia* [online]. [cit. 2023-05-01]. Dostupné z: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/8128-institut-zur-forderung-der-israelitischen-literatur>.

Etkes, Immanuel. „Haskalah“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-04-23]. Dostupné z: <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/haskalah>.

Flatto, Sharon. *The Kabbalistic Culture of Eighteenth-Century Prague: Ezekiel Landau (the 'Noda Biyehudah') and His Contemporaries* [online]. Liverpool University Press, 2010. [cit. 2023-04-27]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv13qfv3v>.

Flatto, Sharon. „Landau, Yisra'el“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-04-02]. Dostupné z: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Landau_Yisrael.

Flatto, Sharon. „Landau, Mosheh Yisra'el“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-04-02]. Dostupné z:

https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Landau_Mosheh_Yisrael.

Ginzberg, Louis. „Ashkenazi, Eliezer (Lazer) B. Elijah“. *The Jewish Encyclopedia* [online]. [cit. 2023-05-30]. Dostupné z: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/1963-ashkenazi-eliezer-lazer-b-elijah>.

Gries, Zeev. „Romm Family“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Romm_Family.

„Grün, Nathan“. In: *aleph.nkp.cz* [online]. Slovník českých knihovníků [cit. 2023-05-22]. Dostupné z: <https://aleph.nkp.cz/publ/sck/00000/24/000002406.htm>.

„Heinrich Leo Weber“. In: *kohoutikriz.org* [online]. Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, © 2001-2023 [cit. 2023-05-07]. Překlady a české texty Jan Mareš, elektronická verze Ivo Kareš. Dostupné z: <https://www.kohoutikriz.org/autor.html?id=weber&t=p>.

Heuer, Renate. „Kohn, Salomon“. *Deutsche Biographie* [online]. [cit. 2023-05-22]. Dostupné z: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd116308710.html?language=de>.

Katz, Dovid. „Yiddish“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-03-30]. Dostupné z: <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Language/Yiddish>.

Kraus, J., Pavel Frýda. „Plzeň-Pomocná synagoga a starší židovský hřbitov“. In: *zanikleobce.cz* [online]. Zaniklé obce, 2005–2022, Pavel Beran [cit. 2023-05-21]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=135542>.

Krejčová, Helena. „Stein, August“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-05-29]. Dostupné z: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Stein_August.

„Leipziger Buchmesse“. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2023-07-04]. Dostupné z: https://de.wikipedia.org/wiki/Leipziger_Buchmesse.

Lohmann, Uta. „Bücher für billige Preise zu haben. Die Orientalische Buchdruckerei – eine Initiative der Berliner Haskala“. *Steinheim-institut.org* [online]. [cit. 2023-06-29]. Dostupné z: <https://www.steinheim-institut.org/haskala/haskala-katalog/loh.htm>

Mayer, Daniel. „Poslední věci člověka podle židovské tradice“. *Temata.rozhlas.cz* [online]. 2014 [cit. 2023-05-31]. Dostupné z: <https://temata.rozhlas.cz/posledni-veci-cloveka-podle-zidovske-tradice-7995237>.

Moss, Kenneth B. „Printing and Publishing after 1800“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-03-28]. Dostupné z: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Printing_and_Publishing/Printing_and_Publishing_after_1800#id0eobdi.

Nosek, Bedřich. „Brandeis Jakob“. In: *Biografický slovník* [online]. [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/BRANDEIS_Jakob_3.6.1835-20.9.1912

„Odot ktav ha-et Alej Sefer“. *Ha-machlaka le-madaej ha-mejda* [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: <https://is.biu.ac.il/node/1186>.

Polakovič, Daniel. „Pascheles, Wolf“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-06-29]. Dostupné z: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pascheles_Wolf.

„Publisher“. *Salmanschocken.com* [online]. [cit. 2023-07-01]. Dostupné z: <https://www.salmanschocken.com/publisher/>.

„Před 110 lety zemřel rabín Dr. Filip Bondy“. In: *zidovskelisty.info* [online]. Židovské listy, 12. 11. 2017 [cit. 2023-05-25]. Dostupné z: <https://zidovskelisty.info/2017/11/12/pred-110-lety-zemrel-rabin-dr-filip-bondy/>.

Rand McNally and Company. „Map: Bird's eye view of the World's Columbian Exposition, Chicago, 1893“. In: *loc.gov* [online]. Library of Congress [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: <https://www.loc.gov/item/98687181/>.

„Seligmann, Grünwald“. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2023-06-04]. Dostupné z: https://de.wikipedia.org/wiki/Seligmann_Gr%C3%BCnwald.

„Siegfried Kapper (vl. jm. Isaak Salomon Kapper)“. In: *kohoutikriz.org* [online]. Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, © 2001-2023 [cit. 2023-05-17]. Překlady a české texty Jan Mareš, elektronická verze Ivo Kareš. Dostupné z:

<https://www.kohoutikriz.org/autor.html?id=kappe&t=p>.

Singer Isidore, Newell Dunbar. „Mautner, Eduard“. *The Jewish Encyclopedia* [online]. [cit. 2023-05-01]. Dostupné z: <https://jewishencyclopedia.com/articles/10503-mautner-eduard>.

Singer Isidore, Henry Malter. „Fürstenthal, Jacob Raphael“. *The Jewish Encyclopedia* [online]. [cit. 2023-05-01]. Dostupné z: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/6437-furstenthal-jacob-raphael>.

Singer Isidore, George Alexander Kohut. „Kohut, Adolph“. *The Jewish Encyclopedia* [online]. [cit. 2023-06-30]. Dostupné z: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/9435-kohut-adolph>.

Singer, Isidor. Alexander, Kisch. „Pascheles, Wolf“. *The Jewish Encyclopedia* [online]. [cit. 2023-05-30]. Dostupné z: <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/11927-pascheles-wolf>.

Soukup, Daniel. „Adolf Schmiedl“. In: *hanackyjeruzalem.cz* [online]. Hanácký Jeruzalém [cit. 2023-05-08]. Dostupné z: <http://hanackyjeruzalem.cz/adolf-schmiedl-2/>.

Shelhav, Shulamit. „Shalkovich, Avraham Leib“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-05-23]. Dostupné z: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Shalkovich_Avraham_Leib.

Schaeper, Silke. „Steinschneider, Moritz“. *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Steinschneider_Moritz.

Voit, Petr. „Nakladatel“. *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Nakladatel>

Voit, Petr. „Geršom ben Šelomo Kohen“. *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2023-04-05].

Dostupné z:

https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Ger%C5%A1om_ben_%C5%A0elomo_Kohen.

Voit, Petr. „Jaakov ben Geršom Bak“. *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2023-04-05]. Dostupné

z: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Jaakov_ben_Ger%C5%A1om_Bak.

Voit, Petr. „Antonín Elsenwanger“. *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2023-04-05]. Dostupné

z: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Anton%C3%ADn_Elsenwanger.

Voit, Petr. „Grémium pražských knihkupců“. *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2023-04-05].

Dostupné z:

https://encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Gr%C3%A9mium_pra%C5%B5sk%C3%BDch_knihkupa%C5%AF.

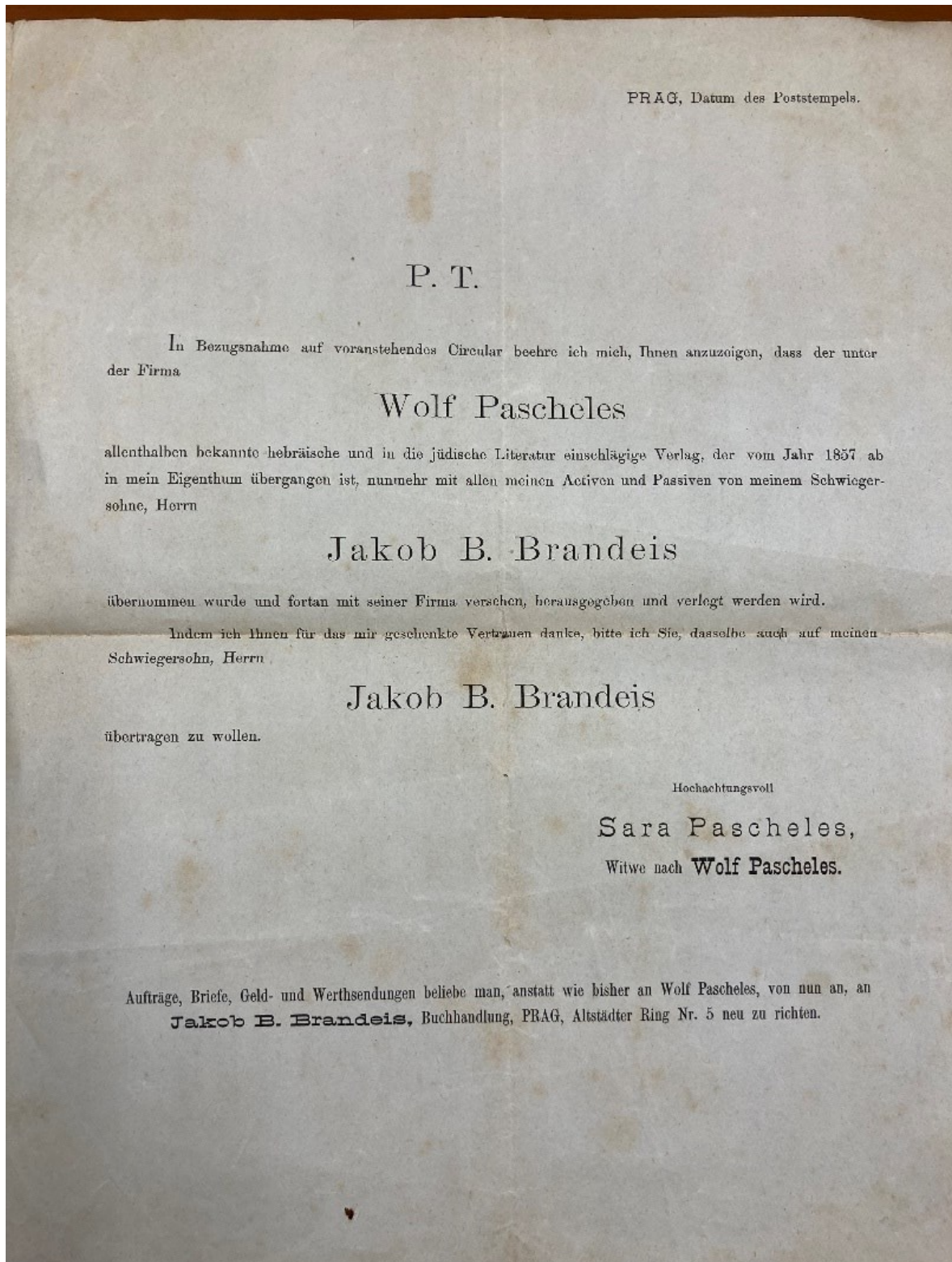
Voit, Petr. „Rychlolis“. *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z:

<https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Rychlolis>

Voit, Petr. „Bohumil Haase st“. *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2023-04-05]. Dostupné z:

https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Bohumil_Haase_st.

Obrazová příloha

Obrázek 1 – Oznámení o prodeji podniku J. Brandeisovi³³²

³³² Archiv ŽMP, Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85491.

PRAG, Datum des Poststempels.

P. T.

Hiermit beehre ich mich Ihnen anzuzzeigen, dass ich am hiesigen Platze eine

Buch- & Kunsthandlung und Antiquariat

unter der handelsgerichtlich protokollirten Firma

Jakob B. Brandeis

etablirt habe.

Mit diesem Geschäfte verbinde ich unter Einem den bisher unter der Firma **Wolf Pascheles** bekannten hebräischen und in die jüdische Literatur einschlagenden Verlag, den ich mit allen an diesen geknüpften Rechten übernommen habe und von nun an mit meiner Firma

Jakob B. Brandeis

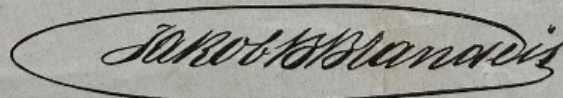
versehen, ungeschwächt fortführen werde.

Mit der Versicherung, dass ich bestrebt sein werde, durch Coullance, Reelität und prompte Ausführung Ihrer werthen Aufträge mir Ihre Zufriedenheit zu erwerben und für die Dauer zu erhalten, bitte ich Sie sowohl von umstehendem Circular, als auch von meiner Firmazeichnung Notiz nehmen zu wollen und empfehle mich Ihnen

hochachtungsvoll

Jakob Brandeis,

welcher zeichnen wird:

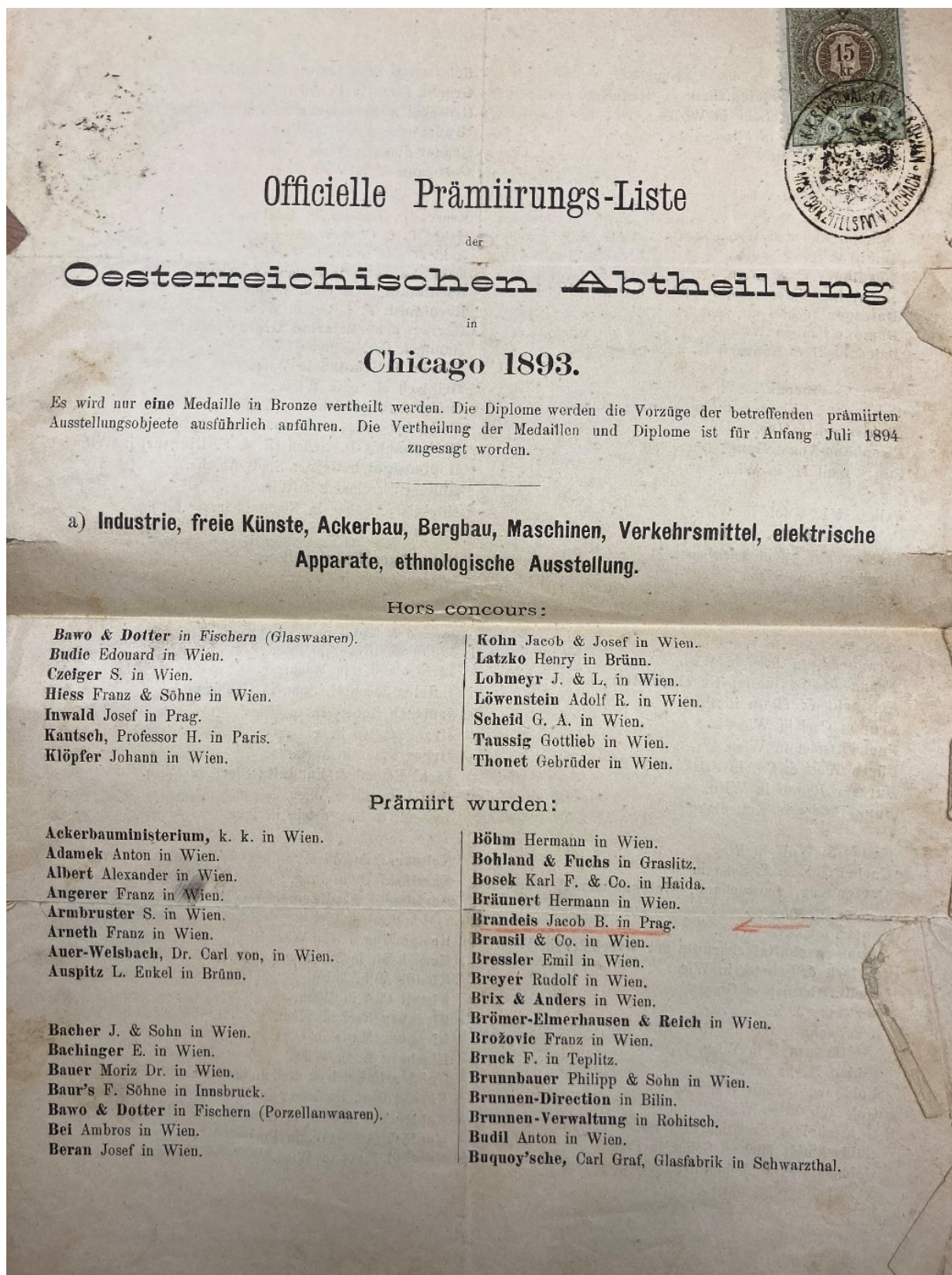

Die Buch- & Kunsthandlung und das Antiquariat, sowie die hebräische Verlagsbuchhandlung von **Jakob B. Brandeis** befindet sich Prag, Altstädter Ring Nr. 5 neu nächst dem Rathhause.

Die 3. Seite beliebe man zu beachten!!

Obrázek 2 – Oznámení o sloučení bývalého podniku W. Paschelese s novým pod názvem Jakob B. Brandeis³³³

³³³ Archiv ŽMP, Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85491.

Obrázek 3 – Leták ze Světové výstavy v Chicagu³³⁴

³³⁴ Archiv ŽMP, Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85491.

Obrázek 4 – Ukázka signetu z roku 1893 z knihy *Jahrbuch für die israel. Cultusgemeinden Böhmens zugleich Führer durch die israel. Cultusgemeinde in Prag*

Hebräische
Verlagsbuchhandlung

von

Zur Messe in Leipzig Brühl 34.
Mein Verlagskatalog wird auf Verlangen
gratis eingeschickt. (110)

Obrázek 5 – Ukázka inzerce Brandeisova nakladatelství, pozvání na knižní veletrh v Lipsku³³⁵

³³⁵ „Anzeigen“, s. 971.

150 M
N. 29. 92
20 July

Vertrag

Zwischen dem Herrn Jacob B. Brandeis, Vorlag-
buchhändler in Prag und dem Kupferstecher Benedict Hause in
Eisenach ist folgender Vertrag abgeschlossen worden.

1.
Der Kupferstecher Benedict Hause verkauft dem Herrn
Jacob B. Brandeis zwei von ihm verfaßte und bewährte in Zeitungen
veröffentlichte und Herrn Brandeis zur Prüfung eingesandte No-
tizen, von welchen die eine, „Ein bekannte Malerin“ und die zweite:
„Die Götterwelt“ betitelt ist, auf einige Zeit als Eigentum

2.
Herr Brandeis zahlt dafür an den Kupferstecher B. Hause
für beide Notizen ein Preis von fünfzig Taler, zahl-
bar innerhalb vierzehn Tagen nach vorstehender Einsendung nach Eisenach.
Eisenach muß dieselbe bei verbindlich, dem B. Hause nach voll-
ständiger Rückgabe der Notizen ja zehn Taler mehr zu übergeben

3.
Der Kupferstecher B. Hause verzichtet dafür auf jedes weitere
Verfügungsrecht auf die für benannte Notizen zu Gunsten des
Herrn Brandeis

4.
Dieser Vertrag wird inoffen recht vorakt und gesetzlich mit der
gesetzlichen Einsendung und gesetzlichem Kaufpreis resp. Honorar,
mit der Kustensatzung dieser Zeitung wird derselbe null
und nichtig.

Benedict Hause
Jacob B. Brandeis

Obrázek 6 – Smlouva mezi B. Hausem a J. B. Brandeisem³³⁶

³³⁶ Archiv ŽMP, Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85422–51.

Překlad – Smlouva mezi B. Hausem a J. B. Brandeisem

Smlouva mezi panem Jacobem B. Brandeisem, nakladatelem a knihkupcem v Praze, a spisovatelem Benedictem Hausem v Eisenachu byla uzavřena tato smlouva.

- 1. Spisovatel Benedict Hause prodává panu Jacobu B. Brandeisovi do trvalého vlastnictví dvě jím napsané a v novinách již uveřejněné novely, které byly panu Brandeisovi zaslány k posouzení, z nichž jedna nese název „Eine bekannte Melodie“ a druhá „Die Erbfeindschaft“.*
- 2. Pan Brandeis zaplatí spisovateli B. Hausemu celkovou sumu 150 marek, splatnou do čtrnácti dnů s doručením do Eisenachu. Ten se navíc zavazuje poslat B. Hausemu, po dokončení tisku obou novel, po deseti exemplářích zdarma.*
- 3. Autor B. Hause se vzdává jakéhokoli dalšího dispozičního práva ke zde uvedeným novelám ve prospěch pana Brandeise.*
- 4. Tato smlouva se však stává úplnou a právně závaznou až po včasném složení stanovené kupní ceny, resp. nebude-li tato podmínka splněna, stává se smlouva neplatnou.*

Benedict House

Jakob B. Brandeis

N 6-7
M 200. = 240 Kr
3. 20. Juny.

Verlagsvertrag

Wir, der underschriebene Herr Dr. Gustav Karpelitz Schriftsteller in Berlin unterm
und Herr Jakob B. Brandeis Buchhändler in Prag untermittel am beideren Seiten
angeführten Tage und Orten abgegeschlossen worden ist.

Herr Dr. Gustav Karpelitz abzugeben die von ihm verfasste Schrift Die Politik in der
jüngsten Literatur Herr Jakob B. Brandeis in dessen Verlagsbuchhandlung in Prag
verlegt und möglichst früh, die Schrift wieder in ihren Umfang nach dem ersten
jahren herauszugeben, nach dem ersten Jahre das Recht zu seiner Uebersetzung oder
Uebersetzung einzubringen.

Demnach möglichst früh Herr Jakob B. Brandeis an Herrn Dr. Gustav
Karpelitz M 200. in Wochens zweihundert Markk alt in für allemalig
Honorar am 4. Febr. 1895 in fünfmal zu bezahlen.

Herr Dr. Gustav Karpelitz verpflichtet hiermit die Leistung dieser Abdruck
im Sinne vorerwähnter Bestimmungen.

Nach Ende abklären sich die beiden Parteien in vorerwähnter Buchhandlung
dieser mit ihrer eigenhändigen Unterschrift und Siegel bekräftigt.

Berlin, den Juni 1895.

Gustav Karpelitz,
als Autor.

Jakob Brandeis
als Verleger

Obrázek 7 – Smlouva mezi G. Karpelesem a J. B. Brandeisem³³⁷

³³⁷ Archiv ŽMP, Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85422–51.

Překlad – Smlouva mezi G. Karpelesem a J. B. Brandeisem

Pan Dr. Gustav Karpeles, spisovatel v Berlíně na jedné straně a pan Jakob B. Brandeis, knihkupec v Praze na straně druhé [...].

Dr. Gustav Karpeles předává dílo „Ein Blick in die jüdische Literatur“ panu Jakobu B. Brandeisovi do jeho výhradního vlastnictví a zavazuje se, že tuto publikaci sám nevydá, a to ani celou, ani její část, a že nikomu jinému neudělí právo ji vydat nebo publikovat.

Naproti tomu se pan Jakob B. Brandeis zavazuje zaplatit dr. Gustavu Karpelesovi M 200, slovy dvě stě marek, jako jednorázový honorář dne 4. července 1895.

Dr. Gustav Karpeles tímto potvrzuje přijetí této částky v souladu s výše uvedeným ustanovením. Obě strany prohlašují, že s touto smlouvou souhlasí, a podepisují ji vlastní rukou a pečeti.

Berlín, červen 1895

Dr. Gustav Karpeles jakožto autor

Jakob B. Brandeis jakožto nakladatel

N 28

F 20 = 40 Kr.

Jüdischer Anzeiger,

JEWISH ADVERTISER,

Chefredakteur: Dr. Michael Singer,

233 BROADWAY,

New York
New York, den 12 März 1896

Wolgeb.
Herrn Jacob B. Brandeis
Verleger der jüd. Univers. Bibliothek
Prag
Ihr geehrter Herr,

Mit Inanspruchnahme räumen ich Ihnen das
Recht ein, die in Vorlage der Carl Witt' lichen Hof-
buchhandlung in Rudolfsberg erschienenen, unter
Ueberschrift "Jüdisches Leben" erschienenen Novellenauswahl
"Jüdisches Leben" gegen mich nach fünfzehn
Doppel zu unterzeichneten Exemplaren per Zwanzig (20)
Gulden Dr. W. Herr jüdischer Universal Bibliothek
nicht zu verkaufen, bezugsweise abzugeben in dem das
Eigentum und Verlagsrecht auf die benannte
Novellenauswahl. Ich habe mich jedoch das Verbot
nicht in andere Kreise, sowie das Recht ungeschwächt
vorzubehalten, die Novellenauswahl bei jeder Gelegenheit
in ähnlicher Weise zu veröffentlichen oder zu
veröffentlichen. In vorzüglicher Achtung

Michael Singer

Obrázek 8 – Smlouva mezi M. Singerem a J. B. Brandeisem³³⁸

³³⁸ Archiv ŽMP, Archivní pomůcka 232, „Brandeis, rodina“. Signatura: 85422-51.

Překlad – Smlouva mezi M. Singerem a J. B. Brandeisem

Ctěný,

pan Jakob B. Brandeis, vydavatel Jüdische Universal-Bibliothek, Praha

Vážený pane, tímto Vám uděluji právo na zakoupení sbírky novel „Jüdisches Blut“, vydanou v nakladatelství Carl Grittschen Hofbuchhandlung v Budapešti, a která je mým výhradním majetkem, výměnou za poplatek, který bude zaplacen při převzetí knihy. Tento poplatek činí dvacet (20) zlatých. Vaší Jüdische Universal Bibliothek, resp. na Vás převádím vlastnická a vydavatelská práva k výše uvedené sbírce novel. Pouze právo na překlad do jiných jazyků, jakož i právo ponechat si sbírku novel v případě vydání mých kompletních děl, mi zůstává, aniž bych Vás žádal a musel Vám nabízet jakoukoli odměnu.

V nejvyšší úctě!

Michael Singer